

A
MARXIZMUS CSŐDJE
A SZOCIÁLIZÁLÁSI ELMÉLET
A GYAKORLATBAN

ÍRTA
MIGRAY JÓZSEF

BUDAPEST
STEPHANEUM NYOMDA R. T. KIADÁSA.

1932.

Nihil obstat.

Dr. Nicolaus Tötössy
censor dioecesanus.

Nr. 3165.

Imprimatur.

Strigonii, die 2. Novembris, 1932.

Dr. Julius Machovich
vic. gen.

ELŐSZÓ.

E könyv több évtizedes gyakorlati munkának, tapasztalatnak, teoretikus tanulmánynak, töprengésnek, belső viaskodásnak és egy nagy – kiábrándulásnak a gyümölcse.

Kora ifjúságomtól kezdve, három évtizedet meghaladó időt töltöttem el a marxista szocialista munkásmozgalomban. Ami vonzott és odakötött, nem annyira a marxizmus elméleti része volt, mint a munkásosztály harca a nyomor, az elnyomtatás, a kultúrátlanság ellen: vagyis a szocializmus belső szellemi magva, annak erkölcsi tartalma, az, ami az emberek benső életében «anima naturaliter Christiana», azaz a természettől fogva keresztény lélek. A marxizmus filozófiai materializmusát és szenzualizmusát s teljesen egyoldalú mechanikus ökonomizmusát soha magamévá nem tettem. Egyetlen sornyi írásomból ilyen egyoldalúság ki nem mutatható. Ellenkezőleg. Az emberi élet szellemi részének, szellemi értékeinek az állandó hangsúlyozása és kiemelése volt alapvető és főmotívuma a legtöbb írásomnak.

Annak az összeütközésnek, majd szakításnak, amely 1928 őszén köztem és a szociáldemokrata pártnak a fórumon szereplő vezérei között bekövetkezett, a mélyebb és igazi oka éppen ebben a tényben rejlik. Az, amit én «szocializmus»-nak vallottam, az – szellem és erkölcs volt; az ő szocializmusuk pedig: durva, egyéni, állatemberi anyagi önzés. Nem élt bennük semmi erkölcsi gátlás sem a napipolitikában, sem a – munkássággal szemben. Egyik-másik a legszemérmetlenebbül lopott, csalt, sikkasztott vagy hamisított szakszervezeti pénztárkönyvet, ha feslett életmódjához éppen pénzre volt szüksége s aztán – agitált és vezérkedett tovább. És vezérkedik

és agitál mind a mai napig – «a kapitalizmus» és a «züllött polgári erkölcsök» ellen ...

A munkásság pedig: félrevezetve, erkölcsi értékítéletében megromolva nemcsak megtűri, de meg is tartja őket más vezetést, más sorsot érdemlő mozgalmának az élén. Ámde alig hihető, hogy arra az erkölcsi fertőre és szellemi színvonalatlanságra, amit egy ilyen társaság jelent, egy új társadalmi rendet, amelyben több lenne az emberiség, mint a mai liberális kapitalista társadalmi rendben, fel lehetne építeni. Amint látni fogjuk, az orosz szovjetorganizációnak is az az egyik legnagyobb baja, hogy hiányzik belőle minden erkölcsi és mélyebb szellemi tartalom.

Én éppúgy nem maradhattam meg ebben a táborban, mint a belga *de Man* Hendrik, aki szintén évtizedeket töltött a németországi és belgiumi marxista szociáldemokrata munkásmozgalomban, de a háború alatt és a háború után szerzett tapasztalatainak konzekvenciáit levonva, kilépett a pártból s «*Zur Psychologie des Sozialismus*» (E. Diederichs kiadása, Leipzig, 1926) című munkájában összegezte tapasztalatainak és csalódásainak eredményét *a marxizmus kultúrképtelenségéről és a munkások illúziójáról*, amelyet ma még a mozgalomhoz fűznek. De ez az illúzió előbb-utóbb kell, hogy a munkáosztály lelkében is összeomoljon, szétfoszoljon. A nagy lelki csődöt meg fogja hozni az oroszországi marxista kísérletezés - eredménytelensége. Ami ott kegyetlen brutalitással folyik, nem egy magasabbrendű, emberibb, szellemileg és erkölcsileg tisztább, fejlettebb új társadalmi rend építése, szemben a liberális kapitalista társadalommal: hanem industrializálása az országnak amerikai stílusban, a – munkások és parasztok nyomora és szenvedése árán egy jobb jövő minden reménye nélkül. Industrializálás és «tervgazdaság» pedig magában véve, aligha lesz elég – az embereknek a nyomorúságtól való megváltására, különösen nem akkor, ha egy új, modern kiadású rabszolgasággal jár együtt.

A nagy csalódás után nem maradt más hátra, mint összegezni tapasztalataim és élményeim eredményeit s az elméleti megállapításokat újraértékelni. Ennek az új analitikus munká-

nak a végzése közben csakhamar nagyon értékes leletre bukkantam: egy idehaza egyáltalán nem ismert magyar társadalombölcseletről s annak *ezelőtt harminc esztendővel tett tudományos megállapításaira*. Ezek a megállapítások, mint egy fényszóró sugarai az éjszakában az útkereső számára a helyes irányt, úgy világították meg előttem az események, a történések igazi okait s egész jelen kultúránk siralmas állapotát.

Egy 1902-ben megjelent s ugyanakkor vásárolt szociológiai mű került könyvtáram polcairól az elmúlt év őszén újra a kezembe. Címe: *«Die Entwicklung der sozialen Verhältnisse»*. Lipcsében jelent meg és írója: *Stefan von Czobel*. *«Die Genesis unserer Kultur»* összefoglaló címmel megjelent bölcseleti és szociológiai tanulmányainak a II-ik része. Akkor, mikor egészen fiatal fejjel először olvastam, valószínűleg megmosolyogtam túlmesszelátását és következtetéseit. De harminc esztendő múltán megdöbbenetek és világosságot árasztottak előttem sorai, amikor újra olvastam őket. Íme, a végkövetkeztetéseiből néhány kimarkolt megállapítás:

«Az oksági törvények mindig találnak valamelyes viszonylag kedvező megfejtést, mindazáltal Babilonnak, Bizáncnak és Rómának bukniuk kellett és a népeknek ugyanúgy kellett szenvedniük a kultúra bukása következtében, mint a mai kultúrnépeknek is szenvedniük kell majd. A nagy fordulat lassan és nyugodtan vagy egy gyors katasztrófa alakjában, *de biztosan* be fog következni és a régi kultúra maradványait szétrombolja. *Nagy háborúk és pénzügyi válságok fogják megelőzni*, amelyek az események folyását talán egy darabig elodázzák, de meg nem akadályozzák».

Majd így folytatja:

«A ma ismert tényezők közül semmi sem tudja megakadályozni kultúránkat, amely fejestül rohan a szakadéknak, abban, hogy meg ne semmisítse magát, *mert a szakadékba való zuhanásnak kell tekintenünk a szocializmus győzelmét, mivel az akarat-erőt még inkább legyöngíti, a szabadságot megsemmisíti és általános eldurvulást von maga után*. Az általános zűrzavarból előállhatnak ugyan Napóleonhoz hasonló *diktátorok* ... de ez is csak átmenetileg lehetséges» ...

«... A passzív és fanatikus oroszok ellenben meg fogják kísérteni a szocialista alapelveket végsőkig kihégyezni és teleologikus képzetekkel összekötni. Talán azt is megkísérlik, hogy az öbkereszténység kommunizmusát bevezessék és bizonyos pohtikai elméleteket ortodox nemzetségi doktrínává emeljenek.» Végül azzal fejezi be ezt a megállapítását, hogy megpróbálják majd az oroszok azt is, hegy új szocialista tanaikkal az összeomlott közép-európai társadalmat – «megváltsák és boldogítsák.» (L m. 453, 454, 456-457. óla.)

Czobel Istvánnak ezek a profetikus megállapításai nem víziókból születtek: hanem a liberális kapitalista társadalom szellemi tartalmának, a marxista szocializmusnak és a népek pszichéjének mesteri analíziséből. De ki hallotta nálunk idehaza Czobel Istvánnak, a nagyőri tudós földesúrnak a hangját; ki olvasta az ő vaskos könyveit, amelyeket eleinte magyarul írt, de miután nem kapott rájuk idehaza kiadót, németre fordított s Lipcsében jelentetett meg. Barátja, Károlyi Sándor gróf, akivel idehaza együtt dolgozott a szövetkezeti mozgalomban, mint nővére, Czobel Minka, a jeles költőné írta e sorok írójának egyik levelében, azt a megjegyzést tette művére megjeleneése idején: «Mire valók ezek a Kasszandra-hangok? . . .»

Hát azok voltak-e? Harminc esztendő története ad rá feleletet.

Idehaza Czobel István könyveit a magyar sajtó – agyonhallgatta: nem volt divatos, könnyű fajsúlyú nagyság. De egyet megállapíthatunk, annál többet és behatóbban foglalkozott velük a külföldi sajtó. Czobel István azonban az összeomlásból az egyetlen lehetséges kivezető utat is megjelölte: a szellemi, erkölcsi élet reformjában, megújulásában, a keresztényi szeretet megerősödésében és egy új föderatív gazdasági rend szükségserű kialakításában.

Magyar nyelven mindössze egy kisebb értekezése jelent meg 1904-ben, amelyet a Társadalomtudományi Társaságnak a «társadalmi fejlődés irányá»-ról tartott vitaülésével kapcsolatban írt és küldött be Nagyórról. Ebben az értekezésben tett egyik fontos megállapítását, amely napjainkban szintén aktuálisává vált, a könyvemben fogja az olvasó megtalálni.

Miután Czobel Istvánról, dacára annak, hogy ötkötetnyi bölcséleti és szociológiai munkát írt, az olvasó a magyar lexikonokból sem tudhat meg semmit, mert még csak a nevét sem említik meg, legyen szabad annyit idejegyezmem, hogy 1847 szeptember 11-én született Anarcson, Szabolcsmegyében. Czobel Imre cs. és kir. kamarásnak és Vay Eveline grófnőnek volt a fia. Főiskolai tanulmányokat folytatott Zürichben, Hohenheimben, Magyaróvárott; a nyugati országokat több alkalommal beutazta s idehaza benső barátságot tartott fenn Justh Zsigmonddal, a korán elhunyt regényíróval, aki neki ajánlotta «A pénz legendája» című regényét s akivel közös szociálpolitikai célkitűzéseik voltak) továbbá Károlyi Sándor gróffal és sógorával, Mednyánszky László báróval, a festővel. Folyó esztendőben, április 30-án halt meg nagyőri birtokán, Késmárk mellett.

Egyelőre ezzel a pár emléksorral kívántam leróni könyvem előszavában szelleme s igaz lelki nagysága iránt érzett tiszteletemet, azokért a szellemi és érzelmi elmélyülésben töltött napokért, amelyeket könyveinek újból való -átolvasása jelentett számomra. Figyelmemet sok mindenre ráterelte, ami munkám analitikus részét behatóbbá tette s az összefoglaló részben a végkövetkeztetésnek is irányt szabott.

Könyvemet az igazság őszinte keresőinek ajánlom, mert az igazságkeresés göröngyös és tövises útjait járva íródott.

Budapest, 1932 augusztus 21.

Migray József.

I. rész.

**A LIBERALIZMUSTÓL
A MARXIZMUSIG.**

1. A kapitalista világregrend kialakulása.

Ha tiszta képet akarunk magunknak alkotni korunk történelmi, társadalmi és gazdasági helyzetéről, ismernünk kell a múltat is, a jelent megelőző történelmi korszakot, amely megszülte a mai, úgynevezett kapitalista társadalmi- és gazdasági rendet, ennek minden baját, nyomorát és szenvedését. A középkor társadalmi rendje, termelési módja, árucseréforgalma, egész gazdálkodása a kereszténység eszmei és erkölcsi erőinek hatása alatt alakult ki, amely megsemmisítette s eltüntette, ha nem is azonnal, egy csapásra, de évszázadok folyama alatt nyomról-nyomra, fokról-fokra a régi görög-római rabszolgagazdálkodást Európa földjén s a nagy néptömegek elnyomásából és embertelen kizsákmányolásából eredő fejletlenség és zűrzavar helyén rendet teremtett s véget vetett az állandóan megismétlődő rabszolgázadásoknak, amelyek bizonytalanná tették az egész görög-római civilizáció területén úgy az állami, mint a társadalmi élet régi rendjét.

A kereszténység elterjedése és diadala az evangélium és az egyházatyák tanítása alapján utat tört a társadalmi és gazdasági életben az *igazságosságnak, azaz: rendezte az egyén viszonyát az állami és társadalmi életközösségben*. Biztosította az előljárók és a törvény iránti engedelmességet; az egyes egyéneknek a közérdekkel ellentétben álló magánérdekét, valamint a különböző társadalmi rétegeknek különleges érdekeit a természetjog szempontjából *alárendelte a társadalom egyetemes érdekeinek*. A rendi társadalomban világos meghatározást nyert minden jog és kötelesség az egyes társadalmi osztályok között. A papság

és nemesség szolgálatai és a dolgozó osztályokkal, a jobbágy-sággal s a céhekbe szervezett iparossággal szemben támasztható igényei, a történelmileg adott állami és társadalmi szükségleteknek és gazdálkodási formának megfelelően voltak meghatározva. A keresztény filozófia és valláserkölcsi felfogás ugyanis az államban és mindenféle társadalmi szervezetben s életközösségben *csak eszközt* lát, amelynek az embert kell szolgálnia, hogy Isten által kijelölt és meghatározott célját elérje s így semmi nehézségbe nem ütközik számára, hogy az állami érdekeket, az állam és társadalom javát s az egyéni érdekeket s az egyén javát tisztán és világosan ismerje föl s megfelelő összhangot teremtsen közöttük. Itt teljes mértékben megvalósul az a tétel, hogy *az államnak az embert kell szolgálnia, és nem megfordítva*. Az állam java ugyanis nem választható el polgárainak jólététől, sőt ellenkezőleg: az állam igazságos szervezete alkotja azt az alapot, amelyen az egyén jóléte felépülhet, ez ama fegyverraktár, amelyből az állampolgárok megszerezhetik a maguk számára a szükséges harci eszközöket gazdasági létalapjuk és mindenirányú fejlődési lehetőségük kiharcolására, megteremtésére; ez ama forrás, amelyből erőt meríthetnek, hogy fizikai és szellemi képességeik felhasználásával Isten által meghatározott földi életcéljaikat megvalósíthassák s összes jogos igényeiket a társadalom többi tagjainak érdekeivel összhangban, kielégíthessék.

A keresztény filozófia a régi görög-római állammal szemben, amely a rideg magánjogon és a külső erőszakon épült fel, a középkori államnak új belső tartalmat és új formát adott, amennyiben a rendi államban megszűnt az államhatalom abszolutisztikus jellege, amely az egyént teljes mértékben alárendelte az államhatalom céljainak. A keresztény felfogás az embert kivette az abszolutisztikus államhatalom igájából, mivel az egyént nem úgy tekintette, mint az államtest egy szociális részecskéjét, amelynek egyéni céljai és érdekei nem lehetnek, hanem elismerte és külön is hangsúlyozta az ember egyéni célját és érdekét az isteni rendeltetés szempontjából. Az államnak azonban ezáltal egyáltalán nem szűnt meg az organikus jellege, megmaradt egységes szociális testnek,

csak nem volt többé az a Moloch, amely saját gyermekeit falta föl.

A rideg római magánjoggal szemben a keresztény filozófia új jogrendszeret alkotott. Az embernek mindenekelőtt azt kellett belátnia és elismernie, hogy a földnek minden teremtménye s minden anyagi jószága lényegében *függőségi viszonyban áll Istennel* s mint teremtmény teljes egészében egyedül csak Isten tulajdona lehet. Istennek ezt a lényeges jogát se a tulajdonnak semmiféle felosztása, se birtoklási formája, vagy valamely szokás, törvény meg nem változtathatja, az alárendeltségnek ezt az állapotát meg nem semmisítheti.¹ Istennel szemben tehát az ember mindig és mindörökké megmarad *hűbéresnek, kezelőnek, jószágai élvezőjének*.² Ennélfogva az ember nem bánhat egyéni tetszése, kénye-kedve szerint a reábizott javakkal; a használati jog csak illetékességet biztosít a számára, hogy a földi javakat Isten akarata szerint s neki tetsző módon használja. Az embernek el kell ismernie azt a rendet, amelyet Isten a földi javak használati módjának formájára nézve megszabott és sohasem támaszthat arra jogot, hogy a földi javakat elvonja azon cél szolgálatából, amelyet Isten akarata számára kijelölt. A földi javaknak *ez az elsődleges célja* egyaránt kifejezésre jut úgy magában a természetben, mint Isten ama szavaiban, amelyeket az emberhez intézett megteremtése után: «íme, nektek adtam minden maghozó fűvet a földön és minden fákát, melyeknek nemök szerint magvok vagyon önmagokban, hogy legyenek eledelül nektek».³ A földi javak elsődleges célja tehát Isten akarata szerint: *hogy azok az élet fenntartását szolgálják mindenki számára, aki az emberi fajhoz, az emberi nemhez tartozik*.^{3'}

Ezekből a vallási és keresztény filozófiai alapelvekből az

¹ V. ö. *Szent Tamás*: S. th. 2, 2, q. 66. r; 1, 2, 106, 3 c. *Lessius*: De perfectionibus moribusque divinis. Freiburg, 1861. üb. X. c. 3. – *Ketteler*, W. E. von: Die großen Fragen der Gegenwart. Mainz, 1849. 6 old.

² V. ö. *Wintersuin*, Alfred: Die christliche Lehre vom Erdengut nach den Evangelien und apostolischen Schriften. Mainz, 1898. 15., 21., 30-45. old.

³ V. ö. *Mózes*: I. K. I, 29.

⁴ V. ö. *Ruhland*, Gustav: Die Wirtschaftspolitik des Vaterunser. Berlin, 1895. 4. old. – *Walter*, Franz: Das Eigentum nach der Lehre des hl. Thomas stb. Freiburg, 1895. 62. old.

erkölcsi és jogi szabályoknak és kötelességeknek egész sora következik, amelyek az anyagi javak megszerzését és felhasználását egyaránt szabályozzák s a társadalmi és állami élet gazdasági szerkezetét egészen más alapokra fektetik le, mint a római magánjog, amely az ember isteni rendeltetését néni ismeri és nem azt veszi elsősorban és mindenekfelett alapul. A kereszténység így nemcsak a rabszolgaságot szüntette meg, de megszüntette a rideg római magánjogon nyugvó önkényes szabadgazdálkodást is s helyébe az ember mindenirányú fejlődését szolgáló, erkölcsileg kötött célgazdálkodást vezette be.

A középkor úgynevezett *feudális* földbirtoklási és gazdálkodási rendszerének alapját így az egyházatyák tanításai, valamint a régi törzsi életközösségből eredő felfogás alkotta, amelyek szerint a föld, az emberi lét alapja lényegében köztulajdon. A világi fejedelem, a király, mint a népközösségnek, a nemzetnek a képviselője ebből a köztulajdonból egyes részeket, területeket *csak hűbérben* adhatott egyeseknek. A hűbéres azonban *a használatra* átengedett földért, birtokért meghatározott ellenszolgáltatásokkal tartozott a köznek. Az egyháznak adományozott birtokok is a népközösség érdekeit szolgálták, amennyiben lehetővé s egyszersmind kötelességükké is tették az egyházi javak birtokosainak, hogy *a népi, nemzeti kultúrát szolgálják, a szegényeket, elhagyottakat, betegeket támogatassák és istápolják.*

Az ily módon használatra kiosztott földeket *«beneficium»*-nak, majd a XI. században *«feudum»*-nak nevezték (ebből származik a «feudális rendszer» elnevezés), szemben a szabad, egyéni, *alldiális* birtokkal. A király hűbéresei, a főkép katonai, honvédelmi célokat szolgáló nemesség s a kulturális és szociális célokat szolgáló egyházi birtokosok a nekik használatra adományozott földbirtokokra különböző munkáselemeket telepítettek, földművelőket és iparosokat, amennyiben nem volt elegendő munkásnép rajtuk. A földművelő jobbágyság és az iparos elem azonban nem volt szabad prédája a földesúrnak, mint urának a régi Görögországban vagy a római birodalomban a rabszolga. A földművelő és ipari munkáselemmel szemben

meghatározott kötelességei voltak, mint emezeknek is a hűbérurukkal szemben. A rendi társadalom így a kölcsönös szolgálatokra és kötelességekre épült fel, amely az emberiség történelmében a gazdasági és kulturális fejlődésnek egy új, virágzó korszakát teremtette meg. Falvak és városok keletkeztek a néptelelén és lakatlan földterületeken; a földművelés, az ipar, a bányászat és a kereskedelem fellendült, ki virágzott, a népesség mindenütt szaporodott és gyarapodott.

A keresztény vallási és filozófiai alapelveknek az elterjedése és fokról-fokra való ér vény re jutása különösen nagy lendületet adott a városok keletkezésének, kifejlődésének, mert a rabszolgaság megszüntetésével a munkát megnemesítette és megszentelte. A munkába lelket öntött, amidőn céljául az ember anyagi, erkölcsi és szellemi javait és érdekeit, valamint Isten dicsőségének a szolgálatát jelölte meg. A papság és a szerzetes rendek maguk állottak az ipari munka élére, hogy az emberi tevékenység minden megnyilatkozási formáját Isten dicsőségének a szolgálatába állítsák. Évszázadokon át számos püspök és a szerzeteseknek egész tömege foglalkozott a tudományokon kívül az építőművészet, a szobrászat és a festészet tanulmányozásával s tudásukat és képességeiket gyakorlatilag is hasznosították. Templomokat, székesegyházakat, kolostor-épületeket terveztek és személyes vezetésük alatt megszervezték a munkát is, hogy tervüket megvalósítsák, felépítsék. Szobrokat faragtak, képeket festettek. A népvándorlás viharos századaiban Európa igazi szaktudása, a művészet és a tudomány a kolostorok csöndes és békés magányában talált menedéket, amelyeket a keresztény testvériség szelleme lengett át. A népvándorlás viharait követő évszázadokban így a kolostorokból áradt ki Európa országaiba minden alkotó munkára való serkentés és tevékenység. Az iparral és kereskedelemmel foglalkozó városi lakosság az idők folyamán *céh*ekbe (Zunft-, Gild) szerveződött, amelyekbe a kereszténység szelleme és erkölcsi felfogása bevitte és kifejlesztette a szolidaritás és a testvériség érzését. A céh elöljárói gondoskodtak róla, hogy a céh minden tagjának jusson annyi munka, amelyből családjával együtt tisztességesen megélhet és senki a közösség rovására magának

illetéktelenül anyagi előnyöket ne szerezhessen. Az egyes iparágakat tervszerűen fejlesztették. Az újonnan keletkezett iparágak új céhekbe tömörültek. A céheknek gondjuk volt arra is, hogy a szükséges nyersanyagot a legjobb forrásból szerezzék be s örködték annak minősége és feldolgozása, kidolgozása felett, hogy senki meg ne károsodjék és mindenki becsületes munkához jusson. A céhtagjai fogyasztóiktól csak tisztességes árat kérhettek s ezért időről-időre a céhek maguk állapították meg az egyes iparcikkek forgalmi árát. A céhek alkották a városok védelmére egyúttal a katonai organizációt is; minden céhnek megvolt a várost övező várfalaknál, tornyoknál a maga helye, hol harcolnia kellett, ha a várost ellenséges támadás érte.

A kereszténység társadalmi és államideálja noha átformálta is a régi görög és római államot s a rabszolgamunkán felépülő társadalmi rendet és munkaszervezetet, azonban koránt sem valósult meg a maga teljességében: mert a kor általános szellemi színvonala, a tömegek nyersesége, a földbirtokos nemeség s az egyes hatalomra vágyó fejedelmek önzése ezt még lehetetlenné tették, de az emberiség történetét azért mégis ráterelte egy magasabbrendű fejlődés útjára. A társadalmi és osztályharcok, amelyeket az önzés, az anyagi és hatalmi érdekek fűtöttek, ha nem is ültek el egészen, de hosszú időre megcsendesedtek. És az sem véletlen, hanem a dolog természetéből, a keresztény társadalomfilozófiából és államelméletből folyó következmény volt, hogy Európa nyugati és déli részeiben a fejlődő és virágzásnak indult városok polgárai, hogy hathatósan és eredményesen tudjanak védekezni akár a fejedelmek, akár a nagyobb hatalomra szert tett földesurak támadásai vagy jogtalan követelései ellen, nagyon sokszor *püspököket választottak meg védurukul*, akik egyházi méltóságuknál fogva hivatalos képviselői voltak a kereszténység társadalmi és jogi követelményeinek. Az erőszakosságokkal és jogtalanságokkal szemben ők védelmezték meg a városok polgárainak, általában a dolgozó népelemnek a szabadságjogait.

A középkor állami, társadalmi és munkaszervezetét az idők folyamán az emberi gondolkodás elváltozása, bizonyos

technikai találmányok és felfedezések hamis irányú értékelése, alkalmazása, továbbá azok felhasználása és kihasználása aláásták és megingatták s az emberiség történelme hosszú időre újra kínos vajúdasok állapotába jutott.

Az arisztoteleszi skolasztikus filozófia az emberi szellem számára megteremtette azt a középutat, amelyen az igazság felé haladhat a monisztikus felfogás két szélsősége között, amelyek a *materializmus és pántheizmus* formájában, már az ókorban, Indiában, Görögországban és Rómában egymással szemben állva az uralomrajutásért harcoltak. A keresztény filozófia noha a dolgokban megnyilvánuló szubsztanciális erő- és célelvével közelebb hozta egymáshoz az élő és élettelen természetet, mindazáltal éles különbséget tesz a kettő között, mert kimutatja, hogy a növény és állatvilág szervezetében *az élet alapelve és tüneténye* fölötté áll az élettelen anyagnak, az ember pedig, akinek halhatatlan lelke van, egyrészt eszének segítségével a végtelen igazságnak letéteményese, másrészt szabad akaratával vágyainak minden magasságát és mélységét megjárhatja. A látható világ az emberben éri el tetőpontját. Természete szerint ő minden földi létnek az összfogalata, amely a mikrokozmoszban meghajol szelleme előtt, ami által egyúttal kifejezésre juttatja és elismeri az ember királyi uralmát is a makrokozmoszban. De bármily nagy és csodálatos legyen is a világ önmagában, azért a világ mégsem az egyetlen abszolút lényeg, nem Pán, nem Isten. A világ csak a hatalmas, bölcs, mindenható Istennek a teremtménye, alkotása. A legkisebb része épügy, mint a legnagyobb, az emberi lélek épügy mint az élettelen anyag az Isten alkotása és minden lénynek megvan a saját, külön természetének megfelelő ereje, hogy az Isten által megadott és kitűzött célt szolgálja. Az értelmetlen teremtményeket a természeti törvények s ösztöneik irányítják, az eszes és szabad embert az ész törvényei és a természetes erkölcsi törvények s végül az emberiséghez intézett szavai Istennek a tényleges és természetfölötti kinyilatkoztatásban. Az ember ily módon kettős törvény alatt áll. Mint természeti lény alá van vetve a fizikai világ szükségképpen reá ható törvényeinek, mint eszes szabad lényt pedig megköti az erkölcsi törvény,

amely nemcsak azt mutatja meg neki, hogy mit kell cselekednie, hanem amit megmutat neki, azt szent és abszolút fönséggel meg is parancsolja s elő is írja számára.¹ A törvényeknek mindkét neme a célnak és eszköznek Isten által megszabott rendjét szolgálja» amelyek megszegése és áthágása rendetlenséget és romlást von maga után. Ha a természetben valamit kiszakítunk az alkotó által teremtett rendből és életfeltételből s ezáltal elválasztjuk Istentől, az élettől, úgy az tönkre megy, elpusztul. Ami az emberi életben szembekerül az isteni renddel és törvényekkel, ezáltal elszakad Istentől, az élettől, az a halál martaléka lesz. Minden emberi üdvösség és minden emberi boldogulás ily módon csak a benne való megmaradásban és a hozzávaló visszatérésben, az általa megállapított rendben találja meg a forrását és gyökerét.²

Ezeket a keresztény filozófiai alapelveket kezdte ki a XVI-ik században megindult úgynevezett «*újkori filozófiai gondolkodás*», Bacon verulami báróval (1561-1626) és Hobbes Tamással (1558-1679) az élén, akik a keresztény spirituális világfelfogással szemben a naturalizmusra, helyesebben a materializmusra tértek vissza. Az utóbbi «Leviathan» című főművében egy *naturalisztikus államtant* állapított meg, amely szerint az emberek nem azért egyesülnek szerves társasággá - állammá -, mint Arisztotelész állítá és a keresztény vallásfilozófia tanítja, mert természettől fogva társaslények, hanem inkább megfordítva azért, mert a «*bellum omnium contra omnes*» – mindenki harca mindenki ellen -, a természetes állapotuk s ezért a szükség és az önfenntartás! ösztön kényszeríti az embereket, hogy egymással *szerezést* kössenek, amelynek értelmében természetes állapotából mindenki önként kilép, *lemond embertársa elpusztításának természetes jogáról* és ezt a jogát egy, az általános békére kényszerítő harmadik hatalomnak adja át visszavonhatatlanul, így keletkezik az állam, ez a minden egyéniséget elnyelő «Leviathan.» Hobbes szerint az államforma eszménye a *korlátatlan monarchia*. Hobbes

¹ V. ö. Pesck, Tilmann S. J.: Welträtsel. II. (a-ik kiadás.) 443. old.

² V. ö. Nathusius, Martin von: Die Mitarbeit der Kirche an der Lösung der sozialen Frage. 2. kiad. Leipzig, 1897. 239. old.

filozófiai felfogása teljesen materialisztikus és az erkölcstudományban ennek megfelelően determinisztikus álláspontot foglalt el, azaz elvetette a szabad akaratot és a pozitív erkölcsi törvényt s az ember cselekedeteit a külvilág hatásaiból és az észszerű, önző célokat szolgáló megalkuvásokból vezette le. Ennek a materialista gondolkodásnak a kialakulásával és elterjedésével megkezdődött az ember lelki kiszakadása az erkölcsi világréndből s megindult a társadalom felborulásának, atomizálódásának a folyamata, párhuzamosan az empirikus természettudományok részleteket kutató és részleteket megismerő eredményeivel. Minden egyes tudományág külön a maga területére szigetelődött el s az abszolút önállóság követelményével lépett föl, mindegyik a maga külön területén akarta megtalálni az általános igazságot s önmagából akarta megszerkeszteni a helyiek: igazi világképet. Bacon és Hobbes nyomába léptek a többiek: Angliában Locke, Hume, Franciaországban Condillac, Helvetius, Voltaire, Diderot, La Mettrie, Németországban Wolff Keresztély és mások.

Ugyancsak önállósult, azaz kiszakadt minden erkölcsi kötelékből a *közgazdaságtan is*, amelynek alapelvevé gazdasági téren a *teljes egyéni szabadság és a szabadverseny lett*. Alátámasztották a gazdasági életben ezeknek az elveknek kialakulását és fokozatos diadalra jutását a filozófiai és vallási gondolkodás elváltozásán kívül a meginduló újkor találmányai is, mint a lőpor feltalálása a XIV-ik században, amely megváltoztatta a hadsereg szervezetét és a hadviselés módját; a könyvnyomtatás feltalálása a XV-ik században; továbbá a matematikai és fizikai ismeretek megnövekedése; új tengeri utak s egyúttal Amerika felfedezése, a hajózás kiterjedése s vele együtt a kereskedelem fellendülése, amely események a XV-ik és XVI-ik században egész Európát az általános forrongás színhelyévé tették s az emberek szellemi életét erősen egoisztikus irányban befolyásolták a mértéktelen vagyonszerzés és meggazdagodás lehetőségének távlatával. Ahogy a tudományos kutatásnak az újkori bölcsélet elvetette régi célját, az igazság megismerését s helyébe az *anyag hasznosságát* iktatta: «A tudománynak igazi és valódi célja semmi más nem lehet, mint az emberi életet új találmá-

nyokkal és eszközökkel gazdagítani», – tanította Bacon, úgy az újkori *nemzetgazdaságtan* tanításai se szolgálták többé az emberi és a társadalmi élet egyetemes céljait, *hanem a szabadságra engedett egyéni önzést*, a társadalomban először filozófiailag, később pedig jogilag is atomizált egyént, a maga vagyonhajzájával, nyereség- és haszonszomjával. Az újkori filozófiai törekvéseknek egyenes következménye volt a társadalombölcseletnek és a nemzetgazdaságiam alapelveknek az átalakulása.

A keresztény államideál *a szabadságot* az emberek egyik legfőbb javának tartotta, természetes jognak, amelyet az ember magával visz az államszervezetbe s nem pedig az állam adja neki. Az embernek a szabadságjogát az állam csak tiszteletben tartja és védi. Ezért sohasem mehet tovább az egyén, a család, a szervezetzeti társulások szabadságának korlátozásában, mint amennyit ezen a téren az igazságosság és a közjó megkíván. A polgári szabadságnak jogilag megengedhető korlátozása nem lépheti át azt a határt, amelyet az államban való társulás természetes célja szab meg számára, tehát nem függhet semmi tekintetben a hatalom birtokosának az önkényétől vagy akaratától. *Macchiavelli* (1463-1527) volt az első, aki a renaissance szellemi mozgalmainak a hatása alatt, a letűnt görög-római állambölcseletre visszatérve, Polybius és Livius nyomán, az abszolutisztikus pogány államgondolatot felújította és a fejlődelmek hatalmának megszilárdítását és kizárólagosságát jelölte meg az állam célja gyanánt.

A naturálgazdálkodás hanyatlása és a pénzgazdálkodás kifejlődése, amely alapjaiban kezdte felforgatni a termelés és árucsereforgalom régi rendjét, a nyugati országok kereskedelmének fellendülése, az újkori filozófiai elméletek materialisztikus iránya s a protestantizmus – Luther és Kálvin – előretörése és elterjedése, kapcsolatban az egyre szaporodó technikai találmányokkal és a természettudományi ismeretek gyarapodásával, két dolognak kedvezett: az egyházi kötelékekből kiszabadulni törekvő *fejedelmi abszolutizmusnak* s a *centrális államhatalom kialakulásának*, továbbá a termelésben és az árucsereforgalomban – a kereskedelemben -, a *kapitalisztikus irány-*

zat kiakakulásának.¹ A XV-ik századtól kezdve a fejedelmi - királyi - hatalom abszolutisztikus formája újra növekedőben van: az egyház tanításai, erkölcsi és szellemi hatása hanyatlást mutat; az egyes fejedelmeknek s azok udvarának, valamint a kereskedései és pénzüzettel foglalkozóknak az egyéni gazdagsága növekszik, de ezzel párhuzamosan romlanak a köz-erkölcsök s fokozódik a falvak, a jobbágyok nyomora, adókkal való megterhelése s a városi iparos polgárság is minduntalan újabb terheket kap a nyakába s egyre nehezebbé válik a mesterlegények számára az önállósulás és a családalapítás.

A centralizált államhatalom még fenntartja ugyan a rendi társadalom külső formáját, de folyton gyengül benne a kereszténység szelleme és erkölcse s így a társadalmi és osztályellen-
tettek kieleződését segíti elő. Az abszolút uralomra törekvő fejedelmeknek háborúikra, udvartartásuk egyre fokozódó költségeire, a megnövekedett állami bürokrácia eltartására mindig több és több pénzre volt szükségük s így önként vetődött fel a kérdés: milyen módon és milyen eszközzel gyarapítható az államhatalom ereje és gazdagsága? *A közjó*, mint a keresztény filozófia és társadalombölcselet befolyása alatt álló rendi társadalomban, itt már többé nem játszott szerepet. A felelet, amit a kérdésre a felújított pogány állambölcselet talált: *a merkantil-rendszer* bevezetése volt, amely a gazdálkodás célját abban látta, hogy *minél több nemes fém – arany- és ezüstpénz –* halmozódjék fel az országban. Ezt pedig úgy lehetett elérni, ha *az államhatalom irányítja a termelést és minden eszközzel elősegíti az ország külkereskedelmi forgalmát*. Az állam tehát beleavatkozott a termelésbe s különös gondot fordított olyan iparcikkek termelésének az előmozdítására, amelyeket az országból ki lehetett vinni s külkereskedelmi forgalomban értékesíteni, tekintettel arra, hogy minél több árut adtak el idegenben s minél kevesebb idegen árut engedtek be az országban, *annál jobbnak mutatkozott az illető ország kereskedelmi mérlege és vagyoni állapota*.

¹ V. ö. *Weber*, Max: Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus. – Értekezés az «Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik» c. folyóirat XX. kötetében. 1-54 old., és a XXI. kötet 1-100. old.

Colbert (1619-1683) a merkantilizmus egyik legnagyobb képviselője Franciaországban, hogy királyának, XIV. Lajosnak fényűző életmódját, pazarlásait és háborúit pénzügyileg elláthassa, odáig ment az állami beavatkozás terén, hogy az egész francia ipart állami ellenőrzésnek és szabályozásnak vetette alá s még a technika, a munkaeszközök alkalmazásának a kérdésébe is beavatkozott. Rendszabályok állapították meg a termelt árucikkek formáját, mintáját s hogy miképpen és hol állítsák elő. A rendszabályok keresztülvitelének ellenőrzésére pedig iparfelügyelőket alkalmazott s a rendszabályok áthágását szigorúan büntetette. A céhrendszert megtartotta, de a rendi önkormányzatot megszüntette s helyére az államrendőrség beavatkozását vezette be. És egyáltalán nem csinált lelkiismereti kérdést az erőszak alkalmazásából; munkásokat, akik az országból ki akartak vándorolni, egyszerűen letartóztattatta. Iparosokat, akiket adópolitikai szempontból értékes adóalanyoknak tartott, börtönbe vettetett, ha abba a gyanúba keveredtek, hogy ki akarnak vándorolni Franciaországból. Alatta Franciaország elsőrangú kereskedelmi hajóállománya három hajóról 32 hajóra emelkedett s hadihajóinak száma pedig 30-ról 207-re. Hogy a hajókra evezősöket szerezzen, ezt a szándékát minden kertelés nélkül a következő szavakkal juttatta kifejezésre: «Barbár országokba kell most betörnünk, hogy rabszolgákat szerezzünk magunknak!»¹

Angliában, Hollandiában, a német tengerparti Hansavárosokban, Spanyolországban ugyanez a gazdaságpolitikai szellem kapott lábra. Ez a szellem termelte ki magából a *borzé* eszméjét is. Egy Amszterdamban élő *de la Vega* nevű spanyol zsidó 1688-ban könyvet írt a börzeszerű kereskedelemről; majd később egy portugál zsidó, *de Pinto* volt az, aki 1771-ben «*Traité du credit et de la circulation*» című munkájában kifejtette, hogy a börzeszerű kereskedelem mennyire nélkülözhetetlen feltétele a gazdasági életnek. A merkantil, általában a kereskedelmi szellem volt tehát az uralkodó a népek

¹ V. ö. *Damaschke*, Adolf: *Geschichte der Nationalökonomie*. Jena, 1916. 152-153. old.

fölött. Egyúttal állandóan dúlt a harc is az egyes országok között a tengerek felett való uralomért és a gyarmatokért. Ebben a harcban végül az angolok maradtak felül.

A XVIII. században a gazdasági élet egyre fokozódó zűrzavara következtében kezdték felismerni a merkantilista rendszer hátrányait, amely nem mozdította elő a tőle várva-várt általános jólétet s az államháztartás egyensúlyát, mert az országok lakosságának zömét kitevő földművelő osztályt anyagilag teljesen tönkretette s nyomorba döntötte. A merkantilizmusmal szemben így egy másik, új gazdasági elmélet keletkezett, amely kimutatta, hogy egy-egy ország lakosságára nézve *csak a mezőgazdaság lehet igazán produktív*, mert a népvagyont csak ez növelheti, mivel ennek tiszta hozadéka túlszárnyalja a termelésre fordított költségeket. Mivel tehát a mezőgazdaság az a termelési ág, amelynek nagy tiszta hozadéka lehet, ennél fogva az államban más adónem nem lehet, mint a közvetlen *földjáradékadó*. Az államnak, ha rendbe akar jönni, minden gondját a földművelő népességre kell fordítania. Az új gazdaságpolitikai elmélet nem kívánt a földművelő lakosság részére külön monopóliumokat és kiváltságokat, éppen ellenkezőleg: az volt a kívánsága, hogy a mezőgazdaságot meg kell szabadítani minden állami gyámkodás alól, különösképp pedig a kiviteli tilalomtól, amelyet a merkantilizmus hozott rá s meg kell engedni az országba mindazoknak az iparcikkeknek s áruknak a szabad behozatalát, amelyekre a földművelő lakosságnak szüksége van. A *(természetes szabadságot-)* és a *«természetes rendet»* kell diadalra juttatni, ez volt az új tan jelszava, amely nevét a természet uralmától vette és ezért *«fiziokrata»* irányzatnak nevezte magát. Az irányzat elméleti megalapozója *Quesnay* (1694-1774) *volt*, Pompadour asszony, később pedig XV. Lajos orvosa. Filozófiai gondolkodásában a materializmus felé hajlott s a megkötött erkölcsi világrend rovására, mint fiziokrata, a *«természet uralmának»* szükségességét hirdette, amelynek gyakorlati következményei csak káros hatásúak lehettek, mert az emberi cselekedetek számára valami fizikailag lehetséges lehet ugyan, de ugyanakkor erkölcsi szempontból mégis kifogásolható. Ámde a fiziokrata irányzat hívei nem voltak ezen az állás-

ponton: ők a «természetes szabadságtól» és a «természetes rend» megvalósításától várták az emberiség üdvét és boldogságát. A fiziokrata irányzat hívei közé tartoztak Franciaországban a történelmi nevek közül *Mirabcau*, *Rousseau Mercier de la Riviere*, *Du Pont*, *Lavoisier*, *Condorcet*, *Turgot*; az Amerikai Egyesült Államokban *Franklin* Benjámín, *Jefferson* Tamás; Toszkanában *Néri* Pompejus, aki megnyerte magának Lipót nagyherceget is, II. József testvérét; Svédországban *Scheffer* gróf, II. Gusztáv nevelője; Svájcban *Iselen* Izsák, Ausztriában II. József császár; Németországban *Schlettwein* Ágoston, Baden nagyhercegének, Károly Frigyesnek a tanácsadója, *Mauvillon* Jakab kasseli tanár, *Schmalz* Tódor köznemberi, majd hallei és berlini egyetemi tanár. Mint az itt felsorolt pár adatból is látható, a fiziokrata iskola nagy hódítást tett nemcsak Európában, de a tengerentúl is. Egyoldalúsága ellenére is tagadhatatlanul jobb hatása volt a gazdasági élet fejlődésére, mint a merkantilista rendszernek, mert ott, ahol tanításai némiképp is átmentek a gyakorlatba, a legszélesebb népréteget alkotó földművelő osztály sorsa javult és a mezőgazdasági termelés újra virágzásnak indult.¹

Anglia – a kapitalista termelési rend kialakulásának őshazája – gyorsabb tempóban haladt a középkori kötött gazdálkodásból és a rendi társadalmi szervezetből először az újkori pogány államelmélet által megteremtett fejedelmi abszolútizmus, majd ezt is megdöntve, az úgynevezett *demokratikus parlamentarizmussal megalapozott individuális szabadgazdálkodás felé*, mint Európa többi országai. A XVI. században VIII. Henrik uralkodása alatt Anglia a valóságban már újra abszolutisztikus királyság volt, hiába csikarták ki maguknak a főurak 1215-ben a «Magna Charta»-t, ennek lényeges tartalma régen értékét veszítette. Az újkori filozófia és a reformáció hatása alatt VIII. Henrik, akinek főképp a meggazdagodott kereskedők voltak a legfőbb tanácsadói, házassági pörét ürügyül használva, 1529-ben szakított az egyházzal is s megalapította a pápától független protestáns szellemű anglikán egyházat,

¹ V. ö. *Damaschke*, A.: I. m. 195-278. old.

amelynek ő lett a feje. Az ő uralkodása alatt az angolok mindinkább a tengerek felé fordították figyelmüket. Boleyn Annával kötött házasságából származó leányának, Erzsébet királynőnek uralkodása alatt pedig az angol tengerészek és kalandorok úgyszólván már az egész világot körülhajózták. Angol gyapjú-neműt árusítottak Bokharában, áthajóztak a kaliforniai aranykapun és a Boszporusz aranszarván; keresztülszelték a Csendes-óceánt és Középázsia pusztaságait s országukat egyformán ismertté tették a török szultán és a hindu nagymogul előtt. Az utazásokban, kalandokban és rablásokban egyformán résztvevett minden angol társadalmi réteg, a grófok éppúgy, mint az alacsony származású tengerészek és a kereskedők s zsákmányaikból és jövedelmükből tetemes rész jutott magának a királynőnek is. Utána a Stuart-házból származó I. Jakab került trónra, aki az abszolutisztikus monarchiát úgy elméletileg, mint gyakorlatilag egyaránt igyekezett kiépíteni és meggyökereztetni, ami hosszantartó harcot idézett fel közte, mint utódai és a parlament között, amely végül 1689-ben a parlament győzelmével végződött. A parlament elűzte az önkényuralmat fenntartani akaró II. Jakabot s leányának, Máriának férjét, Orániai Vilmost hívta meg a trónra. A meggazdagodott angol polgárság hatalma ebben a győzelemben nyert végleges kifejezést és betetőzést, amely a király minden hatalmi jogát megsemmisítette s úgy a törvényhozói, mint a végrehajtói hatalom a parlament kezébe került.

Anglia kapitalisztikus irányú gazdasági fejlődése nem a technikai találmányoknak, a hajózás fejlődésének volt az egyenes és közvetlen következménye: hanem először az *elváltozott világnézetnek*, amely feloldotta a lelkeket minden erkölcsi kötelek alól embertársaikkal szemben, aztán a lelki szabadság következtében lehetővé vált erőszakhatalmi eszközök lelki ismeretlen alkalmazásának és a gyarmatokon folytatott rablóhadjáratoknak. Az úgynevezett szabadgondolköző angol erkölcsfilozófusok, akik közül a legtöbben gazdaságpolitikai dolgokkal is foglalkoztak, csak kísérő zenét írtak a már meglévő szöveghez, azaz: elméletileg igyekeztek igazolni a gyakorlatot. *Locke* János, aki a teljes egyéni szabadság elméletét hirdette, egyike

volt 1094-ben a *Bank of England* (Angol bank) megalapítóinak. Hume Dávid a szenzualista filozófia képviselője «*Essay of commerce*» című gazdasági munkájában követeli a kamatláb megállapításának teljes szabadságát, azaz: szabad utat kíván nyitni az uzsora lehetőségének. Anglia ipara és kereskedelme a XVIII század közepén a kapitalizmus első fejlődési korszakának teljes virágkorát éli; közel két és félévszázados fejlődés van mögötte. Gyarmatpolitikáját is erősen kifejlesztette a Keletindiai Társaság megalapítása, vagyis 1600 óta. A tengereken sincs versenytársa. Legyőzte Spanyolországot, Portugáliát, Hollandiát, Franciaországot tengeri harcaiban. Minden gondja iparának és kereskedelmének felvirágoztatására és gyarmatainak kiaknázására irányult. Gyarmatpolitikáját azonban csak a keresztény filozófiai felfogás háttérbeszorításával és a vallás-erkölcsi követelmények sutbadobásával folytathatta egyéni gazdagságra és hatalomra törő polgársága azzal az eredménnyel, amelyet tényleg elért. Amidőn 1502-ben egy angol kalóz először szállított a spanyoloknak Cuba szigetére 300 rabszolgát, Erzsébet királynő azt az ember kereskedést még elítélte. De 1619-ben már minden rosszalás nélkül szállíthattak rabszolgákat a kalózhajók Virginiába a dohányültetvényekre. II. Károly 1602-ben szabadalmat adott egy kereskedelmi társaságnak arra, hogy a brit-nyugatindiai angol gyarmatokra évenként 3000 rabszolgát szállíthasson. Afrikából Nyugatindiaiba 1768-ban – tehát az angol felvilágosodás virágkorában – 79.000 rabszolgát szállítottak; akik közül 60.000-et angol hajók és 19.000-et francia hajók vittek át. Az angol kormány, az angol parlament, amelynek többsége a «természetes szabadságinak és a «természetes rend»-nek volt a híve, a gyarmatok gazdasági fejlesztése érdekében, azaz tisztán egyéni önző célokból, amelyeket az erkölcsi törvények már nem korlátoztak, a rabszolgakereskedést egyik legfontosabb gazdasági tevékenységi ágának tekintette. Amikor Jamaika parlamentje 1760-ban, 1765-ben és 1774-ben előterjesztést tett az angol kormánynak, hogy a rabszolgaszállítást Jamaika felé korlátozza, mert veszedelemben látták forogni a fehér lakosság biztonságát, az angol kormánytól mindannyiszor azt az egyértelmű választ kapta, hogy ez

a kérés «nem teljesíthető, mivel a rabszolgakereskedés a nemzet jóléte szempontjából szükséges.»¹

A gyarmatpolitikával kapcsolatban kifejlődött nyagarányú árucsereforgalom következtében az ipari cikkek után való kereslet annyira megnövekedett, hogy a céhekbe szerveződött kézművesipar ezt a szükségletet kielégíteni nem tudta minden téren, így alakultak meg a nagyobb ipari munkatelepek, olyan *nagyipari műhelyek*, amelyek nagyobb számú *bérmunkást* foglalkoztattak, mint a céhekbe tartozó kézműiparosok és amelyekben mindegyre jobban *keresztülvitték a munkamegosztás elvét*. Ezeknek a nagyipari műhelyeknek, ipari telepeknek a tulajdonosai nem voltak mindig a szakmában képzett, tanult iparosok, hanem *csak tőkeerős vállalkozók*, kereskedők. Ipari szempontból úgynevezett – «*kontárok*», akikkel a céhek állandó harcot vívtak, viszont azok az »*ipar szabadságért*» indítottak harcot. A harc kimenetele történelmileg sehol se lehetett kétséges, hiszen mindenütt a *kapitalizmus szelleme* kerekedett már felül: a filozófiai felfogásban, az etikában, a társadalombölcseletben, a politikában, az államéletben.

Erős lökést adott a kapitalizmus fejlődésének a XVIII. században néhány *újabb munkaeszköznek* – *főképp a mechanikai szövőszéknek* – és a *gőzgépnek a feltalálása és gyakorlati alkalmazása*. Ekkor azonban már a termelés kapitalisztikus formája lényegében kialakult úgy Angliában, mint Franciaországban és az Egyesült Államokban. Elzúgott a nagy francia forradalom vihara is. Csak arról volt még szó, hogy a nagyipari műhelyekbe bevonuljon a *gép*, mint *munkaeszköz* s meginduljanak a gőz további gyakorlati alkalmazásával a *gőzhajók és a vonatok*.

A kapitalizmus kialakulásának tehát, amint láttuk, a gazdasági előfeltételeken kívül voltak *szellemi és erkölcsi feltételei is*. Ki kellett alakulnia a vallásos, erkölcsileg kötött embertípussal szemben az úgynevezett szabadgondolkodó, minden erkölcsi megkötöttséget elvető, egocentrikus érzésvilágú embertípus-

¹ V. ö. *Damaschke, A.*: L m. 283-284. old.

nak, akinek cselekedeteit nem erkölcsi törvények, de önző egyéni, *hasznossági* szempontok irányítják. A gazdálkodás célja többé nem *a közjó*, az állami közösségben együtt élő emberek összességének a jóléte: *hanem – az egyéni haszon, a nyereség, a profit.*

A gőzgép gyakorlati alkalmazásával a kapitalizmus fejlődése új korszakba jut, amely már a liberalizmus és a szocializmus harcának a korszaka.

2. A liberalizmus mint gazdasági elv és gyakorlati következményei.

A kapitalisztikus termelési rend kialakulásának szellemi alapföltétele a keresztény filozófiai felfogással szemben kialakult liberális világfelfogás volt, amely feloldotta az embert az erkölcsi világrend törvényeinek kötelező ereje alól. A szellemi és erkölcsi élet szétesési folyamatának a gazdasági élet kapitalisztikus irányú alakulása csak természetes kísérő jelensége volt s az is maradt egészen napjainkig. Amerika felfedezése, az új tengeri utak, a Föld körülhajózása, az új gyarmatok, piacok óriási lendületet adtak az ipari és kereskedelmi tevékenységnek, amelynek küllői megnövekedtek s immár túlterjedtek a zárt városi gazdálkodás határain. A hajtóereje az ipari és kereskedelmi tevékenységnek az általános jólét fokozása helyett azonban – a profit -, a nyereség-hajszája lett. A középkori városok helyi gazdaságpolitikájának a megbuktatása elsősorban a nagykereskedelemnek, a kereskedelmi társaságoknak volt az érdeke, amelyek mindinkább arra törekedtek, hogy az ipari termelésnek megszüntessék a kézműves jellegét és minél nagyobb profitot, nyereséget hozó vállalatokat létesítsenek helyébe. Eleinte különös érdekükben állott, hogy a fejedelmi abszolutizmus növekedésének támogatásával minél nagyobb földterületek kerüljenek egységes uralom alá s az így keletkezett országokban, birodalmakban a régi határok lerombolása után bevezessék az egységes pénz-, mérték- és súlyrendszert, megszüntessék a városok és autonóm országrészek külön vámhatárait. A nagykereskedelemnek ugyanis megfelelő s nagy felvevőképességű piacra van szüksége s olyan államhatalmi formára, amely külön anyagi és osztály érdekeit megvédi és a kapitalisztikus szellem

és gazdasági forma kialakulásának már legelején így kapcsolódott össze a keresztény állam- és társadalomelmélettel szemben a fejedelmi abszolutizmussal. Ezt a kapcsolatot külön is előmozdította a fejedelmi udvarokban állandóan mutatkozott pénzszüke, amelyen csak a kereskedelmi vállalatoktól, a nagykereskedői házaktól kapott kölcsönök útján lehetett némiképp segíteni s a kapott kölcsönök fejében ezért az illető kereskedelmi vállalatok és nagykereskedői házak külön koncessziókat kaptak például bányák kihasználására, gyarmati kereskedelemre s más egyéb haszonhajtó tevékenységre.

A XVI-ik századig a javak termelésének még nem volt kapitalisztikus jellege. A termelő még tulajdonosa volt munkája gyümölcsének. A profitra, a haszonra való törekvés, amely együtt járt a kereskedelem kifejlődésével és a naturálgazdálkodást kiszorító pénzgazdálkodás előnyomulásával, a kézművesipar középkori formáját szintén szétrobbantotta. Az iparosok kezdenek a piac helyett *raktárra* dolgozni, azaz: a kereskedelem számára, *vállalkozóknak*. Az árukat más termeli és megint más az, aki értékesíti. A t érmei vény *ár ütőkévé* alakul és *a pénzszerzés eszközévé lesz*. A *szükségletet* kielégítő gazdálkodás helyére a *hasznohajtó* gazdálkodás lép, amelynek élén egy új embertípus áll: *a vállalkozó*. A gazdasági élet régi szabályozó és irányító erői, amelyek a keresztény állam- és társadalomfilozófiában mint erkölcsi elvek jutottak kifejezésre, lassan-lassan elsorvadnak s helyükbe új szabályozó erő lép: a *szabad piac* a kereslet és kínálat egymáshoz való viszonyával, a *piaci árral* meg a *csereárral*. Az ember a maga földi életcéljával, testi és lelki szükségleteivel másodrangú tényezővé válik.

Az új vállalkozási formák, a kapitalisztikus termelési rend formái, mint a nagykereskedelem, az áruraktárrendszer, a munkamegosztáson alapuló kézműipari műhely (manufaktúra) és később a gőzgép alkalmazásával a gyáripár teljessé tették a kapitalizmus győzelmét a középkori célgazdálkodás fölött.

A liberalizmus mint gazdasági elv, ha közelebről szemügyre vesszük, két formát mutat: egy *negatív* és egy *pozitív* formát. Negatív formája: mindennemű külső kényszer, állami beavatkozás *hiánya*, azaz: a «szabadság» elvének megvalósulása.

Szabad – liberális értelemben – pedig az az ember, akinek akaratát nem korlátozza más vagy mások akaratából származó vagy előálló akadály. Pozitív formája: a teljes önrendelkezési jog, vagyis a lehetőség, hogy mindenki saját természetének törvényeit követheti. Mindkét forma egymással összefüggő s egymást feltételező sajátságos gazdasági és szociális berendezkedést követel. Világnézet és gyakorlat, mint az emberiség egész történelmének folyamán, itt is elválaszthatatlan szerves egység. A modern kapitalizmust a liberalizmustól mint filozófiai és gazdasági elvtől és tantól elválasztani nem lehet, mert ennek a szülötte, édes gyermeke.

A gazdaságtanban a liberalizmus elvét tudományos formába öntve először rendszeresen *Smith Ádám* (1723-1790) juttatta érvényre 1770-ban megjelent *«Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations»*) (Vizsgálódások a nemzetek gazdagságának okairól és természetéről) című munkájában, amelyben összegezi úgy a francia fizokraták, valamint angol elődeinek szétszórt és töredékes közgazdasági tételeit s elméleteit, kiegészítve azokat a maga elméleti tételeivel. Az úgynevezett tudományos közgazdaságtan, az egész liberális közgazdaságtani iskola, őt tartja a nemzetgazdaságtan első klasszikusának. Mielőtt azonban közgazdasági művének alapelveit ismeretnők, rá kell mutatnunk arra, hogy ez a műve csak folytatása és kiegészítése 1759-ben megjelent *«Theory of Moral Sentiments»* (Az erkölcsi érzések elmélete) című művének, amely filozófiai alap gondolataiban megegyezik kora divatos naturalista deizmusával, amelynek a «felvilágosult» angol intelligencia általában hódolt. A jó és rossz megkülönböztetésének és megállapításának forrásául pedig nem az értelmet teszi meg, hanem az érzelmet. Azonban az «erkölcsi érzés»-t még sem tartja, önálló funkciónak, külön megismerő erőnek az érzékszervekhez hasonlóan, hanem megegyezik azzal, hogy a *rokonszenv* (szimpátia) *érzését*, anélkül, hogy ennek lényegét érintené vagy mélyebb elemzés tárgyává tenné, önként, ösztönszerűen ható erőnek jelöli meg. Erkölcsfilozófiai felfogásában az értelemnek nincs parancsoló szerepe sem a keresztényfilozófia értelmében, amely az értelemben az isteni törvény jelentkezési formáját látja, sem Kant-féle érte-

leniben. Az értelem nála egyszerűen valami *megfigyelő*-, vagy *gyűjtőkészülék*, amely a részvét érzésének megnyilatkozásait számontartja és skatulyázza s bizonyos irányú érzelmi megnyilatkozások általánosságából és egybevágóságából levont következtetés alapján jut el az erkölcsi alapelvekhez. Smith Ádám is azok közé az erkölcsfilozófusok közé tartozik tehát, akik az ember lényegét és egész emberi mivoltát az ösztönéletre korlátozták és *a tudatos cél kitűző értelmi tevékenységnek* semmi fontosabb szerepet nem tulajdonítanak, sőt egészen jelentéktelen dolognak tartják, amelynek az élethez, főképp a mindennapi gyakorlati élethez nincs semmi köze.

Az emberi szenvedélyeket három csoportba osztja: az egyikbe tartoznak a harag, a düh, a bosszúvágy különböző megnyilatkozási formáikkal; ezek alkotják az antiszociális szenvedélyeket, míg a másik csoportba tartoznak a szociális szenvedélyek: mint aminő a nagylelkűség, emberiesség, jóság, részvét, kölcsönös barátság s mindezeknek a szociális érzelmeknek a nagyrabecsülése. Az antiszociális és szociális szenvedélyek között az *önző szenvedélyek* (selfish passions) alkotják a középpontot. «A mi egyéni szerencsénk és szerencsétlenségünk, boldogságunk és boldogtalanságunk fölött érzett öröm vagy fájdalom alkotja a szenvedélyek harmadik csoportját» -, írja az erkölcsi érzések elméletében. Mivel az embert gazdasági tevékenységében önző szenvedélyei irányítják, ennél fogva meg kell állapítani, hogy ezek az önző szenvedélyek mikor jók és megengedhetők erkölcsileg is. Smith szerint akkor: ha egyúttal *«illendők»* és *«érdemesek»*. Az önző szenvedélyek természetes tárgyai elsősorban az *egészség* és a *közmegbecsülés* s ezeken kívül a *jólét*, a *vagyon*, más szóval *minden gazdasági dolog*. Ha a szenvedély ezek iránt túlcspongó is, még akkor is megengedhető erkölcsileg, ha magasabb értékek elérésére irányul, sőt szükséges. Az önszeretet mellé beállít Smith még egy másik lelki tüneményt is, mint *«természetes ösztönt»*, a *jóakaratot*. Az emberi természet tökéletességéhez tartozik ugyanis szerinte, hogy az ember önző szenvedélyeit és ösztöneit másik ember-társa iránt érzett jóakarattól *korlátozza*.

Mindez nagyon szép, csakhogy az egésznek nincs valami

nagy gyakorlati értéke, mivel az értelmi célkitűzés hiányában s a pozitív erkölcsi törvények érvénye nélkül az önző szenvedélyek cselekvésre indító erejét nincs ami gyöngítse vagy korlátozza és a tapasztalat tanulsága szerint az önszeretet ereje mindenkor hatalmasabb, mint a jóakarát érzése mások iránt. És olyan embereknél, akiknek világnézete a naturalista erkölcsi rendszer alapján áll, saját érdekeiknek a feláldozása csupa «jóakarathól» mások iránt, nagyon ritka jelenség.

Smith Ádám nemzetgazdaságiam rendszere, amely az *önszeretetet és az egyéni szabadságot* veszi alapul, tehát szoros összefüggésben áll erkölcsfilozófiájával, ennek úgyszólván a gyakorlati életre való alkalmazása. Szerinte a közjót leginkább az szolgálja, ha az emberek egyéni érdekeik szerint cselekedhetnek gazdasági téren, más szóval: *a nemzetek anyagi boldogulásainak az alapja az egyéni érdekek érvényesülésének teljes szabadsága, a teljes önrendelkezési jog a gazdasági élet területén.*

Az önszeretet és önrendelkezési jog szabad érvényesüléséből származó esetleges visszaélések korlátjául Smith az *okosságot, az igazságosságot és a jóakaratot* állítja. Az okosság feladata, hogy szenvedélyeinket és vágyainkat bizonyos korlátok közé szorítsa, amelyeket az egészség és a vagyon megtartása és fenntartása megkövetelnek. Az önszeretetet egyébként az igazságosság is korlátozza a visszaélésekre való hajlandósággal szemben. A vagyonért, közmegebecsülésért, rangért való versenyfutásban mindenki úgy fut, amint tud; megfeszítheti minden izmát és idegét, hogy legyőzze versenytársait. Ámde mihelyt az jutna eszébe, hogy versenytársai közül egyiket-másikat elgáncsolja, akkor – vége szakad a nézők türelmének, vagyis: nem fogják megengedni a becsstelen és csalásra épült játékot. Az igazságosságon nyugvó törvények meg fogják védeni az embertársak személyét és életét, valamint vagyonukat és összes anyagi javukat a visszaélésekkel szemben. Mindaddig, amíg visszatartjuk magunkat attól, hogy felebarátunknak pozitív kárt okozzunk, annak akár személyét, akár pedig vagyonát illetőleg, addig az igazságosság és az «illendőség» biztosítja számunkra a gazdasági küzdelemben az egyéni szabadságot, így tehát a természetes igazságosságból kell kiindulnunk,

amikor megállapítjuk, hogy a hatalom kényszerítő ereje mikor érvényesüljön valakivel szemben.

A jóakarát ösztönének jelentékeny szerepet tulajdonít ugyan Smith a gazdasági és társadalmi életben, sőt a társadalmi élet virágzásának egyik föltételét látja benne, azonban nem tekinti olyan tényezőnek, amely a társadalmi rend fennmaradásához okvetlen szükséges. «Ha a társadalom különböző tagjai között nem uralkodik is a kölcsönös szeretet és vonzódás, úgy a társadalmi élet szegényebb volna ugyan boldogságban és megelégedettségben, azonban mégsem omlanék még össze. A társadalom fennállhat különböző emberek összetételéből is, mint különböző kereskedőkből, akiket minden kölcsönös szeretet és vonzalom nélkül csupán a hasznosság érzése tart együtt s jöllehet egyik sem érzi magát a másik iránt lekötölezzettnek vagy háládatosnak, azért mégis üzhetnek olyan adok-veszek szolgálátokat a szeretet követelményeivel, amelyeknek közöttük egyszerűen piaci áruk van és így a társadalmat fenn tudják tartani»-írja morálfilozófiai értekezésében. A szeretet és a jótékonyaság Smith szerint csak disze a társadalom épületének, nem pedig alapja, amelyen nyugszik. A «Wealth of Nations» egész tartalmán vörös fonálként húzódik keresztül a szabad magángazdálkodás minden követelménye és mindenfajta gazdasági tevékenységnek *tisztán individuális szempontból való megítélése*. Mindenütt a «természetes rend»-et és a ((dolgok természetes futás»-át dicsőíti és szembeállítja velük, mint a szabadság ellentétét, amelyet meg kell szüntetni, a szociális erőknek, az államnak és más közületeknek korlátozó tevékenységét. Mindez teljesen megfelel a naturalista optimizmusnak és az empirikus erkölcsfilozófiának, különösképpen pedig az empirikus jogeszmének Smith Ádám-féle értelemben, de annál kevésbbé felel meg a gyakorlati élet követelményeinek, az államélet ama felfogásának, amely azt *erkölcsi szervezetnek* tekinti s az állam célját a közjólét hamisítatlan eszméjében látja; és ugyancsak nem felel meg *a szociális igazságosság és az igazi gazdasági szabadság* követelményeinek sem.

Senki sem tagadja és senkisé sem tagadhatja, hogy az emberben élnek olyan hatalmas természeti ösztönök, amelyek arra

ösztökélik, hogy saját érdekeit tartsa szemelőtt s azokat érvényre is juttassa. Ezek között mindenestre legnagyobb szerepe van az önszeretetnek, amely azonban csak akkor hasznos és akkor szolgálja az ember igazi érdekeit, ha többi ösztöneivel együtt, összhangban marad az ember szociális természetével s alárendeli az észszerű erkölcsi törvények követelményeinek.

Egy rendezett állami és társadalmi élet kialakulása számára nem elegendő az az igazságosság, amely csak az egyén életét, vagyonát és becsületét védi meg; ezenkívül szükséges még az is, hogy az igazságosság *szociális igazságosság is legyen*, azaz szolgálja mindazokat a szociális intézményeket, amelyek az állam összes polgárainak jólétét biztosítják és a magángazdálkodás önző céljaiból származó visszaéléseket, amelyek a köz érdekeit sértik, megakadályozzák és lehetetlenné tegyék. Smith Ádám gazdasági tanításaira a szociális igazságosság eszméjének semmi befolyása nem volt. Egy *olyan jogrend* eszméje, amely az egyén gazdasági tevékenységét és a jövedelem megoszlását a közjólét szempontjából szabályozza, még csak föl sem merült Smith Ádám eszmevilágában.

A liberalizmus alapelveire felépült kapitalisztikus termelési rend, valamint az új államélet már teljes kibontakozása felé haladt, amikor *Malthus* Róbert (1766-1834) arra vállalkozott, hogy az egyre szaporábban mutatkozó káros hatások és visszaélések ellenére is védelembe vegye a kapitalizmust s a vele járó liberális társadalmi rendet.

Az individuális szabad magángazdálkodásnak úgyszólván minden korláta, amelyek ellen a fiziokraták és Smith Ádám harcoltak, leomlott már: a nagy néptömegek sorsa azonban semmit sem javult, sőt ellenkezőleg, olyan tömegnyomor ütötte fel a fejét úgy Franciaországban, mint Angliában, aminőt a világ annak előtte még sohasem látott. A *földjára* és a *tőkehaszon* Angliában soha nem álmódott magasságra emelkedett, anélkül, hogy a munkásság életfeltételei javultak volna. Egy ügyes batisztszövő munkás heti átlagos munkabére 1798-ban 21 ½ sh. volt. Tisztességes megélhetésre már akkor is kevés. Ez a bér tíz esztendő múlva 11 sh.-re esett. Az élelmiszerek is

folyton drágultak. Egy quarter búza (29078 liter) ára 1779 és 1780 között 34-37 sh. körül ingadozott, 1790-ban már 78 sh.-re emelkedett és 1800-ban már 113 sh. volt az ára. A húsárak 1770-től 1810-ig éppen a kétszeresükre emelkedtek. *Egyesek kezében óriási vagyonok kezdtek felhalmozódni, míg a másik oldalon ezzel arányban a gazdasági élet ((természetes rendjében) csak a tömegnyomor növekedett.*

Ezek a jelenségek, amelyek már a XVIII-ik század legelején is kezdtek mutatkozni, egyes gondolkozókra a liberális gazdaságpolitika minden öndícséréte mellett sem maradtak minden hatás nélkül. Wallace Róbert (1679-1771) teológus 1761-ben megjelent *«Various Prospects»* című munkájában a társadalmi nyomor megszüntetésére a *kommunizmus* megvalósítását ajánlja. Spence Tamás (1750-1814) tanító, aki a társadalmi kérdések tanulmányozásának szentelte magát, a newcastlei Filozófiai Társaságban 1775-ben egy felolvasást tartott, amelyben megtámadta a telek- és föld magántulajdonrendszerét. Előadását több ízben más-más címmel kinyomatta, utoljára 1793-ban *»The Real Rights of Men»* (Igazi emberi jogok) címmel rendezte sajtó alá. Majd *((The Meridian Sun of Liberty»* (A szabadság napmagassága) című munkájában, amely 1796-ban jelent meg, kritika tárgyává tette a fennálló szabadságjogokat s 1802-ben megjelent *«The Nationalisation of the Land»* (A föld nacionalizálása) című munkájában pedig *a földek és telkek köztulajdonbavételét* hirdeti a társadalmi bajok orvosszeréül. Godwin Vilmos (1756-1836) pedig, aki kortársa volt Spencenek, kétkötetes munkájában, amely *«Political Justice»* (Társadalmi igazságosság) címmel jelent meg 1793-ban, kegyetlen ostromot intézett az új társadalmi és államrend hibái és bűnei ellen. Munkája nem annyira gazdasági, mint inkább erkölcsfilozófiai mű, amely meglehetősen nagy hatást keltett.

A kommunisztikus és szocialisztikus irányú támadások a fennálló társadalmi rend és a kapitalisztikus gazdálkodás ellen, késztették Malthust arra, hogy megírja *«Essay on the Principle of Population»* (Tanulmány a népesedésről) című művét, amely 1798-ban jelent meg. Aligha van még a világ gazdaságtan! irodalmában egy másik munka, amely oly romboló

és káros hatást gyakorolt volna az emberek szellemi és erkölcsi életére, mint Malthusnak ez a tipikusan áltudományos értekezése. A liberális kapitalista gazdaságpolitika végzetes társadalmi hatásaival szemben felébredő emberi lelkiismeret szavát altatta el nagyon sok emberben saját korában is, sőt úgyszólván a XIX-ik század nagyobbik részében is.

Tanításának alaptétele (I. Könyv. I. Fejezet) így hangzik: «A népességben az az irányzat uralkodik, hogy gyorsabban szaporodjék, mint ahogy az élelmiszerek szaporodnak». Majd azt igyekszik bebizonyítani, hogy minden korban úgy volt és mindig fenn is fog maradni az az állapot, hogy a népesség a létfenntartási eszközök határát súrolja. Amit a következő szavakkal fejt ki: «Az emberi nem állandóan arra törekszik, hogy a létfenntartási eszközökön túl szaporodjék. De az adott természettörvények erejénél fogva, amely szerint az élet fenntartására táplálékra van szükség, a népesség sohasem szaporodhat el annyira, hogy az élet fenntartására szükséges élelmiszerek szükséges mértékét meghaladhatná, így a szükséges élelmiszerek megszerzésének a nehézsége állandó akadály maradt a népszaporodásnak».¹

Malthus megkísérelte azt is, hogy ezt a légbőlkapott «természettörvényt», egy matematikai igazsággal támassza alá és igazolja. Az emberek – írja értekezésében – akadály nélkül a geometriai haladvány arányában szaporodnak, tehát a következő arányban: 1: 2: 4: 8: 16: 32: 64 ésatöbbi. Ugyanezen időben pedig az élelmiszerek szaporodása csak az aritmetikai haladvány arányszámaikat mutatja: 1:2:3:4:5:6:7 ésatöbbi. És ezt a semmivel nem bizonyított állítást Malthus «isten és természeti törvénynek» teszi meg egyaránt. Úgy az Isten, mint a természet – tanítja ez a felvilágosult liberális állam- és társadalombölcselet – az élet asztalát csak egy bizonyos számú ember számára látja el terítéssel. Az emberek azonban óránként mindegyre nagyobb számban jelentkeznek az asztalnál. De nincs a számukra hely. «Távozz az asztaltól és indulj a halálba, mert fölösleges vagy», mondja a természet

¹ Idézett helyen.

vagy az Isten. A szolgák pedig, akik ezt a kegyetlen ítéletet végrehajtják: a szegénység, a bűn, a nyomor, a háború, a pestis és a különböző pusztító ragályos betegségek. *Darwin* később, a XIX. század derekán, Malthus áltudományos tételét és elméletét vette alapul, amikor a «Fajok eredete» című munkáját megírta s a természetes kiválasztás egyik alaptörvénye gyanánt a «*létért való küzdelmet*» tette meg. ^

Malthus tételeiben és tanításaiban a liberális kapitalista termelési és társadalmi rend most már «természettudományi alapon» is igazolást nyert. Ezek után csak egy mozzanat volt még hátra: *az egész termelési és gazdálkodási folyamatnak függetlenítése az embertől s annak igazolása, hogy ami a termelés folyamatában s az árucserreforgalomban és a javak megoszlása terén történik és végbemegy, az az ember szabadakarától teljesen független folyamat, külön öntörvényszerűséggel.*

A liberális kapitalista világfelfogás kiépítésében a tetőaláhozáshoz ezt a munkáját *Ricardo* Dávid (1772-1823) folytatta, *Smith* Ádám mellett az úgynevezett klasszikus nemzetgazdaságtannak másik jelentékeny alakja, akinek főműve: «*On the Principles of Political Economy and Taxation*» (A nemzetgazdaságtan és az adózás alapelveiről) 1817-ben jelent meg, amikor már a kapitalizmus túljutott fejlődésének és kialakulásának ifjúkorán. *Smith* Ádám nyomdokaiba lépve, elfogadta annak felosztását a használati és csereértékre, valamint a természetes és piaci árra nézve, de míg *Smith* a munkát tekintette egyetlen értékmérőnek, ő megkülönbözteti az emberi munka által szaporítható és nem szaporítható árukat is. Az emberi munka által nem szaporítható áruk értékét függetlennek tartja a rájuk fordított munkától. Ezt szerinte az áruk ritkasága és az azokat megvásárolni kívánók vásárlóereje szabja meg. Például egy *Raphael*-kép értékét.

Azoknak az áruknak az értékét viszont, amelyek tetszés szerint szaporíthatók – és ez az áruknak a legnagyobb része -, szerinte is az előállításukra fordított munka szabja meg. Ez a munka azonban különböző változatokat mutat. A csereértéket ugyanis szerinte nem a legkedvezőbb körülmények és feltételek között végzett munka szabja meg, hanem az a nagyobb mennyi-

ségű munka, amelyet az áru előállítására kedvezőtlenebb viszonyok között fordítottak.

A munkabéralapra vonatkozó tantételének felállításában is Smith Ádám megállapításából indul ki. Ennek az alapja pedig az a feltételezés, hogy minden nagyobb munkateljesítmény elvégzésének előfeltétele a tőke. Ez pedig csak oly módon képződhetik, ha a nép egy része munkája teljes hozadékát nem használja el, hanem félreteszi, azaz készletekbe, munkaeszközökbe, épületekbe esatöbbi fekteti. Ez az átmeneti időre szóló önmegtartóztatás ad aztán jogot a jövőben való élvezetre, így keletkezik a *profit* – a haszon –, amelyet a tőke befektetéséből vár az ember. Ez a haszon jogos. Éneikül nem keletkeznék tőke és nem volna egy messzetekintő termelés. *A tőke hasznát és a munkabér nagyságát* épügy, mint bármilyen más áru árát, egyszerűen a *kereslet és kínálat aránya szabja meg*. A gazdasági élet egyik tényezője tehát a termelésre fordított tőke nagysága, azaz a munkabéralap, a másik tényezője pedig a munkások száma. Ha a munkabéralap változatlan s a munkások száma csökken, akkor a munkabér emelkedik, ha pedig a munkások száma változatlan marad, a munkabér csak az esetben emelkedhet, ha a nemzet munkabéralapja emelkedik. Smith Ádámnak ezt az elméletét Ricardo azzal egészítette ki, hogy a munkabéralapot még felosztotta «forgó» és «rögzített» tőkére. A rögzített tőke, amely épületekben, gépekben, munkaeszközökben fekszik, nem hoz létre munka után való keresletet, csak a forgótőke, amely kisebb, mint a rögzített tőke és csak az előbbi fordítható munkabérré, nyersanyagra s más egyéb segédeszközre. *Marx* Ricardónak ezt a felosztását aztán még tovább vitte. Ő különbséget tett a «variábilis» és «konstans» tőke között. Az utóbbihoz számítja az épületeken, gépeken és munkaeszközökön kívül még a nyersanyagokat és segédeszközöket is. Eszerint tehát a «variábilis» tőke, amely egyedül szolgálja a munka céljait, mint bérre fordítható tőke, csak egy kis részét teszi ki Smith Ádám által feltételezett béralapnak.

Mindezekből a gazdaságtani elméletekből, amelyeket a liberális, a klasszikus gazdaságtan mesterei hangoztattak, világosan következik aztán, hogy ami a gazdasági életben történik,

mindaz teljesen távol áll az emberi akarattól, nincs benne se bűn, se erény, mert itt természettörvényszerű folyamatokkal állunk szemben s a munkabérek színvonalát, amely a legszükségesebb élelmiszerek árai körül mozog, egyszerűen a természetjog határozza meg. Ezt a természetjogot pedig magától értetődően «liberális értelemben» kell felfognunk.

Ha esnek a munkabérek és a minimális létfenntartási költségek alá süllyednek, akkor munkába lép a viszonyok rendbehozására a betegség, a nyomor, az éhség s csökken a házasságok száma és megritkúlnak a munkások sorai egészen «természetes módon» s újra megvan a lehetősége az «átlagos munkabér» fizetésének. Ha pedig az átlagos munkabér az okvetlen szükséges létfenntartási költségek fölé emelkedik, akkor a munkások között szaporodnak a gyermekáldásban bővelkedő házasságok, a munkások száma megint növekszik, s ha betöltődnek a hézagok a megritkult munkássorokban, újra süllyednek a munkabérek, mivel ismét többen akarnak leülni az élet terített asztalához, mint ahány embernek a kosztját és kvártélyát a «forgó tőke» ki tudja fizetni.

A liberális klasszikus nemzetgazdaságtani iskolának ez a felfogása a gazdasági élet alaptényeire nézve éppoly hamis és tudománytalan, mint a Malthus-féle elmélet a népszaporodásra s az élelmiszerek mennyiségére nézve. Először is: a munkás munkabérét nem egy régebben keletkezett tőkealapból fizeti a munkáltatója, *hanem a munkás ezt csak mint saját munkája hozadékának egy részét kapja vissza.* Ő ezt aztán elsősorban élelmiszerekre cseréli be, amelyeket viszont mások, *ugyanebben az időben* hordanak össze a természet öléről, amelyeknek mennyisége lényegében a földbirtok megosztásától és a földművelés fejlettségi fokától függ.

A liberális gazdasági iskola klasszikus mestereinek égési mesterkedése a munkabérek kérdés körül – kiszakítva az egész gazdasági életet az erkölcsi világrend törvényeinek kötelező ereje alól –, csak azt a célt szolgálta, hogy a vállalkozó tőke aránytalanul nagy profitját – haszonrészét – tudományosan, még hozzá lehetőleg «természettudományi» alapon és módszerekkel, megvédelmezzék az alacsony és nyomorúságos munkabérek

következtében keletkezett tömegelégedetlenséggel és szocialisztikus irányú támadásokkal szemben.

A liberális-kapitalista közgazdasági iskola későbbi elméleti képviselői, mint *Mill* János Stuart (1806-1873) vagy a francia *Bastiat* Frigyes (1801-1850) és mind a többik, már nem nyújtottak semmi újat *Smith* Ádám és *Ricardo* Dávid után, valamennyien azt igyekeztek csupán bizonyítani, hogy a gazdasági élet természet t örvény szerű folyamatokból áll, működése mechanikus jellegű, amely teljesen független az emberi szabadakaratától, az emberek erkölcsi világfelfogásától s a társadalmi bajokért, a nyomorúságért s mindazért a sok embertelenségért, kegyetlenségért, ami a liberalizmus gazdasági érvényre jutásának a nyomában keletkezett, tulajdonképpen senki sem felelős, mert mindez – «a természet rendje . . .»

A gép alkalmazása az iparban minden átmenet és korlátozás nélküliT Angliában százezrével tette tönkre máról-holnapra az azelőtt független kisegzisztenciákat. Különösen erős pusztítást végzett a textiliparban. A takácsok ezrei kerültek a legnagyobb nyomóba. A gyárakban *korlátlan volt a munkaidő* és a felnőtt férfi munkások helyett, ahol csak lehetett, *női és gyermekmunkásokat alkalmaztak*. Ezrével foglalkoztattak a gyárak 6-8 éves fiú- és leánygyermekeket napi 16-18 órán át egészségtelen levegőjű gyár helyiségekben pár filléres munkabér mellett. Az egyre fokozódó tömegnyomor az angol munkásokat végső elkeseredésükben arra indította, hogy megtámadják a szövőgyárakat és szétrombolják a látható új ellenségüket – a gépet. Az angol parlament 1812-ben éppen ezért törvényt hozott a gépmunka védelmére. Ez alkalommal *Byron lord*, a nagy költő a felsőházban február 12-én hatalmas beszédet mondott a javaslat ellen s az elkeseredett munkásság védelmére, amelyben a következőképp rajzolta meg az új liberális kapitalista történelmi korszak képét:

«Ama rövid idő alatt, amit múltkoriban Nottinghamshire-ben töltöttem, 12 óra alatt minduntalan újabb és újabb erőszakosságokról kaptam értesülést és elutazásom napján azt hallottam, hogy megelőző este 40 szövőgépet romboltak szét – s mint rendesen, most is minden ellenállás nélkül s anélkül, hogy a tettesek megkerültek volna . . .

A rendőrség, jóllehet tanácstalanul állott, azért mégsem volt egészen tétlen, különböző személyeket, akik rosszhírbe kerültek, letartóztatott: azaz olyan férfiakat, akikről kézzelfogható bizonyítékokat szerzett magának, hogy csak ők követhették el ezt a halálos bűnnel vetekedő gonoszságot. Ez a bizonyíték pedig mi lehetett más: mint a szegénységük. Olyan férfiak kerültek a rendőrség kezére, akik azt a szégyenteljes bűnt vették magukra, hogy törvényes formák között gyermekeknek adtak életet, akiket – hála korunknak! – nem tudnak táplálni.

Az új szövöszékek tulajdonosai jelentékeny kárt szenvedtek. Ezek a gépek bizonyos előnyöket biztosítottak számukra, amennyiben felmentették őket ama szükség alól, hogy nagyobb számú munkást foglalkoztassanak, aminek következtében most a munkások az éhhalállal néznek farkasszemet! . . .

Bejártam az ibériai félsziget harctereit; voltam Törökország egynémely vidékén, amelyeken igazán nagy volt a nyomorúság: de soha, a mohamedán uralomnak a legnagyobb zsarnoksága alatt se láttam *olyan kimondhatatlan nagy nyomorúságot*, mint amelyet visszatérésem óta *itt láttam*, ebben a keresztény országban! . . .»

Byron lord éles kritikája azonban nem változtatott semmit a helyzeten, a liberalizmus képviselői és a kapitalisták tudományos közgazdaságtani állásponton állottak, a jeles felszólaló pedig *költő volt és konzervatív* s mint ilyen – álmodozó, aki «nem ismerte» a reális élet megingathatatlan gazdasági és politikai alapjait.

A törvény jogerőre emelkedése után Angliában számos munkást végeztek ki géprombolás büntette miatt. A munkásoknak a kapitalista kizsákmányolással szemben nem volt semmi önvédelmi eszközük vagy szervezetük. Az «egyéni szabadság» védelmének ürügye alatt 1799 óta törvény tiltotta meg a munkásoknak, hogy gazdasági érdekeik védelmére, munkabéremelés kiharcolására vagy a munkaidő leszállítása céljából egyesülhessenek, vagy bármilyen formában közös megbeszélést tartassanak. A munkások kénytelenek voltak a földalatti titkos szervezkedés formájához nyúlni, majd a törvény kijátszására

később bizonyos jótékonyági szervezetekbe, úgynevezett «segélyző egyesületekbe (Friendly Societies) tömörültek, amelyek *leplezett szakszervezetek* voltak. Ezekben szervezték meg minden törvényes tilalom ellenére aztán sztrájkmozgalmaikat, amelyek tisztán gazdasági helyzetük megjavítását célozták. Az egyesülési tilalmat a munkások számára a parlament hosszú harcok után csak 1825-ben szüntette meg. Ettől az időponttól kezdődött az angol munkásság szakszervezeti mozgalma, ezután kezdtek megalakulni a «*Trade Union*»-ok, vagyis a modern szakszervezetek. Az angol munkásság anyagi és kulturális helyzete azonban még nagyon sokáig nem mutatott lényeges javulást.

A liberális kapitalista világfelfogás mereven szemben állott minden állami beavatkozásra irányuló törekvéssel, így Cobden Richárd (1804-1865) a liberális közgazdasági iskolának sokat szereplő harcosa, aki mint a manchesteri kereskedelmi kamara elnöke egyaránt magáévá tette Malthus népesedési elméletét és Ricardo béralapelméletét, 1847-ben az angol alsóházban a «szabadság nevében») ellene szavazott annak a munkásvédelmi törvényjavaslatnak, amely a textiliparban a női és gyermekmunkát tíz órára kívánta korlátozni. A francia fiziokrata iskola elvét vallotta: «*Laissez faire et laissez passer!*» (Hagyj tenni, hagyj menni!) A gazdasági tevékenység korlátlan szabadságát, amely elvet minden állami beavatkozást, Cobden manchesteri gazdaságpolitikai előadásai nyomán nevezték el később «*manchesterizmus*»-nak vagy «*manchesteri liberalizmus*nak».

Ennek a manchesteri liberalizmusnak a diadalrajutása a gazdasági életben szörnyű társadalmi állapotokat teremtett a XIX. század első felében mindenütt egész Nyugateurópában, ahol a gyáripar gyökeret eresztett s a kapitalisztikus termelési rendszer szabad fejlődésnek indult. Ahogy az angol politikai forradalom, amely megdöntötte az abszolút királyi hatalmat és minden hatalmi jogot a parlament kezébe tett le s Anglia ipari forradalma, amely szabad utat nyitott a liberalizmus képviselői által hirdetett «természetes társadalmi rend» kialakulásának, nem teremtett a nagy dolgozó néprétegek számára jólétet és megelégedettséget Angliában, ugyanúgy nem szü-

letett meg a jólét és megelégedettség s a velejáró s megígért «társadalmi harmónia») a nagy francia forradalomból se, sem pedig a későbbi, 1830-as júliusi s az 1848-as februári forradalomból Franciaországban a munkásosztály számára. A forradalmi átalakulások a XVIII. és XIX. században Európa földjén csak az ipari és kereskedelmi tőkét, illetve csak az új polgári tőkésosztályt juttatták a hatalom birtokába a régi feudális arisztokráciával szemben.

Ezzel az emberiség történetének, szenvedéseinek és harcainak megint egy új, másik szakasza kezdődött: a kapitalista-imperialista háborúk sora a XIX. században, amely végül a mi korunkban, az 1914-1918-as világháborúban érte el tetőfokát s a marxista szocializmus harca a polgári társadalmi rend ellen.

3. A marxizmus társadalombölcselete és a szocializációs elmélet.

A XIX. század első három-négy évtizedében nemcsak Angliában, de Franciaországban, Belgiumban, Svájcban és Németországban is mindegyre szembetűnőbben mutatkozott a liberális világnézetből kisarjadt kapitalizmus szellemi, erkölcsi és társadalmi visszahatása. A tömegek egyre fokozódó nyomora s erkölcsi lezüllése, a bűnözések arányszámának rohamos növekedése a nagyvárosokban, különösen a gyáripari centrumokban, kihívták a társadalmi kritikát, amely a liberális világnézettel és a kapitalista termelési renddel szemben mint ellenhatás, a különböző szocialista-kommunista tanok kialakulásában jelentkezett.

Angliában, mint láttuk, már a XVIII. század végén megindították a kritikai támadásokat az új társadalmi berendezkedés ellen Wallace, Spence, Godwin, akiknek nyomdokait nemsokára mások is követték. Szellemileg valamennyien egy töről fakadtak. A liberalizmus «természetjoga» volt valamennyiük kiindulási pontja a társadalmi rendnek s a javak egyenlőtlen elosztásának kritikájában. S nekik is ugyanaz a cél lebegett szemük előtt, mint a francia fiziokrata iskola s az angol liberalizmus elméleti alapvetőinek: megteremteni a társadalom «természetes rendjét», vagyis a javak igazságos elosztását s a szabadságot és az egyenlőséget.

Hall Károly (1740-1820) angol orvos 1805-ben megjelent *«Effects of Civilisation»* (A civilizáció hatásai) című munkájában rámutatott a «tőke és munka áthidalhatatlan ellentétére», amelynek szükségképpen velejárója az osztály harc.» Társadalmi kritikájának alap gondolatai a következőkben foglalhatók

össze: Az őstársadalomban nem volt se magántulajdon, se állami szervezet. Mindkét berendezkedés csak a civilizáció folyamán alakult ki, aminek következtében a társadalom szegényekre és gazdagokra, kizsákmányoltakra és kizsákmányonyolókra, urakra és szolgákra oszlott. A gazdagsággal hatalom jár; a vagyon módot ad a tulajdonosának arra, hogy a szegények felett uralkodjék; a szegénység pedig arra kényszeríti az embereket, hogy gyárakba és bányákba menjenek dolgozni, hogy a legpiszkosabb és legveszedelmesebb munkára is vállalkozzanak. Minden értéket a munkások termelnek, aminek fejében csak munkabért kapnak. *Az érték és a munkabér különbségéből származik a profit, a haszon, amelyen aztán a földesurak, a vállalkozók és a kereskedők osztozkodnak.* A társadalmi bajok megszüntetésére *a telkek és földbirtokok társadalmisítását, a kézművesiparra való visszatérést, az életmód egyszerűvételét s a fényűzés megszüntetését ajánlja.*

Gray János (1798-1850) kereskedő, akit az i8ió-ban kitört angol gazdasági válság, amely négy évig tartott, a társadalmi bajok okainak vizsgálatára ösztökélt, i825-ben egy füzetet adott ki *«Lecture on Human Happiness»* (Előadások az emberi boldogságról) címmel, amelyben egy statisztikai táblázat segítségével azt igyekszik kimutatni, hogy a termelő-osztály munkája hozadékának csak $\frac{1}{5}$ -ét kapja meg, míg annak $\frac{4}{5}$ -e vállalkozói haszon címén a kapitalisták zsebébe vándorol.

Thomson Vilmos (1785-1833) társadalomkritikájában, amely *«Labour Rewarded»* (A megfizetett munka) címmel 1825-ben jelent meg, arra mutat rá, hogy az ipari forradalom – a liberális-kapitalista irányzat győzelme -, amely a termelést felfokozta, nem hozta meg az emberek boldogságát s ezért a javak igazságos elosztását követeli. Alaptétele, hogy biztosítani kell mindenki számára azt, hogy munkája összes termékei felett szabadon rendelkezék. *«A dolgozók azt követelik és azt igénylik, hogy munkájuk gyümölcse az ő tulajdonuk legyen, mert azért fordították rá idejüket, azért fejtették ki testi és szellemi munkaerejüket, hogy a tárgyak szaporításával saját kényelmüket megteremtsék.»* Így tehát minden a munkást illetné hogy mi legyen a kapitalistával, aki a termelőeszközö-

két a munkás rendelkezésére bocsátja, arra Thomson így felel: «Ha a munkás abban a szerencsétlen helyzetben van, hogy nincsenek saját termelőeszközei, mindenesetre fizetnie kell használatukért, csak az a kérdés, hogy mennyi az, ami a használat fejében munkája hozadékából levonható». Két mérték van e tekintetben számunkra adva: az egyik a munkásé, a másik a kapitalistáé. A munkás szempontjából egy adóféle volna szükséges, amellyel megfelelő módon díjazná a tőke és termelőeszközök tulajdonosát, hogy ugyanazokat a javakat és életörömeiket szerezhesse meg magának, mint amelyekhez a legtöbbet termelő munkások jutnak. A kapitalisták azonban ezzel szemben magát a teljes értéknövekedést veszik alapul, amelyet a termelésre fordított munka hozott létre a gépek és a tőke használata révén. A kapitalisták ezt az egész értéktöbbletet (*surplus value*) akarják a maguk számára biztosítani.

Ravenstone Percy, akinek főművei: «*A few doubts as to the correctness of some opinions generally entertained on the subjects of Political Economy*» (Kétségek a nemzetgazdaságtan egynémely közönséges állítása felől) és az 1824-ben megjelent «*Thoughts on the Funding system and its Effects*» (Gondolatok a részvényrendszerről és annak hatásáról) a nemzet gazdaságtant úgy tekinti, mint a társadalmi élet tudományát. Ennek a tudománynak szerinte az volna a célja, hogy megalapozza az emberi boldogságot s nem pedig az, hogy egyesek miképpen szaporítsák vagyoniukat a munkásosztály rovására. A részvényrendszerről írott művében részletesen foglalkozik az «*értéktöbblet*» kérdésével s annak ősförmájából – *a munkatöbbletből* indul ki, amely nem egyéb, mint *a munkás munkaidejének meghosszabbítása* azon az időn túl, amely elegendő arra, hogy saját önfenntartásának költségeit megkeresse. A tőkéről azt mondja, hogy tőke önmagában véve tulajdonképpen nincs: ez nem egyéb, mint «elraktározott munka». Majd arra mutat rá, hogy «a gazdasági és politikai hatalom mindig együtt jár» s a tőkésosztály politikai hatalom birtokában a munkát elnyomja és koldussorba sülyesztí s így a munka és tőke ellentéte áthidalhatatlan szakadékká vált. *Hodgskin* Tamás (1787-1869), aki Ravenstone hatása alatt állott, társadalomkritikáját három műben fektette le. Ezek:

«*Labour Defended*» (A munka védelme), amely 1825-ben jelent meg névtelenül; a «*Popular Political Economy*» (Népszerű nemzetgazdaságtan), amely azoknak az előadásoknak az egybefoglalása, amelyeket 1820-ban tartott a londoni munkásképzőiskolában és a «*Natural and artificial Rights of Property*» (Természetes és mesterséges tulajdonjog), amely szintén névtelenül jelent meg 1832-ben. Hodgskin társadalombölcseleti tanítása szerint a társadalom természeti tünemény, amelynek megvan a maga benső törvénye és *a társadalomban rejlő benső törvények következtében* – az emberi törvények ellenére is – *lassan-lassan megvalósul az elnyomottak felszabadulása*. Nemzetgazdaságtani fejtegetéseiben pedig azt bizonyítja, hogy a tőke nem termel s a *fixtőkét* (a termelőeszközöket) a munkások állítják elő s ők kölcsönöznek neki termelő erőt; a *forgótőkét* pedig (a munkabért élelmiszer alakjában) naponként termelik a munkások.

Amint az itt felsorolt adatokból is látható, a XIX. század első évtizedeiben Angliában a társadalomkritika s a liberális-kapitalista gazdaságtan kritikája meglehetősen nagy arányokat öltött. Ezenkívül volt azonban egy ugyancsak jelentős és nagyarányú kísérlet a munkásság anyagi helyzetének s szellemi és erkölcsi állapotának javítására nézve is. Ennek a kísérletnek az élén Owen Róbert (1771-1858) textilgyáros állott, aki New-Lanarkban, ahol a gyártelepe volt, a következő reformokat vezette be:

1. Elemi iskolákat állított fel, amelyekben az oktatás alapjává a szemléltetést és megfigyelést tette; a büntetést és jutalmazást megszüntette, a fiúk tornásztak, a lányok pedig háztartási dolgokat tanultak.
2. Gyermekeket tíz éves korhatáron alul a gyárban nem alkalmaztak. A normális munkanapot 10% órában állapította meg.
3. A gyár munkatermeit egészséges és szép helyiségekké alakította át; ugyancsak sok gondot fordított arra is, hogy az egész gyárfalut rendbehozza és a helybeli lakosságot tisztaságra, rendre és pontosságra szoktassa és nevelje.
4. Fogyasztási szövetkezeteket létesített, amelyekben a tagok jó és olcsó árut kaptak.
5. Bevezette a beteg- és aggkori biztosítást.

Owen Róbert gyárfalujában ezeknek a reformoknak a kö-

vetkeztében a munkások életviszonyaiban csakhamar nagyarányú változás és javulás mutatkozott. A munkások alkoholizmusa mérséklődött, a részegeskedés és annak káros hatásai csakhamar eltűntek a faluból. És amikor 1806-ban Angliában gazdasági válság állott be és mindenfelé nagy volt a munkanélküliség, Owen a munkanélküliek bérét tovább is fizette egészen a válság végéig. A munkanélküliségnek és káros következményeinek a leküzdésére azt követelte, hogy a szegénytörvény helyett a munkanélküliek számára létesítsenek munkaalakalmakat, tömörítsék és foglalkoztassák őket mezőgazdasági és ipari szövetkezetekben. A munkásoknak pedig azt a tanácsot adta, hogy maguk is szervezzenek termelőszövetkezeteket és a technika vívmányait, amelyek a kapitalista társadalomban átkot jelentenek a számukra, használják fel saját javukra, hogy ily módon mindenkire áldás fakadjon belőlük.

Owen Róbert volt tehát az első kezdeményező, aki társadalomkritikáját gyakorlati, szociálpolitikai szervezőmunkával is kiegészítette s így nemcsak megjelölte a gyakorlati szociálpolitika irányát, de le is rakta annak az alapját.¹

De nemcsak a társadalomkritika és a gyakorlati szociálpolitikái törekvések bontogatták szárnyaikat Angliában ebben az időben, hanem 1825 és 1855 között erős fejlődésnek indult az angol munkásosztály külön politikai mozgalma is, amelynek az volt a célja, hogy megreformálja az angol alkotmányt. A mozgalom különböző hullámzásokon ment át, míg 1837 és 1838 között vezetői programpontokba foglalták a munkások követelését, amely a következőket tartalmazta: 1. Általános választójog. 2. Egyenlő választókerületi beosztás. 3. A cenzusos képviselő jelölés megszüntetése. 4. Egyéves törvényhozási ciklus. 5. Titkos szavazás. 6. A képviselői fizetés bevezetése. Miután a mozgalom egy alkotmányjogi alaptörvénynek («*charter*-nek) a megvalósítására irányult, innen kapta a «*chartista-mozgalom*» nevet.

Amiképpen Angliában, ugyanúgy követte nyomon Francia-

¹ V. o.: *Beér-Migray*: A szocializmus és a társadalmi harcok története. (Budapest, 1924.) IV. köt. – 12-20. old. – s folytatólag 139. old.-tól 148. old.-ig.

országban is a kapitalizmus kialakulását s annak szociális határait a társadalomkritika és a különböző szocialista-kommunista irányzatú mozgalmak felcsírázása. A nagy francia forradalom első szakaszában 1789 és 1792 között csak alkotmányos monarchiára és egy antifeudális kormány megvalósítására törekedett. Az 1791-iki alkotmány, amelyet az első nemzetgyűlés emelt törvényerőre, minden francia polgárt «szabad»-nak nyilvánít ugyan, de csak az úgynevezett «aktív polgárokénak adott választójogot, a ((passzív polgárokénak már nem. A választást pedig közvetetté tette s csak a vagyonosok lehettek választófelek. Az ország nagy és elszegényedett néptömegei, akik első sorban társadalmi, aztán ennél messzebbmenő politikai népjogokat vártak, ezzel az alkotmányreformmal nem voltak megelégedve, így a hatalom 1793 május 31-én a radikálisabb elemek kezébe került, akik pár hét múlva, augusztus 10-én egy másik, demokratikusabb alkotmánytervezetet terjesztettek a konvent elé. Robespierreék alkotmánya már a formális demokráciának volt a teljes kifejezése s a tulajdonjogról a következőket tartalmazta: «A tulajdon nem egyéb, mint minden egyes polgárnak joga a javak ama részének élvezetére, amelyet számára a törvény biztosít». Az új alkotmány azonban nem lépett életbe, mert a diktatúra idejére – amely 1793 októberétől 1794 júliusáig tartott – felfüggesztették s a megindult forradalmi háborúk miatt életbeléptetését a békekötés utáni időre tűzték ki. Így tehát ez az alkotmányjogi reform is csak alkotmányjogi ígéret maradt, aminek számos kritikusa támadt. *Dolivier* Péter 1794-ben kiadott tanulmányában «*Essai sur la justice primitive*» (Tanulmány az ősi igazságosságról) egy radikális földreform végrehajtásáért szállott síkra. Követelte az örökösödési jog megszüntetését s a nagybirtokoknak egyenlő részekre való felosztását a parasztok között. Robespierre bukása után a direktórium alatt a demokratikus politikai követelések megvalósítására és a gazdagság s a szegénység ellentétének megszüntetésére új mozgalom indult, amelynek élén *Babeuf* Noel, *Darhé* s *Buonarroti* Fülöp, Napóleon egyik barátja és bámulója állottak. Egyesületüket, amely a Pantheonban székel – s innen kapta nevét is –, 1796 februárjában feloszlatták s Carnot hadügy-

miniszter a vezetőket Napóleonnal elfogatta s Parisból Vendomba vitték őket s tizenegy hónapi fogság után Babeuföt és Darthét halálraítélték s kivégezték. A többieket rövidebb, hosszabb fogságra és száműzetésre ítélték. Történetét ennek a Babeuf-féle összeesküvésnek később Buonarroti «*Conspiration pour l'égalité*» címmel megírta, műve 1828-ban jelent meg Brüsszelben s nagy hatással volt mindenütt az 1828-1840 közötti forradalmi kommunista mozgalmakra.

A direktórium minden ellenzéki megmozdulást már csirájában megfojtott s Napoleon uralmának az útját készítette elő, aki 1799-ben megdöntötte a direktóriumot, majd pár évi konzolidálás után 1804-ben megszerezte magának a császári méltóságot. A francia polgárság mindegyre jobban kezdett megelégedett lenni, mert fantáziáját élénken foglalkoztatták Napoleon hadjáratai és győzelmei s úgy a forradalmi korszak, mint a napóleoni hadjáratok jövedelmezőség szempontjából nagyon mozgalmasok voltak a kereskedők, telek- és földspekulánsok, hadseregszállítók és a börziánerek számára. Megvásárolhatták az elkobzott egyházi javakat, az emigránsok birtokait, a gabonaárak állandóan emelkedtek, a hazai, külföldi s tengerentúli nyersanyagokat monopolizálhatták. Napoleon emelkedése tulajdonképpen a francia tőkés polgárság erősödése és emelkedése is volt.

Ennek a korszaknak társadalomkritikai visszahatása Fourier Károly (1772-1837) munkáiban jelentkezik, akinek főműve «*Quatre Mouvements*» 1808-ban jelent meg Lipszében. Filozófiai és erkölcsi alapfelfogása azonos a fiziokrata iskola tanításaival. Szerinte minden emberi ösztön és szenvedély jó. Valamennyi a boldogságra vezetne bennünket, ha kellőképp érvényesülhetne. A feladat tehát: megfelelő társadalmi berendezkedés révén biztosítani az ösztönök és szenvedélyek szabad játékát. Miután mint kereskedő maga is tanúja volt, sőt személyes tapasztalatai alapján ismerte a haszonra dolgozó, hasznothajhászó kereskedelem visszaéléseit, a kereskedelmet úgy erkölcsi, mint anyagi szempontból káros tevékenységnek tartotta, amely megrontja az emberek jó tulajdonságait. «Ez a civílizáció piszkos lelke.» Helyére a társulásra épült szövetkezeti

gazdálkodást ki van ja bevezetni. Ilyen szövetkezeti telepet Fourier «*phalanstère*»-nek nevezett el. Híveivel kísérletet is tett falanszterek szervezésére, de utópiájuk megvalósításába belebuktak.

Sokkal jelentékenyebb és nagyobb hatású volt Franciaország társadalmi mozgalmaira *Saint-Simon* Henrik gróf (1760-1825) föllépése és irodalmi munkássága, aki életének nagy részét a társadalmi viszonyok és a történelmi fejlődés mozgató erőinek felderítésére és tanulmányozására fordította. Első művében, amely «*Lettres d'un habitant de Genève a ses contemporains*» címmel jelent meg, megkísérli a társadalmi állapotokat tudományos alapon vizsgálat tárgyává tenni *s a teremtő szellemi erejű intelligencia vezetőségét* óhajtáná a társadalomban biztosítani. Közgazdasági nézeteit a «*Catechisme des Industriels*» című művében fektette le. A liberális alapelveken felépült kapitalizmus harcát a feudalizmus ellen a következő szavakban foglalta össze: «Menj a helyedről, hogy én ülhessek oda l» Ez a «*ote-toi de la, que jé m'y mette*» egyik szállóigéje lett a kornak a társadalmi és politikai harcokban. A haladás, jólét és béke érdekében – «*a dolgozó osztályok uralmát*» követeli a társadalomban. ((*Nouveau Christianisme*» című utolsó művében szektáriánus álláspontról «vallásreformot» hirdet, amelynek az a célja, hogy az emberek minden erejüket «a szegények társadalmi boldogságának fokozására» fordítsák.

Saint-Simon tanai Franciaországban nagy visszhangra találtak, ő nem akart forradalmat, csak átalakulást, fejlődést, új nevelést, hogy «a világ végkép újjászülessék». Tanítványai és hívei közül többen nagy szerepet játszottak a francia közéletben s jelentékeny befolyással voltak a francia szellem kialakulására a XIX. század harmadik és negyedik évtizedében. *Buchez P. B. I.* (1796-1865) *az államsegélyes termelőszövetkezeteknek* volt a buzgó hirdetője. *Bazard Saint-Amand* (1791-1832) megpróbálta mestere szellemében a történelmi fejlődést *a hullámelmélet szerint* magyarázni, mint két poláris ellentétű kulturális törekvésnek a harcát. Az egyik kulturális erő és irányzat az individualizmus elve és a vele járó önzés; a másik pedig az egységre, a társulásra való törekvés. Az emberiség története *Bazard* szerint nem egyéb, mint ennek a két poláris

erőnek a hullám játéka, amelyek egymást váltják föl a történelem folyamán. Az organikus korszakokban a gondolat és a hit egysége uralkodik s az emberek között bizonyos társadalmi közösség áll fenn. Az organikus korszakokra a kritikai, atézisztikus korszak következik, amidőn megszűnik az emberek egységes gondolkodása és felbomlik a társadalmi élet összhangja. A saint-simonisták államideálja – *egy szövetkezeti föderatív állam megvalósítása volt*. Tanításaik szerint az emberiséget csak a v állás erkölcsi lelkesültség, világos, fegyelmezett értelem, okosan vezetett és irányított ipari technika fogják megváltani nyomorúságos helyzetéből.

Bazarddal együtt működött *Enfantin* B. P. (1796-1864), egy pénzügyi vezetője, később pedig vasúttársasági igazgató, továbbá *Lesseps* Ferdinánd (1805 – 1894), a Szezi-csatorna építője és a Panama-csatorna első munkálatainak vezetője. Megkísérelték, hogy eszméiket gyakorlatilag is keresztülvigyék s ezért «*család-szervezetek*»-et próbáltak létesíteni közös háztartással és Paris tizenkét negyedében «*Sain-Simonista iskolaközi állítottak föl*. Eleinte sok ezer hívet szereztek maguknak, végül azonban a vezetők meghasonlottak egymás között s a saint-simonista kommunista mozgalom teljesen aláhanyatlott.¹

Napóleon bukása után ismét a Bourbonok kerültek trónra Franciaországban, de X. Károlynak és kormányának korszerűtlen politikája újra forradalmi kirobbanáshoz vezetett s az 1830-as júliusi forradalom az Orleans-házból származó Fülöp Lajost juttatta trónra, mint «*polgár-királyt*» (1830-1848), akinek uralkodása alatt a pénztöke (a finánckapitalizmus) tartotta kezében az államhatalom gyeplőjét. A polgárkirályság idején a napóleoni háborúk és a Bourbonok restaurációja alatt megtassúbbodott gazdasági átalakulás ismét új lendületet kapott s megindult a termelőeszközök, valamint a közlekedési eszközök kapitalisztikus fejlődése, aminek szociális hatásai újabb forradalmi irányú mozgalmakban jelentkeztek. Már 1831 február 3-án a munkások egy petíciót nyújtottak be a képviselőháznak

¹ V. ó.: *Beér – Migrant*: I. m. – 116 – 128, old. És *Schmitt E. H.*: *Der Idealstaat*. (Berlin, 1904.) 117-137. old.

s a munkások szónoka, *Béranger* Károly ugyanakkor szóval is kifejtette a népnek, vagyis a «*proletáriáhus*»-nak a kívánságait, mivel az átalakulás a munkások helyzetén semmit sem javított. *Blanc* Lajos (1811-1882) «*Histoire de dix ans*» (Tíz év története 1830-i840-ig) című munkájában, amely i84i-ben jelent meg, a kialakult osztályellentétet a következőkép állapítja meg: ((*Burzsoázia* alatt a polgárok összességét értem, akik birtokában jüannak a termelőeszközöknek és a tőkének, akik saját segéd-eszközeikkel dolgoznak és nem függenek másoktól. A nép pedig ama polgárok összessége, akiknek nincs tőkéjük és életük teljesen ki van szolgáltatva másoknak).¹ Franciaországban 1830-tól 1839 májusáig négy titkos társaság működött, ezek a következők voltak: az «*Ami du peuple*» (A nép barátai), a «*Droits de l'homme*» (Emberi jogok), a «*Société des Families*» (A családok társasága) és a «*Société de Saisons*» (Az időszakok társasága). Ezekben a titkos forradalmi szövetségekben nagy szerepet játszott *Blanqui* Ágoston (1805-1881), aki 1839 május 12-én egy lázadást kísérelt meg, de lázadását leverték, maga is fogságba esett, halálra ítélték, de aztán az ítéletet életfogytiglan tartó fogságra változtatták. Fogságából az i848-as februári forradalom szabadította ki. Ezekben a titkos szövetségekben kristályosodott ki «a forradalmi diktatúra» eszméje, innen vette át *Weitling* Vilmos (1808-1871) német szabómunkás, aki szintén tagja volt az egyik párisi titkos társaságnak, később pedig az «Igazak Szövetségéinek lett az egyik szellemi vezére. Ennek a szövetségnek a megbízásából írta 1838-ban első kommunista művét: «*Die Menschheit wie sie ist und wie sie sein soll*» (Az emberiség ahogy most van s ahogy lennie kellene), későbbi írásai: «*Garantien der Harmonie und der Freiheit*» (A harmónia és a szabadság biztosítékai), amely i842-ben jelent meg, továbbá az i843-ban kiadott «*Das Evangelium des armen Sünders*» (Egy szegény bűnös evangéliuma) csak első munkájában lerögzített gondolatainak részletesebb fejtegetéseit tartalmazzák. *Weitling*, mint mestere, *Blanqui* Ágoston, az új társadalmi rendet forradalmi diktatúrával kívánja életbe léptetni. Választó-

¹ V. ö. 1846. évi kiadás, I. 8. old.

joga az új társadalomban csak annak van, aki valamilyen társadalmilag hasznos munkát végez és taműbizonytságot tesz szorgalmáról, képességéről és rendszeretéről. Választójoguk nem lehet: a kapitalistáknak, kereskedőknek, papoknak, ügyvédeknek, laká-joknak és a hozzájuk hasonló parazitáknak»¹

Ennek a korszaknak legjelentékenyebb társadalombölcseleti munkája azonban az említett szocialista-kommunista írások mellett *Pecqueur* Konstantin (1801-1887) műve, amely *«Economie sociale»* címmel jelent meg 183g-ben Parisban, amelyben *a gőzgépnek az ipán a, mezőgazdaságra, kereskedelemre, általában a civilizációra gyakorolt hatásával foglalkozik.* Ez a kétkötetes mű tulajdonképpen pályamunka volt. A francia Akadémia ugyanis pályázatot írt ki egy olyan munka megírására, amely megvilágítja a gőzerőnek, a vasutaknak és a gőzhajóknak kulturális hatását. A díjat *Pecqueur* nyerte el, jóllehet az Akadémia nem értett vele egyet szocialisztikus irányú végkövetkeztetései tekintetében. Művében megállapítja, hogy az új géptechnika a szétforgácsolódott magángazdaságok és üzemek egybefoglalásával a termelést s így a gazdagságot fokozza. Előmozdítja az egyenlőséget és a testvériséget, mivel a gyári munka és a modern közlekedési eszközök az embereket közelebb hozzák egymáshoz. «Egyszóval: társulás (association) és más egyéb szociális hatások származnak belőle.» (I. köt. 80. old.) A gyárak gőzgépei és a kereskedelmi utak mozdonyai rendet, szabályszerűséget, összefüggést hoznak mindenhová, ahol eddig zűrzavar, fejtelenség, összefüggéstelenség uralkodott. Watt és Stephenson a szétforgácsoltságot és atomizálódást megszüntették s helyükbe *a közös munkát és a közös szolgálatokat helyezték* (I. 64-65, 95. old.), úgyhogy korunk általános iránya *a társulás és a centralizáció,* mivel a részvénytársaságok alakításával *a kisüzemek, a kisházak, a magánüzletek eltűnnek.* A termelésnek ez az új módja egy ipari, erkölcsi és politikai forradalom csiráját hordja magában. A múlt és a jelen egyaránt azt mutatja, *hogy minden a munkaeszközök szocializálódása jelé halad,* vagyis: a telek, a föld és a nyersanyag kikerül az egye-

¹ V. ö.: *Beér-Migray*: I. m., V. kötet, 18-22, old.

sek uralma alól és lassan *köztulajdonba* megy át és osztatlanul, elidegeníthetetlenül társadalmi és kollektív alakot ölt.¹

E munka mellett jelentős szerep jutott még a franciaországi szocialista mozgalom és világfelfogás kialakulásában a XIX. század 40-68 és 60-as évei között Proudhon P. J. (1809-1865) irodalmi munkásságának és forradalmi politikai tevékenységének. Első művében *«Qu'esi ce que la propriété»* (Mi a tulajdon?), amely 1840-ben jelent meg, a feltett kérdésre ezt a választ adja: «A tulajdon lopás!» Egy másik művében, az 1840-ban megjelent *«Système des contradictions économiques, ou Philosophie de la misère»*-ben (A gazdasági ellentmondások rendszere és a nyomor filozófiája) gazdasági tanításainak pozitív formát igyekezett adni s azt hirdeti, hogy csak azoknak a dolgoknak a birtoklása jogos, amelyeket valaki saját munkájával állított elő. Ezt a jogos birtoklást megkülönbözteti a «tulajdon»-tól s azt fejtegeti, hogy a tulajdon rendszere mellett a munkások által termelt javak nem egyenlő értékben cserélődnek ki: a munkás sohasem tudja munkabérével munkájának gyümölcsét visszavásárolni, mert a termelőeszközök tulajdonosai elidegenítik egy részét a munka gyümölcsének, mégpedig *földjára-dék, kamat és haszon* formájában. Hogy ez az igazságtalanság megszűnjék, ahhoz Proudhon szerint nem kell se szocializmus, se kommunizmus, hanem a társadalomnak olyan rendszere, olyan berendezése, amely lehetővé teszi a dolgozó osztályok számára, hogy *munkájuk termékeit egyenlő értékben cseréljék ki*. A kézművesek önállóan dolgozzanak, munkájukban támogatva a saját maguk által felállított «népbankétól, amely nekik olcsó hitelt nyújt s aztán termelt javaikat egyenlő értékben cseréljék ki. *Kölcsönös hitel és egyenlő értékű árucseré* megoldja a nyomor kérdését. Egy ilyen alapon megszervezkedett társadalomnak nincs szüksége államra, benne tökéletesen érvényre jut a teljes egyéni szabadság és megvalósul az egyenlőség ideálja. Proudhon ezzel az elmélettel *a szocializmus anarchista irányzatát* alapozta meg, amelynek ideálja az autonóm termelőcsoportok szövetsége.

¹ V. o.: *Beér-Migray*: I. m. IV. kot. 163-164. old.

Amint az elmondottakból látható, a XIX. század első négy évtizedében a liberális kapitalista termelési rendszer visszahatásaképpen már teljesen kiforrott Európa mindkét nagy vezető államában, úgy Angliában, mint Franciaországban nemcsak a szocialista társadalomkritika, de a társadalmi kérdések és bajok megoldásának és orvoslásának is megvolt már minden elképzelhető szocialista-kommunista módszere és orvosszere.

Marx Károly (1818-1883) és fegyvertársa, Engels Frigyes (1826-1895) egyetlenegy új gondolattal, egyetlenegy új eszmével sem gyarapították a szocialista társadalomkritikának és a megoldási javaslatoknak ezt a már meglévő angol-francia birtokállományát. Marx és Engels azonban, akik mindketten a múlt század negyvenes éveinek az elején kezdtek a társadalmi kérdésekkel foglalkozni, műveltség dolgában messze túlszárnyalták szocialista kortársaikat. Kettőjük közül viszont Marx volt a jobban felkészült, erősebb elme és íráskészsége s munkabírása is nagyobb volt, mint Engelsszé. Mint egy gyűjtőlencse gyújtója a szétszóródott sugarakat, úgy fogta össze Marx elméje az összes már meglévő szocialista társadalmi és gazdasági kritikák, valamint a társadalmi bajok megoldására tett javaslatok lényegét s mint a hegeli filozófia neveltje, Engelsszel együtt a már meglévő gondolati és eszmei elemekből megalakította – a formailag új társadalombölcseletet: *a történelmi materializmust* és a társadalmi élet átalakítására javaslatul, az úgynevezett *«tudományos szocializmust»*.

Hegel Frigyes (1770-1831) pánlogizmusa alapján, amely szerint a világ fejlődése logikai törvények szerint megy végbe s a logikai szükségesség egyúttal természeti szükségesség is, Marx egybefoglalta korának gazdaságpolitikai jelenségeit s ugyancsak Hegel dialektikus fejlődéstanának alapján, tudniillik, hogy a fejlődés a fogalmak ellentétének feloldásából áll, a termelési folyamat társadalmi jellegéből s a javak elosztásának individuális jellegéből, valamint a kapitalista osztály és a munkásosztály érdekharcból, az osztályharcból – mint téziszből és antitéziszből –, megszerkesztette – a társadalmi és gazdasági életnek alaptörvényét, amely az ő eredeti felfedezése

volna, vagyis: azt a dialektikus mozgást, amely a gazdasági és társadalmi élet ellentmondásaiból szükségképpen a szocializmus (kommunizmus) megvalósulására vezet. Azaz: a tézis és antitézis a társadalmi és a gazdasági életben a szocialista (kommunista) termelési rendszer szükségzerű kialakulásában oldódik fel, mint új, magasabbrendű szintézisben. A hegeli dialektikának ezt a vizályára fordítását Marx így írta le: «Az a megtevesztő mód, ahogy Hegel a dialektikát kezeli, nem akadályozta meg azt, hogyannak általános mozgási formáját mindent átfogó, tudat öszödön először ne ő fejtse ki. Nála a dialektika fejetetején áll. Egyszerűen csak talpára kell fordítani, hogy a misztikus hüvelyben megtalálhassuk az értelmes magvat».¹ Ez a «talpra állítás» Marxnál abban állott, hogy az antagonisztikus fogalmak helyére anyagi valóságokat és történelmi adottságokat tett. Szembeállította egymással a «burzsoát és a proletárt»; a tőke nagy nyereségrészét (Profitrate) és a munkabérre eső kisebb részt (Lohnrate), mint értéktöbbletet (Mehrwert) és munkabért (Arbeitslohn); a munkamegosztáson alapuló társas munkát és a termelt áruk individuális értékesítését és hasznát mint a termelési és árucserefolyamat ellentmondását, anarchiáját; a tőke kevesek kezében való összpontosulását és a dolgozó tömegek proletarizálódását; egyesek – kevesek – mérhetetlen gazdagodását és a nagy néptömegek nyomorba sülvedését (Verelendungstheorie); mindebből kifolyólag elkerülhetlen a tőkésék és proletárok összeütközése, az egyre fokozódó és kielezhető osztályharc, amely egy történelmi időpontban forradalomba csap át (Zusammenbruchstheorie), amikor «üt a kapitalisták órája» és «a kisajátítottak a kisajátítókat kisajátítják»²

Ez a folyamat a történelemben és gazdasági életben a «talpára állított» hegeli dialektika, azaz a marxizmus történelem- és társadalombölcselete.

Marx és Engels az emberiség történelmét olyan immanens törvények által mozgatott mechanikus folyamatnak tartják,

¹ V. o.: *Marx*: Das Kapital. I. köt. Hamburg, 1909. – 6. kiadás. Előszó. XVIII. old.

² V. o.: *Marx*: I. m. 728. old.

amelyben «*az emberek akarattuktól függetlenül*» mennek át egyik társadalmi és gazdasági létformából a másikba, amely létformákat megint nem az emberek alkotják meg a maguk számára a történelemben saját szellemi fejlettségük, saját világnézetük és erkölcsi felfogásuk szerint: hanem mindenkor az «*anyagilag termelőerők fejlettségi foka*» alakítja ki és határozza meg azt a társadalmi viszonyt, azt a társadalmi állapotot, amelyben egy-egy történelmi szakaszban az emberek élnek. «A termelési viszonyok összessége alkotja a társadalom gazdasági alapszerkezetét, azt a reális alapot, amely a jogi és politikai ráépítményt hordozza és amelynek a társadalmi öntudat meghatározott formái felelnek meg. *Az anyagi élet termelési viszonyai szabják meg általában a társadalmi, politikai és szellemi életfolyamatokat.* Nem az emberi öntudat határozza meg a létezést, hanem fordítva, a társadalmi létezés határozza meg az öntudatot. A társadalom anyagi termelő erői fejlettségük egy bizonyos fokán összeütköznek az akkori termelési viszonyokkal, vagy jogi kifejezéssel élve, a tulajdonviszonyokkal, amelyek között eddig fejlődtek. Ami eddig a termelőerők fejlődésének volt alakja, most bilincsevő válik. Ekkor következik el a társadalmi forradalom ideje. A gazdasági alap változását a rengeteg ráépítménynek gyorsabb vagy lassúbb átférfalódása követi nyomon.»¹

Ez az idézet tartalmazza a történelmi materializmusnak Marx által adott egyetlen fogalmazását. Minden más fejtegetés, legyen az Engelsszé, Kautskyé vagy bárki másé, a történelmi materializmus teoretikusai közül, Marx fentebbi megállapításából indul ki s csak ennek a hígítása, bővebb lére való eresztése.

Marx történelmi materializmusának alaphibája, tudományos tévedése abban áll, hogy összetéveszti a *conditioi a causa-val*, a feltételt az okkal, vagyis: *a kiváltó alkalmat az energiaforrással*.

A pásztoember a bicskájával faraghat cifrabotot, virágkarót, járomszöget; metszhet vele kenyeret, amit megoszt fele-

¹ V. ó.: *Marx: Zur Kritik der politischen Ökonomie*, 2-ik kiadás. Stuttgart, 1907. L V. old.

barátjával: de ugyanazt a bicskát felhasználhatja emberölésre is. Hogy a bicska munkaeszköz és evőeszköz lesz-e a kezében vagy a gyilkolás szerszáma, azt nem a bicska mint eszköz, mint szerszám dönti el: hanem az ember lelkisége, szellemi és erkölcsi fejlettségi foka. Ugyanígy vagyunk a szerszámokkal, a munkaeszközökkel, a gépekkel is, mint termelőerőkkel, amelyek a társadalom tagjainak megfelelő szellemi és erkölcsi fejlettségi foka mellett óriási hasznára lehetnek a társadalomnak, amennyiben megkönyítik a munkát, nagyarányúvá tehetik a termelt javak mennyiségét s fokozhatják az általános jólétet, ha felhasználásuk iránytűje – a keresztény társadalom- és állambölcselet értelmében vett közjó: de kárára is lehetnek a társadalomnak, mint ahogy a liberális kapitalista korszak történelme tanúsítja, ha alkalmazásuk és felhasználásuk módjából kiküszöbölődik az erkölcsi törvény mint iránytű s helyére az állati önzés, az egyéni nyereségvágy, a profithajsza kerül.

Hogy Marx társadalombölcseletének egész alap gondolata mennyire naiv és tudománytalan, az legjobban a következő elméleti megállapításából tűnik ki: «A társadalmi viszonyok szoros kapcsolatban vannak a termelőerőkkel. Új termelőerők megszerzésével az emberek megváltoztatják termelési viszonyaikat és a termelési viszonyok megváltoztatásával, a móddal, hogy miképpen szerzik meg életfenntartásuk eszközeit, megváltoztatják összes társadalmi viszonyaikat is. *A kézimalom létrehozta a feudális urak társadalmát, míg a gőzmalom az ipari kapitalisták társadalmát teremtette meg.* De ugyanazok az emberek, akik társadalmi viszonyaikat anyagi termelőviszonyaik szerint megváltoztatják, társadalmi viszonyaiknak megfelelően aztán megváltoztatják az eszméket és a kategóriákat is».¹

Azt a kézimalmot, amely a feudális urak társadalmát eredményezte volna Marx szerint, már korábban, nemcsak a rómaiak ismerték, de megtaláljuk sokkal régebben is: szól róla a Biblia s szó van róla Homérosz Odüsszeájában is; sőt első modelljét az ember már a cölöpépítmények korában is ismerte. És milyen

¹ V. o.: *Marx: Das Elend der Philosophie. Antwort auf Proudhon's «Philosophie des Elends», – Stuttgart, 1895. 91. old.*

nagy utat tett meg az emberiség történelmi fejlődése, társadalmi életének alakulása a legrégebbi őskortól, amelyben a kézimalmot ismerték és használták a feudális urak társadalmáig, anélkül, hogy a kézimalmon valami jelentékenyebb változás vagy javítás esett volna. Hol, miben lehet itt, a kézimalom használata s a társadalmi viszonyok és a szellemi élet évezredek, fejlődési formái között az oksági kapcsolatot kimutatni?

De nézzük meg még közelebről Marx példáját. Vegyük szemügyre az ókori Görögország történelmét társadalmi, politikai és a szellemi élet kibontakozása, fejlődése szempontjából. Az ország geográfiai fekvése, helyzete változatlanul ugyanaz; a «termelőerők», a munkaeszközök primitív kéziszerszámok, a munkásnép, amennyiben görög, szabad paraszt vagy kézműves, későbbi korokban pedig a szabadok mellett még rabszolgák is szaporítják. A gazdasági élet alapszerkezete a «termelőerők») tekintetében milétoszi Thalész korában (Kr. e. 600 körül) ugyanaz volt, mint Plató (Kr. e. 427-337) és Arisztotelész (Kr. e. 384-322) korában. És a változatlan gazdasági alapszerkezet mellett milyen változatos volt ebben a három évszázadban a görög városállamok politikai és szellemi élete; milyen nagy utat tett meg a szellemi és kulturális élet fejlődése - a «reális alapok» változása nélkül, holott a marxizmus társadalombölcselete szerint Thalésztól kezdve Platóig és Arisztotelészig kibontakozott szellemi életnek, az egész görög filozófiának a termelőerők és a termelési viszonyok - «reflexének», holmi «ideologikus ráépítmény»-nek kellene lenni.

A kézimalom a gőzmalommal szemben nagyon nyomorúságos munkaeszköz s ha jellemző valamire, úgy nem a feudális urak társadalmára, hanem mint szemléltető példa, a marxista társadalombölcseletre: amely igazi nyomora a filozófiának.

A kézimalomból az idők folyamán gőzmalom lett, de nem azért, mert az anyagvilág önmagábazártan egy dialektikus fejlődésen ment át s ez tükröződött - reflektálódott - az emberi elmében: hanem azért, mert a teremtő fantáziával és a logikai-matematikai gondolkozással, azaz a végtelent átfogó szellemmel felruházott ember rátette a kezét az anyagvilágra s azt a maga szellemi teremtőerejével átformálta; az alaktalan

kődarabot őrlőkővé, majd kézimalommá formálta, majd megcsinálta a szélmalmot és a lóval húzott szárazmalmot, míg a gőzerő gyakorlati alkalmazása után eljutott a gőzmalom megcsinálásáig. A teremtőerő, az örök energiaforrás, amelyből a technikai alkotások kibugyogtak és előbugyognak ma is, nem a külső anyagvilág «a maga immanens dialektikus fejlődéstörvényével», hanem a vele szemben álló teremtő szellemi erejű ember. Minden, ami az emberiség technikai haladását mutatja, a primitív kőszerszámoktól kezdve a technika mai fejlettségi fokának összes termékéig, egyetlen egy bélyeget visel magán: az ember szellemiségének a bélyegét. A legokosabb gorillák és csimpánzok között se fejlődött eddig ki semmiféle technika, hiába «reflektálódik» agyukban a külvilág. Ez a külvilág, vagyis az anyagvilág csak akkor mozdul ki ősi állapotából és végez egy «dialektikus mozgást» – hogy megmaradjunk a marxista terminológiánál -, ha «reflektálódva» az elmében, az elme, az emberi ész, az emberi fantázia és szellem a saját teremtőerejével reagál rá.

Teljesen naiv és tudománytalan tehát az a társadalombölcseleti felfogás, amely az emberi társadalom fejlődését, alakulását, a technikai civilizációt függetleníteni akarja az emberi szellemtől, az emberi akaratától s az erkölctől: és az emberi élet szellemi formáit, a filozófiát, a vallást, az erkölcsöt, az esztétikát, a jogot úgy tekinti, mint a társadalmi élet gazdasági alapszerkezetének a visszfényét, reflexét az emberi elmében, mint holmi «ideologikus ráépít meny»-t. Igaz, hogy ezen a vaskos tudománytalanságon később Engels módosításokat próbált tenni s a termelőerők fejlettségi fokán, a technikai és szállítóeszközökön kívül a «gazdasági alapszerkezet»-hez számított még a geográfiai helyzetet, a múltból átszármazott és továbbra is fennmaradt gazdasági tényezőket, továbbá a népesség ritkaságát vagy sűrűségét és «*faji tulajdonságait*»;¹ ezenkívül módosítani törekedett az egyoldalú és szigorúan vett materialista determinizmust is, amiről a következőket írja: «Nekünk az ellenféllel szemben az általa tagadott *fölalapelvet*

¹ V. ö.: Engels: Brief an einen Studenten. Kiadva: Der sozialistische Akademiker. I. 373. – «Neue Zeit» XIV», 545. old.

(a gazdasági oldalt) kellett hangsúlyoznunk s így nem is volt mindig időnk, helyünk és alkalmunk arra, hogy jogukhoz jutathatuk volna a többi tényezőket, amelyek a kölcsönhatásban részt vesznek».¹ Majd egy levelében, amelyet Mehring Ferencnek írt 1893-ban, azt fejtegeti, hogy «az ideológusok hülye képzetele» tételezheti csak fel, mintha ő és Marx az ideologikus tényezőknek «minden történelmi hatását» letagadták volna.² Mindezek a megjegyzések és javítaniakarások azonban mit sem változtatnak a marxista társadalombölcselet naívságán és tudománytalanságán, amely alapelveiben mégis csak szemben áll az emberi szellem lényegével, annak autonómiájával, amely működésében saját benső törvényeit követi; szemben áll az emberi szabadakarattal s tagadja az erkölcsi világrend valóságát, amelynek örök és változatlan isteni törvényeit nem fogadja el az emberi cselekvések iránytűjéül. Mindezekkel szemben a gazdasági életet, annak szervezetét és technikai alapját tekinti elsődleges tényezőnek, a történelmi fejlődés okának, vagyis, mint fentebb már megállapítottuk: a *conditiot*, a föltélt fölcseréli a *causával*, a kiváltó alkalmat az energiaforrással s az embert a gazdasági és osztály érdekek rabszolgájává alacsonyítja, lényegében állati színvonalra süllyeszti, mert erkölcsi öntudatát épúgy kloroformizálja, durva materializmusával épúgy elaltatja, mint a liberális kapitalista világrend szenzualista-materialista filozófiai úttörői és gazdaságtan! megalapozói tették, akiknek szellemi térhódításával indult meg a civilizáció, a technikai haladás ragyogó burkában, az emberiség elállatiasodásának a folyamata.

A marxista társadalombölcselet szerint a kapitalista termelési rendszer belső ellentmondásai következtében szinte autonómikus módon halad a szocialista termelési rendszer, azaz a kommunizmus felé, amely ezt a belső ellentmondást – a javak termelésének társadalmosított formáját s a szétosztás individuális alakját, a profitgazdálkodást – feloldja, azaz megszünteti azáltal: hogy az összes termelőeszközök a társadalom

¹ Idézve *Bernstein*: «Zur Theorie und Geschichte des Sozialismus» című művében. Berlin, 1904. III. rész. 63. old.

² Idézve *Bernstein*-nél u. o.

tulajdonába mennek át, ami után a javak elosztása is, a spekulációs célokat szolgáló individuális forma helyett, szintén társadalmi formát ölt. A szocialista (vagy kommunista) termelési rendben aztán *«mindenki képessége szerint dolgozik és szükséglete szerint fogyaszt»*.

Ez az átalakulás abban az időpontban történik meg, amikor a termelőerők olyan fejlettségi fokot érnek el, hogy a termelésnek és javak elosztásának kérdését többé a kapitalista termelési és társadalmi rend keretében megoldani nem lehet. Ekkor következik be a nagy összeomlás és a proletárforradalom, amelyből az új világ megszületik. És ez a történelmi átalakulás, ez *(az ugrása az emberiségnek a szükségyszerűség birodalmából a szabadság birodalmába)*¹ szünteti meg az osztályellentéteket, amelyek az őskori kommunista jellegű törzsi szervezetek felbomlása óta az emberiség történelmében változó formák között eddig fennállottak. *«Ennek a világot felszabadító tettnek a végrehajtása a modern preletáriátus történelmi feladata.»*²

Történelembölcseletének materialisztikus determinista álláspontjával ellentétben Marx mint politikus és forradalmár viszont – *a tett embere*. Feuerbach Lajosról szóló tételait ugyanis ezzel fejezi be: *«A filozófusok a világot csak különbözőképpen magyarázták, az a fontos azonban, hogy megváltoztassuk?»* A történelembölcseleti és politikai álláspontnak ez az ellentmondása a marxizmusban a megismerés szintézisében oldódik fel. A világfolyamat saját törvényszerűsége alapján megy végbe. Ez visszatükröződik az emberi elmében s az ember ráeszmél, megismeri a folyamat törvényeit és tendenciáját s aztán eszerint cselekszik. Marx ezt egyik hívéhez, Rüge Arnoldhoz írott levelében így magyarázza: *«Mi nem állunk a világ elé doktriner módon egy új principiummal: itt az igazság, térdelj le előtte! Mi a világ principiumából csak új principiumot fejlesztünk ki s ezt tárjuk eléje. Megmutatjuk*

¹ V. o.: *Engels*: Herrn Eugen Duhrings Umwälzung der Wissenschaft. 6. kiadás. Stuttgart, 1907. 306. old.

² V. ö.: *Engels*: I. m., u. o.

³ V. o.: *Engels*: Ludwig Feuerbach. Mit Anhang: Karl Marx über Feuerbach. 3. kiadás. Stuttgart, 1903. 62. old.

neki, miért küzd s a tudat olyasvalami, amelyet magáévá kell tennie akkor is, ha nem akarja». Az embernek tehát a társadalmi kérdésekkel szemben kettős szerepe van. Először a megfigyelő álláspontjára kell helyezkednie, úgy, mint egy természetbúvárnak a természeti jelenségekkel szemben. A kezdettől a folyamat végéig az idő legnagyobb része a probléma tudatáalakulásával telik el és végső szakaszában jelenik meg - a megoldás módja, amelyet a jelenleg adott történeti tények tendenciájából kell kihámozni. Másszóval: a társadalmi kérdések megoldása nem egyéb, mint a jövőbeli történés előzetes megállapítása, amikor is az ember a szemlélő szerepét felcseréli az együttthaladó és együttcselekvő szerepével. «Szükséges fejlődési fokokat nem lehet sem átugrani, sem elparancsolni, de az új társadalom szülési fájdalmait meg lehet rövidíteni s lehet enyhíteni» – írja Marx «Kapital»-ja előszavában. (VIII. old.)

A bábáskodás az új társadalom születésénél volna a proletárság forradalmi cselekvése, mert: «*A kapitalista és kommunista társadalom közé a forradalmi átalakulás korszaka, az egyiknek a másikba való átmenetele esik. Ennek felel meg az átmeneti idő, mikor az állam nem lehet egyéb, mint a proletárság forradalmi diktatúrája*» – írja Marx a német munkáspárt (szociáldemokrata párt) góthai programrajának kritikájában.

A kérdés azonban mindezek után az: igaz-e, hogy a kapitalista történelmi korszak termelőerőinek a teljes – vagy részleges, mindegy! – kifejlődése, a vele járó gazdasági válságokkal, amelyek egy átalakulás szükségének a folyamatát gyorsítják: okvetlen a kommunizmusba vezet?

Aztán: feltéve, hogy a fejlődés szükségképpen a kommunizmusba torkollanék: a termelőerőknek, a technikának melyik és milyen fejlődési fokán érettek meg a történelmi viszonyok a kommunizmus megvalósítására?

Végül: «a proletárság diktatúrája», azaz: az ipari munkásság egy részének a terrorja magasabbrendű társadalmi rendet alakít-e ki igazán; kialakíthat-e egyáltalán valami magasabbrendűt, vagy csak káoszt teremt s az emberi szenvedéseket s a nyomort szaporítja és «a szabad társadalom» helyett új rabszolgaságot teremt?

A termelési eszközök «társadalmosításának», vagyis a szocializálásnak, a kommunizmus bevezetésének ezek tulajdonképpen ma az alapproblémái. Meg kell még itt említeni, hogy Marx is, meg Engels is kerülték az «államosítás» kifejezést és csak elvétve beszéltek a termelőeszközök «államosításáról», mivel az államot szintén átmeneti, időleges történeti alakzatnak tartották, amelynek a szocialista társadalmi rend, a kommunizmus kialakulása folyamán «*el kell halnia*»,¹ és élesen szembe fordultak az «államszocialisták»-kal, így Rodbertusszal is; úgyszintén nem használták a «termelőeszközök *szocializálása*» kifejezést se, ami Pecqueurtól származik és csak az orosz forradalom óta szerepel a szocialista-kommunista frazeológiában. Marx és Engels írásaikban főképp a termelőeszközök «*kisajátításai*» és «*társadalmosítása*» kifejezéseket használták, ami ugyanazt jelenti, mint a «szocializálás» s így semmi, még csak nüánszbeli eltérés sincs a régebbi s az újabb szóhasználat között se a jobbszárnyon Kautskynál, se a balszárnyon Leninnél és követőinél.

Marx és Engels a hegeli dialektika alapján hittek a kommunizmus szükségszerű bekövetkezésében, tehát mint végcél, mint a társadalmi kérdések egyetlen lehető helyes és igaz megoldását, ezt rajzolták írásaikban a munkásosztály szemé elé, mint olyan történelmi célt, amelyet politikai és gazdasági harcai eredményeképpen meg kell valósítania. A termelőerőknek, a technikai fejlettségnek megfelelő érettségi fokáról azonban semmi közelebbit mondani nem tudtak, azt is csak hitték, hogy egy ilyen fejlettségi fok egyszer be fog következni. *A szocializálás gazdasági-technikai problémáit írásaikban így még csak nem is érintették.* Amit ajánlottak a szocializálás keresztülvételére, a kommunizmus megvalósítására, tisztán politikai akció s annak módja és eszköze: «a proletariátus diktatúrája».

A marxista szocializálási elmélet lényegében tehát olyan «tudományosan» szerkesztett recept, amelyet különböző módon olvasnak és különböző módon igyekeznek elkészíteni a társadalmi kérdések és bajok csodadoktorai.

¹ V. o. Engels: Herrn E. Duhrings Umwälzung der Wissenschaft, – old.

4. Kautsky-Lenin-Trockij-Sztalin.

A kapitalizmus társadalmat romboló hatása kitűnően megszántotta a talajt Európa munkásosztályának a lelkében a marxizmus forradalmi tanításainak a befogadására a XIX. század első felének a végén és második felében. A munkásosztályt hosszú évtizedeken át nem védte a kizsákmányolással szemben semmiféle törvényes intézkedés. A kapitalizmus képviselői a parlamentekben a «szabadság» nevében tiltakoztak minden állami beavatkozás ellen a munkáskérdésbe, amint ezt Cobden példája is mutatja. A liberalizmusnak s vele együtt a kapitalizmusnak valósággal alapigéjévé lett Mait hús népesedési törvénye, amit *Darwin* Károly (1809-1882) tanítása a «létért való küzdelemről» mint «természettörvény»-ről csak még jobban megerősített. Darwin tanát egyébként komoly természettudósok is magukévá tették, a liberális politikusok tömegéről, akik a gyáripari és finánckapitalizmus képviselőiből kerültek ki, nem is szólva, anélkül, hogy tudományos vizsgálat tárgyává tették volna, vajjon úgy igaz-e minden a természet ölen, amint Darwin állította, vagy pedig az egész tan csak felületes természetszemléleten alapul s még ha igaz volna is a növény- és állatvilágban, ami azóta bebizonyosodott, hogy ott sem egészen igaz; igaz-e az emberi társadalomban, amikor az embert az állattól nemcsak az esze és az észtvények, de az erkölcsi érzés és általában az erkölcsi világrend valóságának lelki adottsága is megkülönbözteti. De ezekről a kérdésekről a társadalomnak úgynevezett «felvilágosult» részében, amelyet sekély és természettudományi ismerete felfuvalkodottá tett s minden bölcseségét a materialista filozófiát népszerűsítő könyvekből merítette, szó sem lehetett. Hall és Marx osztályharcelmélete

a politikában és a gazdasági életben, mint a «létért való küzdelem» egyik formája a liberális gazdasági iskola és a szocialista-materialista filozófia által megalkotott világképben így tökéletes igazolást nyert. A politikai és gazdasági osztályharc a munkásosztály létérdeke szempontjából a védekezésnek egyetlen fegyvere lett a liberális kapitalista lelkiismeretlenséggel szemben, amely nem vett tekintetbe semmiféle erkölcsi törvényt s mindenütt és mindenben csak a maga profitérdekét nézte és kereste.

Mivel a termelésnek, az árucsereforgalomnak és a pénzügyletek lebonyolításának nem volt semmiféle erkölcsi irányítóje, az *üzemkoncentráció* – amelyet a gőzgép alkalmazása elkerülhetetlenül szükségessé tett – és a *tőkekoncentráció*, egyes iparágakban, amelyekben a géptechika gyorsan nyomult előre, a kisiparosok százazreit tette tönkre és sodorta a proletariátus sorába. A termelőeszközöknek és a pénznek kevesek kezébe való összpontosulása mint a gazdasági életnek természet törvényszerű jelensége mutatkozott, ami ismét igazolni látszott a marxizmus tanítását. Emellett, mint kísérőjelenség a gyáripari nagyvárosokba zsúfolódott ipari és napszámos proletariátus egyre fokozódó nyomora, a gazdasági válságok idején pedig a munkanélküliek egyre növekedő hadserege, amely a munkabéreket lenyomta s így az általános nyomort még jobban fokozta: Marx és Engels «Kommunista Kiáltványá»-ban és a «Kapital»-ban megjósolt társadalmi forradalmat szinte elkerülhetetlen történelmi jelenségnek tüntette fel.

Mindezek a tények hosszú évtizedeken át azt mutatták, hogy a társadalmi fejlődés iránya egy társadalmi forradalmon keresztül tényleg a kommunizmus felé halad. Merre is haladhatna másfelé, mikor az individualista kapitalista gazdasági rendnek egyetlen antitézise – a hegeli dialektika marxi formájának szemszögéből nézve a dolgokat – csak a szocializmus, illetőleg a kommunizmus.

A nyomor és elkeseredés forradalmának a lehetősége a kapitalista társadalomnak, ennek az új Babilonnak is nem egyszer rontotta meg víg lakomáit és mint egykor Belsacár palotájának a falán a titokzatos lángírás: *((Méné, méné tekel*

ufarszin! . . . » megdöbentette és felrázta a jobbak lelkét a társadalmi problémákkal szemben tanúsított közönbösségből. így született meg a liberalizmus és a marxizmus között egy új szellemi irányzat, *amely gyakorlati társadalmi reformpolitikával* kívánta a kapitalizmus társadalompusztító hatását megakadályozni s egyszersmint a társadalmat egy esetleges pusztító forradalomtól megmenteni. Ez az új, úgynevezett *szociálpolitikai irányzat* Owen Róbert gyakorlati reform-munkásságát vette tulajdonképpen mintául és kiindulópontul, amelynek jótékony hatása a munkásosztályra annakidején New-Lanarkban már megmutatkozott. A gyermek- és női munkának védelme és szabályozása, a munkaidő leszállítása, a teljes vasárnapi munkaszünet, a beteg-, rokkant- és aggkori segélyezés, a munkaközvetítés megszervezése, több országban a munkanélküliség esetére való biztosítás bevezetése, a gyárak, műhelyek, bányák egészségügyi berendezkedésének törvényes előírása, a balesetelhárításra tett intézkedések és a balesetbiztosítás, a munkabérszabályozás, mint a létminimum megállapítása, a lakásügy rendezése, anya- és csecsemővédelem és több más hasonló szociálpolitikai intézkedés, a munkásság anyagi, szellemi és kulturális helyzetén Nyugateurópa industrializálódott országaiban sokat javított s az állami és községi beavatkozás – aminek következtében fejlődött ki az úgynevezett állami és községi szociálpolitika – sok tekintetben megállította "a. kapitalizmus társadalomromboló hatását s Marx «nyomornövekedési elmélete» (a «Verelendungstheorie») az idők folyamán mindinkább érvényét veszítette, ami a világháború előtt a munkásosztály hangulatát és lelki állapotát már lényegesen befolyásolta s általában elterelni látszott a forradalmi romantikától.

Egy másik változás, amely lényeges átalakulást hozott a társadalmi viszonyok és állapotok javulásában s egy társadalmi forradalom katasztrófáját kikerülhetőnek mutatta: magában a termelésben állott be. A gőzgép mellett megjelent *az elektromosság*, mint mechanikai munkaerő s a kisdinamó feltalálása után lehetővé vált a kis- és középüzemek számára is, hogy versenyre keljenek a gyáriparral. A XIX. század nyolcvanas-

kilencvenes éveitől kezdve így az iparfejlődés új irányt vett, a kis- és középiparosok proletarizálódási folyamata megállott s egy nagyon erős iparos és kereskedő középosztály alakult ki. Magáról erről a kérdésről és társadalomgazdasági és társadalompolitikai hatásáról könyvünk harmadik részében részletesebben fogunk még szólni, egyelőre itt csak azt kívánjuk megállapítani, hogy az ipari termelés fejlődésében ez a fordulat azt a marxista megállapítást -, hogy a termelés fejlődését *az üzemenkoncentráció*, amely megsemmisíti a kis- és középipart s így szükségképpen szintén a kommunizmus felé tereli – lényegében támatta meg s nagyon megingatta ennek a tételnek az erejét maguknak a marxista társadalombölcseletnek a táborában is, úgy, hogy *Bernstein* Ede 1899-ben megjelent munkájában: *«Die Voraussetzungen des Sozialismus und die Aufgaben der Sozialdemokratie»* (A szocializmus előfeltétele és a szociáldemokrácia feladata) *revízió alá vette* Marx és Engels egész társadalombölcseletét proféciaival együtt. Nyugat Európában tehát a világháború kitörése előtt egy kommunista forradalom gazdasági és lélektani okoknál fogva egyáltalán nem állott küszöbön.

A nemzeti kapitalizmusok imperialisztikus törekvése és versengése következtében kitört világháború és annak győzőkre és legyőzöttekre egyaránt katasztrofális következményei azonban újabb fordulatot hoztak nemcsak Európa, de az egész civilizált világ gazdasági, társadalmi és politikai életében. Európa államainak s az Amerikai Egyesült Államoknak a világháború befejezése után megkezdődött gazdasági válsága és vajúdása eddig még nem sodort ugyan egyetlen fejlődöttebb nagyipari országot se egy kommunista forradalom örvényébe, de 1917 októberében az egykori cári Oroszországban, ahol az ipari, kapitalisztikus termelés még csak kezdetleges állapotban volt, győzelemre jutott egy marxista eszmekörből táplálkozó proletár forradalom, amelynek egyenes célkitűzése a «szocialista termelési rendnek», azaz: a marxista értelemben vett kommunizmusnak megvalósítása.

Európa civilizált, iparilag fejlődöttebb országainak és az Amerikai Egyesült Államoknak jelenlegi gazdaságpolitikai

helyzete, valamint az oroszországi proletárforradalom győzelme s az egykori cári birodalomból megmamdt területen azóta kialakult Szocialista Tanácsköztársaságok Szövetsége – vagy ahogy röviden nevezik: Szovjet Oroszország – tizenötöszázötven éves fennállása, súlyos gazdasági, politikai, erkölcsi és kulturális problémák megoldása elé állította az emberiséget, amelyek a régi vágányokon meg nem oldhatók. A világháború kitörése, a négy esztendeig tartó szörnyű embermészárlás és borzalom a liberális szellemű kapitalizmus gazdasági, politikai és erkölcsi csődjét jelentette, mint ahogy a világháborút befejező «békeszerződések»-nek nevezett békediktátumok s a nyomukban járó rettenetes gazdasági világválság is azt jelentik.

De ugyancsak nem tud megbirkózni a megoldásra váró gazdasági, politikai, erkölcsi és kulturális kérdésekkel a marxista szocializmus táborában sem; se a jobbszárny: a szociáldemokrata párt; se a balszárny: a kommunista párt. A társadalmi és gazdasági bajok orvoslására ajánlott gyógyszernek, a «termelőeszközök szocializálásának rossz a receptje; s mindegy, hogy milyen módon akarják elkészíteni, vagy készítik el: mérsékelt szociáldemokrata módon, vagy ortodox marxista, azaz kommunista módon. Mind a két módszer csak a recept hasznavehetetlenségét bizonyítja.

A mai szociáldemokrata teoretikusok és politikusok közül Marxhoz és Engelshez a legközelebb állónak *Kautsky* Károlyt (1854) kell tekintenünk, aki egyike azon keveseknek, akik Marx és Engels tanait úgyszólván minden kritika nélkül, betűszerinti értelemben magukévá tették. Kautsky életének legnagyobb részét azzal töltötte, hogy Marx és Engels tanításába behatoljon és minden napi kérdést azok vélt szellemében tárgyaljon, ha még oly hiányos és szegényes feljegyzések alapján is. Nagyarányú irodalmi munkássága, amely kiterjed a gazdasági, társadalmi, politikai kulturális és tudományos életnek úgyszólván majdnem minden terére, nagyban hozzájárult a marxizmus népszerűsítéséhez, mivel könyveinek, röpiratainak nagy részét lefordították a világ minden országának a nyelvére, ahol csak valamelyes szocialista mozgalom megindult. Aszocializálási kérdésnek is egyik legnagyobb szocialista tekintélye,

noha maga vallja be erről a kérdéstről írt összefoglaló munkájában, amely *«Die proletarische Revolution und ihr Programm»* (A proletár forradalom és annak programja) címmel jelent meg 1922-ben, hogy neki személyesen «semmilyen szervezőtehetsége nincs» (194. old.). Egyik legjelentékenyebb tagja volt az 1918. évi forradalom után Németországban megalakult első *(szocializálási bizottság)»-rak*, amelynek az volt a feladata, hogy megvizsgálja, mely iparágak – termelőágak – érték el üzemechnikailag a szocializálásra való «érettségi fokot», azaz: azt az állapotot, amikor az emberek «akarattuktól függetlenül» kénytelenek abba az új termelési viszonyba belemenni, amelyet «az anyagi termelőerők» természettörvényszerűleg kikényszerítenek. Hogy mennyire fejetetején áll a marxista szocializálási elmélet s mennyire hasznavehetetlen gazdaságtudományi szempontból, az legjobban Kautsky különböző, erre vonatkozó írásából tűnik ki. Egy kisebb munkájában, amely 1902-ben jelent meg *«Am Tage nach der sozialen Revolution»* (A társadalmi forradalom után következő nap) címmel, a jövő társadalmának alakulásáról írva, azt mondja, hogy ezzel a kérdéssel csak azért helyes foglalkozni, mert «jó gondolkodás! gyakorlat és jó eszköz arra, hogy a politikai tisztánlátást és állhatatosságot előmozdítsa» (67. old.). Majd egy igiS-ban megjelent másik munkájában *«Sozialdemokratischen Bemerkungen zur Übergangswirtschaft»* (Szociáldemokrata megjegyzések az átmeneti gazdálkodáshoz) jóformán *minden materialista, gazdasági determináltságot majdnem egészen sutba dobva, az új társadalmi rend megteremtésénél az emberi öntudatot és akaratot veszi alapul*, amidőn a következőket írja: «Az ember újat addig nem alkothat, mielőtt öntudatában és akaratában a célnak határozott körvonalai ki nem alakulnak» (161. old.). Majd így folytatja: «Nagy cél, ideál nélkül nem lehet új társadalmi formát teremteni. A szocializmus nem a kartellbe tömörült vállalkozók és pénzmágnások praxisából, de a szocialista ideálért folytatott harcból fog megszületni» (162. old.). Ez a felfogás azonban hadilábon áll Marx és Engels alapvető tanításával, akik az öntudatos emberi akaratnak és az erkölcsi ideálnak nem igen tulajdonítottak holmi társadalmat átformáló szerepet. Náluk az érdekharc – az

osztályharc – a döntő tényező: «A proletárság majd arra használja föl politikai uralmát, hogy a burzsoáziát fokról-fokra megfossa összes tőkéitől, hogy az összes termelőeszközöket az állam kezében, azaz az uralkodó osztályá szervezett proletárság kezében központosítsa és a termelőerőket a lehető leggyorsabban szaporítsa».¹ Persze arra Marx és Engels már nem adtak még csak egy megjegyzésnyi ujjmutatást se, hogy «az uralkodó osztályá szervezett proletárság», mint «államhatalom», hogyan és mikép oldja meg gazdaságtechnikailag ezt a szocializálást. Nekik oly egyszerűnek látszott minden; Kautsky azonban, bármennyire ortodox marxistának vallotta is mindig magát – s teljesen materialisztikus álláspontját tekintve az is –, egy százesztendőös gazdasági, társadalmi és kulturális fejlődés után Európában – kénytelen a dolgokat egy kissé máskép, sőt nagyon is máskép, komplikáltabbnak látni, mint ahogy tanítómesterei látták. Kautsky szerint a szocializálás történelmi föltétele a technika egy magas fejlettségi foka és produktivitása, továbbá a proletariátus hatalma és érettsége, és nem pedig «a kapitalista organizációnak bizonyos magassági foka a trösztökben és a bankokban».² A proletariátus érettsége, vagyis a szocializálás pszichológiai feltétele pedig szerinte, «a megfelelő intelligencia, fegyelem, és szervezőképesség, illetve a proletariátus szervezhet őségé is».³ Kautsky szerint a szocializálás «nem csupán a kapitalisták és nagybirtokosok tulajdonának a kisajátításából áll, hanem a gazdasági életnek új átszervezéséből is», ami: «a piacra való kapitalista termelésnek, amelyet a profitéhség hajt, olyan termelési formával való helyettesítése, amelyet a társadalom bonyolít le a társadalom érdekében».⁴ Kautsky szocializálási elméletének a központjában ennél fogva a szervezési forma kérdése áll. Szerinte az új szocialista társadalomban egymás mellett fennállhatnak a termelőeszközök különböző tulajdonformái, így lehetnek azok:

¹ V. o.: Marx és Engels válogatott művei. Szerkesztette: Szabó Ervin. Budapest, 1905. – I. köt. «Kommunista kiáltvány.» 87. old.

² V. ö.: Sozialdem. Bemerk, z. Übergangswirtschaft. 162. old.

³ V. ö. *Kautsky*: Die soziale Revolution, 110-111. old.

⁴ V. ö. *Kautsky*: Was ist Sozialisierung? 27-28. old.

államiak, községiak, szövetkezetiak (fogyasztási és termelő-szövetkezetek birtokában), sőt – egyik-másik – magánkézben is.¹ Amíg azonban a «Szociális forradalom» című munkájában az «állami üzemet» teszi meg a szocialista termelés legfőbb formájának, a «Proletárforradalom és annak programja» c. művében az állami üzemekről már ezt írja: «A szocialista termelést különböző módon képzelhetjük el, de *egy bizonyos: az állami bürokrácia történelme és lényege szerint a legalkalmatlanabb a szocialista termelés lebonyolítására*» (204. old).

A marxista szocializálás! elmélet tehát, mint Kautsky elméleti zűrzavaraiból és ellentmondásaiból világosan látható, a modern élet gazdasági és társadalmi problémáit nem viszi és nem is viheti semmiféle komoly és csak időlegesen is elfogadható megoldás felé.

Lenin, családi nevén Uljanov Iljics Vladimir (1870-1924), az orosz marxista-kommunista forradalom szellemi vezére és megteremtője, a szocialista termelési rendnek, a kommunizmusnak megvalósításával való kísérletnél, ami 1917 október vége óta folyik Oroszországban, se nem a termelőerők fejlettségi fokának kérdéséből, se nem a proletariátus szellemi, kulturális érettségéből indult ki, hanem *a hatalom megszerzésének a lehetőségéből, hogy aztán, ha ez sikerült, a «proletariátus diktatúrájával»* valósítsa meg azt a társadalmi rendet, amelyet a kapitalista társadalmi renddel szemben, mint földi paradicsomot festettek a marxista társadalombölcselek a munkásosztály szeme elé, amidőn majd, mint Marx írta, mindenki képessége szerint dolgozik és szükséglete szerint fogyaszt.²

A marxista társadalombölcselet fejlődéselmélete a termelőerők társadalomrobbantó hatásáról és a termelési viszonyok szükségszerű átalakulásáról a hegeli dialektikus mozgási elmélettel kapcsolatban más módon is felfogható és magyarázható, mint azt Kautsky és társai teszik. Mert Marx és Engels, noha «függetleníteni» törekedtek gazdaságiam tanításukban és társadalombölcseletükben a történelmi folyamatot – a társadalmi

¹ V. ö.: Die soziale Revolution, 100. old.

² V. ö.: A göthai program kritikája. Marx és Engels válogatott művei, II. kot. – 418. old.

viszonyoknak és az államéletnek az alakulásait – «az emberi akarattól» és azt a gazdasági termelőerőknek s a gazdasági viszonyoknak autonomikus mozgására akarták visszavezetni: ugyanakkor, önmaguknak ellentmondva, miután a társadalmi viszonyokat, sőt összes termelőeszközeiket is az emberek maguk alkotják, *az emberi akaratot – mint a munkásosztály szándékát és célkitűzését, vagyis egy ideál, egy eszme megvalósulásának akarását* – ők is beiktatták a történelmet alkotó tényezők sorába.

Az tehát a kérdés, amikor valaki Marxra és Engelsre hivatkozik, mint tekintélyre, hogy a maga álláspontját velük igazolja, hogy ellentmondásokkal teli társadalombölcseletükből melyik tételt emeli ki a maga számára. Lenin és társai a forradalmi akciókra vonatkozó tételeket szedték össze Marx és Engels írásaiból s azokat vették zsinórmértékül és útbaigazításul politikájukban és cselekvéseikben.

Lenin «Állam és forradalom» című munkájában idézi Marxnak egy levelét, amelyet Kugelmann nevű barátjához írt 1871 április 12-én, a párisi kommunista forradalom idején, amelyben ezeket mondja: «Ha átnézed «18. Brumaire» című művem utolsó fejezetét, azt fogod találni, hogy én ott a francia forradalomnak arról a legutóbbi kísérletéről beszélek, amely arra irányult, hogy ne azt tegye, amit a múltban, hogy egyik kézből a másikba adja, de *összetörje* az egész bürokratikus-militarista masinát, mivel minden igazi népföradalomnak a kontinensen ez az előfeltétele. A mi hős párisi elvtársaink most ezt kísérik meg.»¹ Majd Marxnak «*Polgárháború Franciaországban*» című munkájára hivatkozva, azt fejtegeti, hogy *az államhatalom szétrombolásával kapcsolatban nyomban meg kell szüntetni a parlamentizmust is* s helyébe olyan új «dolgozó testületet» kell létesíteni, amely «törvényhozó és végrehajtó hatalom is egyúttal.» Lenin szerint ezt az ideált valósítja meg minden vonalon a «munkások, parasztok és katonák tanácsszervezete» (a szovjet), amely egyszersmint «a proletariátus diktatúráját» is jelenti, amelynek feladata, hogy végrehajtsa a «termelő-

¹ V. o.: «Neue Zeit» c. folyóirat. 1901-02. évf. XX. köt. 709. old.

eszközök szocializálását» és megvalósítsa a szocialista, azaz kommunista társadalmi rendet. «Ez természetesen – mint a Kommunista Kiáltványban írják Marx és Engels – egyelőre a tulajdonjogokba és a polgári termelési viszonyokba való zsmnoki beavatkozás útján történhetik csak meg, tehát olyan rendszabályok útján, amik gazdasági szempontból tökéletlenek és tarthatatlanoknak látszanak, amik azonban a mozgalom folyamán önmagukat túlszárnyalják és az egész termelési mód átalakításának eszközeként elkerülhetetlenek».

Lenin szocializálási elméletének alapja tehát – ugyancsak Marxra és Engelsre hivatkozva szözszerinti idézetekben – nem «a termelőeszközök, a termelőerők és a termelőviszonyok fejlettségi foka», hanem a tenor, a «zsmnoki beavatkozás» a társadalmi viszonyoknak abba az alakulásába, amely Marxnak egy, már idézett másik társadalombölcseleti megállapítása szerint, az «emberek akaratótól függetlenül» megy végbe.

Trockij Leó, (1877-) aki Lenin haláláig ugyancsak egyik szellemi vezére és megszervezője volt az oroszországi marxista - kommunista forradalomnak, «*Terrorismus und Kommunismus*» című művében azt fejtegeti, hogy mivel a nép életének társadalmi alapszerkezete messze mögötte marad a termelőerők fejlődésének és a kispolgárság és a parasztság különösképpen megtartja létalapját, jóllehet a társadalom termelő-technikai fejlődése régen halálra ítélte munkamódszerüket: ezért nincs más eszköz és mód a társadalmi kérdések megoldására az «átmeneti időben», amíg kialakul *wz államnélküli demokratikus kommunista társadalom*», mint a terror, a proletariátus diktatúrájának konzekvens alkalmazása. «A parlamenti többség fetizizmusa – írja Trockij – nemcsak rút cserbenhagyása a proletariátus diktatúrájának, hanem megtagadása a marxizmusnak és a forradalomnak is egyaránt.» A marxista szociáldemokrata pártok parlamenti tevékenységéről pedig ezeket írja: «A képviselőválasztások, legalább elvben, a szociáldemokraták számára sohasem helyettesítették a valóságos osztályharcot, az összeütközéseket, a védekezést, a támadást, a fölkeléseket, csak segédeszközszámba mentek az osztályharcban s egyes korszakok szerint hol kisebb, hol nagyobb szerepet játszottak, hogy a

diktatúra korszakában végül megsemmisüljenek».¹ A *demokráciát «metafizikai képzelésnek» tartja*, amelyből időnként származhattak ugyan némi előnyök a nyugateurópai munkásosztály számára, de nem hozza meg soha a proletariátus felszabadulását. *A sajtószabadságot* csak arra tartja jónak a «szabad szocialista társadalomban», hogy «kritizálják azokat, akik az igazságért küzdenek», mivel azonban az igazság csak «osztályigazság» lehet, így tehát relatív, az átmeneti időben pedig a proletariátus vezéreinek se kedvük, se idejük nincs arra, hogy «erről a relatív igazságról irodalmi vitákat folytassanak», ennél fogva a proletariátus diktatúrájának a feladata a sajtó terén: «a burzsoázia osztályhazugságát megfojtani és a proletariátus osztályigazságát biztosítani, tekintet nélkül arra, hogy mindkét táborban vannak fanatikusok és hazugok.»²

Miután minden botnak két vége van: ennek a marxista terrorista elméletnek a sajtószabadságról, amely bot volt Trockij kezében, amikor hatalmon volt s ő ütött vele, később Lenin halála után pedig Trockij vetélytársa a hatalomért, Sztálin fogta meg a másik végét – megtörtént, hogy -, magának Trockijnak a hátán vágott végig vele. Ekkor azonban Trockij megint másképp elmélkedett úgy a sajtószabadságról, mint azokról a «szocializált nyomdaüzemekről és könyvkiadó vállalatokról», amelyek – «a proletariátus magasabbrendű érdekeinek» megvédése céljából – nem adták ki többé írásait. Trockij kritikájával, amely egyszersmind a tényleges orosz gazdasági és szociális viszonyok ismertetése is, könyvünk egy másik fejezetében fogunk még részletesebben foglalkozni.

Sztálin, családi nevén Dugasvilli József (1879), akinek Lenin halála után a marxista kommunista párt bürokratikus és antidemokratikus szervezeténél fogva, mint a párt főtitkárának, sikerült a központi hatalom birtokába jutni, a szocializálás teljes keresztülvitelére, az új szocialista társadalmi rend felépítésére, szintén csak a «proletariátus diktatúráját» tartja egyetlen célravezető eszköznek – természetesen az ő személyén

¹ V. o. *Trotsky*: Terrorismus und Kommunismus. Berlin, 1920. 9. old.

² V. o. *Trotsky*. I. m. 45. old.

és klikktársain keresztül -, mégpedig azért, mert a proletárforradalom nem talált győzelme után a polgári társadalom méhében «kész szocialista gazdasági alakulatokat», sőt még «félkész» szocialisztikus gazdasági szervezettel is csak alig. «A polgári forradalom rendszeren a hatalom megszerzésével be is fejeződik, míg a proletárforradalom csak a hatalom megszerzése után kezd kibontakozni, ezért a hatalom eszközt a régi gazdaság átalakítására és egy új gazdasági rend kialakítására használja föl.»¹ Sztálin, ugyanúgy mint Lenin, azon a nézeten van, hogy a szocialista termelési rendet, a kommunizmust meg lehet valósítani függetlenül Oroszország «technikai visszamaradottságától», mert máskép: «Megmagyarázhatatlan volna, hogy 1917 októberében miért ragadtuk magunkhoz a hatalmat – mondja Szinovjevvel szemben egyik vitáiratában -, ha nem számoltunk azzal, hogy a szocializmust megvalósítsuk?»²

Az «átmeneti idő» Szovjetországban a kapitalista társadalmi rendből a szocialista társadalmi rendbe, vagyis a kommunizmusba immár tizenötödik esztendeje tart. Hogy «a proletariátus diktatúrája» azóta milyen eredményt ért el az iparban és a mezőgazdaságban, s mi az, amit a dolgozó nép számára a vér- és könnytengeren át eddig megteremtett, arról a marxista forradalmi vezéreknek saját tanúságtétele alapján könyvünk következő, második részében szólunk.

Egy azonban a már elmondottakból is kitűnik: hogy a marxista társadalombölcselet és szocializálás! elmélet szemben áll minden életvalósággal s minden komoly tudományos ismerettel az emberről, a társadalomról, az államról és a gazdaságról.

¹ V. o. I. *Stalin*: Probleme des Leninismus. Berlin, 1927. 16. old.

² V. o. I. *Stalin*: I. m. 51. old.

II. rész.

**A SZOCIALIZÁLÁSI ELMÉLET
A GYAKORLATBAN.**

I. Az ipar szocializálása Oroszországban és a munkások helyzete.

A marxista tanítás szerint a társadalmi kérdés megoldása, az anyagi jólét biztosítása minden emberfia számára csak a termelőeszközök szocializálásának a végrehajtásával oldható meg. A gyáraknak, a műhelyeknek, a bányáknak, a földeknek, a bankoknak, a kereskedelmi vállalatoknak egyéni tulajdonból a «társadalom tulajdonába» kell átmenniök s ha ez megtörtént, akkor megszűnik az egyik ember kizsákmányolása a másik ember által, mert a termelés többé nem az egyéni spekuláció, az egyéni vagyonszerzés céljait szolgálja, hanem az egész társadalom anyagi életszükségleteinek a kielégítését. A termelőeszközök szocializálásának végrehajtásával így megszűnik a termelésnek és a javak elosztásának anarchiája, amely a kapitalisztikus termelési rend egyik jellegzetes vonása; megszűnnek a gazdasági válságok, amelyek időnkint borzalmas pusztításokat végeznek a társadalmi életben, s a munka céltudatos megszervezésével és irányításával megszűnik a munkanélküliség, s mivel mindenki dolgozik s mindenkinek dolgoznia kell, megszűnik a kiáltó ellentét a javak megosztásában: a kevesek fantasztikus pompájú jóléte és a nagy néptömegek borzalmas nyomora; a javak helyes megosztásával így megszűnnek az osztályellentétek is s ezzel együtt megszűnik az osztályharc is, aminek végével az emberiségnek új történelmi korszaka kezdődik: az anyagi jólét és a szabadság igazi birodalma a földön.

A «termelőeszközök társadalmosítása» azonban a marxizmus tanításai szerint nagyon zavaros fogalom s így mint célkitűzés, teljesen határozatlan valami, aminek keresztülvitele a termelésben és az árucserreforgalomban – a kereskedelem-

ben – egészséges és józan megoldás helyett szükségképpen zűrzavarra s így még nagyobb társadalmi bajokra vezet, mint a polgári társadalmi rend mai gazdasági anarchiája, vagy legalább is vetekedik ezzel.

A múlt század hetvenes éveiben egyik német szociáldemokrata vezér a *postát* jelölte meg, mint a kapitalista társadalomban kialakult *előképét a szocialista gazdálkodásnak*. És tekintettel arra, hogy a polgári társadalmi rendben a kapitalista magángazdálkodás mellett bizonyos társadalmi és állami szükségletek kielégítésének a legcélszerűbb módja és eszköze *tényleg egyes közüzemek létesítésében mutatkozott*, mint aminők az állami vasutak, a községi vízszolgáltatás, a községi gáz- és villamosáramszolgáltatás, a községi közlekedési vállalatok létesítése ésatöbbi: a marxista szocialista-kommunista teroetikuskok és politikuskok minden további gondolkodás nélkül ezeknek az állami vagy községi közüzmeknek a sémáját húzták rá az összes termelőeszközök «társadalmosításá»-nak vagy máskép «szocializálásának a keresztülvitelére népszerű agitációs beszédeikben és írásaikban.

A szindikalisták – vagy az úgynevezett anarcho-szocialisták – Franciaországban, Spanyolországban, Angliában és az Amerikai Egyesült Államokban, akik viszont erős kritikával illetik az állami beavatkozás növelését és elméletileg az állami szervezetet elvetik: a termelőeszközök társadalmosítását a szakszervezetek – szindikátuskok – tevékenységi körének a kibővítése útján vélik elérni, amennyiben a munka, a termelés és árucsereforgalom megszervezését és lebonyolítását *a szakszervezetek jövendő feladatának tekintik, bevonva ebbe a társadalmi szervezetbe a munkások termelő és fogyasztási szövetezeteit is*.

A marxista központosító és államosító elgondolásnak és a szindikalista – anarcho-szocialista – államellenes elgondolásnak a szintéziséből született meg pár évtizeddel ezelőtt Angliában és Olaszországban egy újabb szocializáld elmélet és törekvés: az úgynevezett *gild vagy céhszocializmus*. Ennek lényegét *Reckitt B. Móric és Bechhoffer C. E. «The Meaning of National Guilds»* (A nemzeti céhek lényege) című műükben

a következőkép világítják meg: «A Nemzeti Céh olyan demokratikus alapon nyugvó önkormányzattal rendelkező társulás lenne, amely a főbb iparágakban dolgozó összes alkalmazottakat magában foglalná és teljes felelősség mellett vállalná az iparág irányítását kapcsolatban az állammal, így például a Bányászok Nemzeti Céhe egyaránt magában foglalná a bányaművek összes alkalmazottait: tehát az adminisztrációt végző személyzetet éppúgy, mint a technikai személyzetet, a szakképzett bányamunkásokat és a napszámosokat, – szóval mindenkit, dolgozzék az illető a föld felett vagy a föld alatt. Mint demokratikus társulás, a tagoknak egyenlő jogokat biztosítana s megszüntetné a mai antidemokratikus ipari viszonyt, amelyet a munkaadó és munkás egymással szemben képvisel. Mint önkormányzattal bíró testület, teljes hatalommal lenne felruházva – kivéve külső vonatkozású dolgokban – a tagjait illető összes ipari kérdésekben, az ország összes bányászati ügyeinek az intézésében s mindenben, ami a bányászat állapotát és módszereit illeti. A bányák, az üzemtelepek és a tőke minden formája, amit a bányászat használatba venne, az állam tulajdonát képeznék, de használatát a Bányászok Céhére ruházná, amely a köz érdekében dolgoznék. Hasonlóképpen volna megszervezve a Nemzeti Szállító (Közlekedési) Céh, amely monopolisztikusan rendelkezne és dolgozna a köz tulajdonát alkotó összes szállítóeszközökkel (vasutakkal, hajókkal, kocsikkal, csatornákkal ésatöbbi). Minden főbb iparágban a munkások önkormányzati alapon szerveznék meg a Nemzeti Céheket, irányítanák a munkát és végeznék az ellenőrzést, kapcsolatban az állammal, amely tulajdonosa lenne a főbb termelőeszközöknek. A Nemzeti Céhnek a célja az ipari munkának is a köz érdekében való végzése. Az egyes céhtagokért a saját céhe lenne a felelős és a céhek pedig egymásnak és az államnak tartoznának felelősséggel.»¹

Amint látjuk, a marxista szocialista-kommunista, államilag centralizált szocializálási elmélet zavarossága mellett eddig

¹ V. o. *Reckitt*, Maurice B. and *Bechhoffer*, C. E. . *The Meaning of National Guilds*. Second and revised edition. London, 1920. 1-2. old.

csak a céhszocializmus ad világos képet a termelőeszközök szocializálásának tervéről, amely a szocializálást nem akarja kiterjeszteni minden munkakörre, iparágra, csak a főbb iparágakra, amelyek az egész nemzet anyagi létalapját érintik.

A marxista szocializálási elmélet teljes zavarossága pedig különösen akkor tűnik ki, ha közelebbről vesszük szemügyre Marx és Engels *állam- és társadalomelméletét*, amely nem egyéb, mint az egymásnak ellentmondó fogalmak zűrzavara az államról és a társadalomról, ami gyakorlatilag a jelenlegi orosz szovjetgazdálkodás formáiban és eredményeiben nyer aztán kifejezést. Lenin és társai ugyanis Oroszországban 1917 októberében a hatalmat magukhoz ragadva, Marxnak és Engelsnek úgy állam- és társadalomelméletét, valamint szocializálási elméletét a maguk teljességében igyekeztek megvalósítani. A marxizmusnak kétségtelenül az orosz kommunisták a konzekvens és becsületes képviselői, akik a tannak úgy politikai, mint gazdasági részét úgy viszik keresztül, ahogy azt tanítómestereik különböző műveikben lefektették, ragaszkodva annak betűszerinti értelméhez.

Marx és Engels Proudhonnal és Bakuninnal folytatott vitáik kapcsán, akik az államhatalomban nem láttak egyebet, mint azt a szervezetet, amelyet a tőkésosztály azért tart fenn, hogy segítségével a dolgozó néposztályokat elnyomja és kiszákmányolja s ezért azt meg akarták szüntetni: szintén államellenes álláspontra helyezkedtek, azzal a különbséggel, hogy azt nem «megszüntetni» akarták, hanem *átalakítani* a proletariátus érdekében, amely szervezet aztán többé már *nem állam*, hanem egybeesik, azonossá válik a «szabad társadalom»-mal.

Marx az 1871-68 párisi kommün belső organizációjában találta meg az eljövendő új proletárforradalom első mintaképét, amelynek lényegét «A polgárháború Franciaországban» című munkájának III-ik fejezetében ismerteti, ahol a proletárforradalom legelső feladatának a régi államszervezet szétrombolását s annak egy új kommunista szervezettel való helyettesítését tartja, mert: «Amily mértékben fejlesztette, tágitotta és mélyítette a modern ipar haladása a tőke és

munka között való osztályellentétet, ugyanolyan mértékben öltötte mindinkább magára az államhatalom a munkásosztály elnyomására rendelt közhatalom, osztályuralomra szolgáló gépezet jellegét.»¹ A második francia császárság a központosított államhatalmat valósággal tökélyre fejlesztette. Már pedig, mint Marx írja: «A császárságnak kerek ellentéte volt a kommün». A «szociális köztársaságiért való kiáltás, amellyel a párisi proletárság a februári forradalmat² megindította, csak határozatlan vágyakozást jelzett olyan köztársaságra, amely nemcsak az osztály úr alomnak monarchikus formáit, de magát az osztályuralmat is ki fogja küszöbölni. *A kommün volt e köztársaságnak adott formáját*

A kommün szervezetének lényegét Marx a következőkben állapítja meg: «A kommün az általános választójog alapján Paris különböző kerületeiben választott városi képviselők-ből alakult. Felelősséggel tartozók és bármikor elmozdíthatók, többségükben természetesen munkások vagy a munkásosztály elismert képviselői voltak. *A kommün nem parlamenti, hanem munkálkodó testületnek volt szánva, amely egyben végrehajtó és törvényhozó.* A rendőrséget, amely eddigelé az államkormány eszköze volt, menten megfosztották minden politikai jellegétől és a kommün felelős és bármikor elmozdítható eszközévé tették. Éppen így a közigazgatás valamennyi más ágának hivatalnokait is. A kommün tagjaitól végig, minden közszolgálatot *munkásbérért* kellett teljesíteni. A magas államhivatalnokok szerzett kiváltságai és reprezentációköltségei e hivatalnokokkal együtt eltűntek. Megszűnt, hogy a közhivatal a központi kormány csatlósainak magántulajdonát alkossa. Nemcsak a városi közigazgatást, hanem a teljes, eddig az állam útján gyakorolt kezdeményezést is a kommünre bízták.»⁴

A párisi kommün-szervezet szolgált volna mintaképül

¹ V. ö. Marx: A polgárháború Franciaországban. Magyar fordítás. Budapest, 1918. 58. old.

² Marx itt az 1848-iki forradalomra céloz, amelyet tudvalevőleg Napóleon Lajos herceg államcsínyje és császársága tetőzött be.

³ V. ö. Marx: I. m. 61. old.

⁴ V. ö. Marx: I. m. 61-62. old.

Franciaország valamennyi nagy ipari központjának s mihelyt ez az organizáció a másodrendű központokban is megvalósult, a «*termelők önkormányzatának*» – mint Marx írja – *el kellett volna foglalni «a régi központosított kormányzat helyét»,* sőt, ahogy ezt a párisi kommün vezetői kidolgozták tervezetükben, még „*a legkisebb faluban is kömmünnek kell lenni a politikai formának és hogy a vidéken az állandó hadsereget igen rövid szolgálati idejű néphadseregnek kell helyettesítenie.*»

Ezek az egyes «kommünök» kerületenként, járásonként, megyénként – önállóan intézték volna közös ügyeiket a járási központban s a megyei székhelyen; és a kerületi gyűlések ismét képviselőket küldtek volna Parisba, a «nemzetdelegáció»-ba. Ezek a képviselők természetesen bármikor elmozdíthatók s választóik határozott utasításai szabják meg cselekvési lehetőségüket. Az *államhatalom elpusztításával* – mint Marx írja – a «csekély, de fontos funkciókat, amik a központi kormányra várnak, nem akarták megszüntetni», ahogy azt ellenfeleik «szántsándékkal hamisan állították», hanem «kommunális, azaz szigorúan felelősséggel tartozó hivatalnokokra akarták bízni». Ezt a «kommunális alkotmány»-t tartja Marx annak az új szociális szervezeti formának, amely visszaadja «a társadalmi testnek mindazt az erőt, amit eddigelé a társadalomból táplálkozó és ennek szabad mozgását akadályozó élődsi kinövés, az *állam'*, elszítt».¹

Ez az új kommunális szervezet, amely nem volna többé a marxista szóhasználat szerint egy «militarista-bürokrata államszervezet a munkásosztály leigázására», hanem a munkásosztálynak és a parasztságnak *szabad társulása*», venné aztán birtokába az összes termelőeszközöket. A párisi kömmünnek, a marxista állam és társadalomelmélet első mintaképének szándéka volt «a kisajátítók kisajátítása». Azzal az állítással szemben, amelyet annakidején polgári részről felhoztak, hogy a «kommün el akarja törölni a tulajdont, minden civilizáció alapját», Marx a következőképp fejti ki a célt, a munkaeszközök társadalmosításának lényegét és mibenlétét: «Igen is, uraim,

¹ V. o. Marx: i. m. 64. old.

a kommün el akarja törölni az *osztálytulajdont*, amelyik a sokak munkáját kevesek gazdagságává változtatta . . . Valósággá akarja tenni az *egyem tulajdoni*, amennyiben a termelőeszközöket, a földet és a tőkét, amik manapság a legfőbb eszközei a munka leigázásának és kizsákmányolásának, *a szabad és szövetkezett munka pusztá eszközeivé változtatja*». Majd azt fejtegeti, hogyha «a szövetkezeti termelés nem akar pusztá látszat és csalás maradni, ha a tőkésrendszert ki akarja küszöbölni, ha a szövetkezetek összessége a nemzeti termelést közös terv alapján szabályozni és ezzel azt önnön vezetése alá akarja hajtani és véget akar vetni az állandó anarchiának és az időszakonként visszatérő konvulzióknak, ami a tőkéstermelésnek elkerülhetetlen sorsa», – úgy ez nem lehet egyéb, mint a kommunizmus megvalósítása.¹

A marxista állam- és társadalomelméletnek itt ismertetett lényegéhez és formájához, valamint a „termelőeszközök társadalmosításá»-nak elméletéhez azt kell még hozzávinnünk, hogy úgy az államszervezeti ügyek lebonyolítását, az egész állami és községi közigazgatást és a «társadalmosított termelést» olyan egyszerű funkciónak tartotta Marx és Engels is, amelyet «minden írni-olvasni tudó ember, aki a közönséges szám-tani műveletekben is jártas, könnyen elintézheti vagy ellenőrizheti»).

Lenin és társai, mint hű, ortodox és következetes marxisták, az itt ismertetett állam- és társadalomelméletet vették alapul, amikor a «tanácsrendszert» (oroszul: «szovjet-et) – a párisi kommün-szervezet mintájára – a «munkások és parasztok» Weitling Vilmos-féle választási rendszer alapján választott testületeinek megszervezését, szembehelyezték a parlamenti demokráciával s ezen az alapon megvalósították a «proletariátus diktatúra»-ját, mint átmeneti formát a kapitalisztikus és szocialista társadalmi és termelési rendszer között. Ennek az állítólagos «államnélküli» új szociális szervezetnek, a «tanácsrendszernek közvetlen forradalmi feladata volt aztán a «föld és tőke», vagyis az összes termelőeszközök társadalmosítása – szocializálása -, ami Lenin szemében sem

¹ V. o. Marx: I. m. 66-67. old.

látszott valami nagyon komplikált feladatnak, tekintettel Marx és Engels «tudományos» tanításaira az államról, a társadalomról és a kommunista forradalomról. «A kapitalista kultúra – írja Lenin egyik alapvető munkájában 1917-ben – megalkotta a nagyüzemeket, a gyárakat, vasutakat, postát, telefont és sok más egyébét. Ezen az alapon a régi államhatalom' funkcióinak nagyrésze annyira leegyszerűsödött és olyanira visszavezethető pár egyszerű alapl műveletre, mint aminő a nyilvántartás, följegyzés, ellenőrzés, hogy ezeket a funkciókat minden ember, aki írni és olvasni tud, el tudja majd végezni közönséges 'munkásbérért' s így meg lehet őket fosztani a privilegizált 'előlj árok' nimbuszától (amitől meg is kell fosztani őket).»¹

Az orosz szovjetrendszer, amely nem egyéb, mint Marx és Engels állam- és társadalomelméletének – a párisi kommuniszervezet mintája után készült – gyakorlati keresztülvitele, azonban még a legkörmönfontabb rabulisztikával sem nevezhető «államnélküli társadalom»-nak, azaz olyan társadalmi szervezetnek, amelyben a marxi értelemben vett államszervezet: – a katonai, rendőri és bürokratikus erőszakhatalmi alakulat – megszűnt, illetve «elhalt», vagy «elhalóban» volna. Megvan a maga katonasága, a «vörös hadsereg», amely épolyan katonai szervezet, mint bármelyik kapitalista-imperialista állam hadserege, megvan a maga külön politikai célokat szolgáló nyílt és titkos rendőri szervezete, a hírhedt *G. P. U.* (a «cseka»). És végül: megvan az állami, a községi, sőt ezeken kívül a külön új üzemi bürokráciája is, amely az előbbi két organizációval együtt époly «élődsi test» – marxista szóhasználat szerint – a dolgozó társadalom testén, mint a cári Oroszország militarista-bürokrata organizációja volt. "A marxista állam- és társadalomelmélet gyakorlati keresztülvitele tehát a dolgozó orosz nép, a munkások és parasztok számára valami lényegesen újat, ami viszonyát a régi, cári, állami, politikai erőszak hatalmi szervezetet illeti, nem hozott. A kutya most is a régi, csak a pórása más. A lényeg maradt, csak a külső formája változott.

¹ V. ó. *Lenin: Staat und Revolution*. Berlin, 1918. 39. old.

A termelőeszközöket, a földet, a gyárakat, a műhelyeket, a bányákat ez az új «társadalmi szervezet», helyesebben: ez a kulturálisan meglehetősen alacsony fokon álló bürokratikus katonai-rendőri szervezet vette birtokába, vagyis ez «szocializálta» és nem pedig a forradalom által állítólag «felszabadított» orosz munkásság és parasztság, amely most ennek az új telhetlen gyomrú s korrupt apparátusnak a terheit nyögi, amelyek ki tudja, nem nagyobbak-e, mint a régi államhatalmi apparátusnak a terhei voltak?

A marxista állam- és társadalomszervezet nem nagyon vonzó képe után így áttérhetünk az ipari termelés szocializálásának mikéntjére és annak gyakorlati eredményeire, amelyeknek minden mozzanatában lényeges szerepet játszik ez a zavaros marxista állam- és társadalomelmélet, a dolgok egyszerű benső összefüggésénél fogva.

Amit előljáróban le kell azonban szögeznünk, az az: hogy a szocializált ipari termelés egyáltalán nem hasonlít a postának, a vasútnak sem nemzeti, sem nemzetközi vonatkozású megszervezéséhez, amelyre a marxista agitáció, mint a polgári társadalom méhében máris kialakult szocialisztikus munkaorganizációra, oly előszeretettel hivatkozik. Ezeknek a közüzemeknek – épügy, mint más állami vagy községi közüzemeknek a szükségszerű kialakulásában – ugyanis a *forradalmi erőszaknak semmi szerepe nem volt és nincs. Aztán vezetésük és irányításuk fejlődésükkel kapcsolatban kialakult szakképzett munkaerők* – szellemi és fizikai munkások - *kezében van, akik a különböző részfunkciók lebonyolítását előzetesen megtanulták és begyakorolták. És ezekben a közüzemekben azok, akik csak «írni és olvasni tudnak» és «az egyszerű számtani alapműveletekkel» vannak csak «tisztaban», nem kerülhetnek azok fölé irányító szerv gyanánt, akik náluk többet tudnak és mást is tudnak; vagyis akik a magasabbrendű funkciók elvégzésére tényleg alkalmasak. A szellemi képességek hierarchiáját ezekben a közüzemekben ugyanis nem semmisíti meg sehol a «proletárdemokrácia», amely az emberiség egész kultúráját a gyáripari napszámos átlag szellemi színvonalára próbálja vagy szeretné süllyeszteni.*

A marxista proletárforradalom győzelme után, hogy a régi államszervezetet szétrombolták és az új szovjetrendszerrel (tanácsrendszerrel) helyettesítették, a forradalmi kormány, a népbiztosok tanácsa nyomban hozzálátott a termelőeszközök szocializálásának végrehajtásához, ami Lenin tervei szerint az iparban, a kereskedelemben és a pénzügypolitikában következőkben állott: i. A gyári üzemi tanácsok átvették a gyárakban a társadalmi termelésnek és a javak elosztásának az ellenőrzését. 2. Az ország összes bankjait egyesítették egy általános nemzeti bank keretében, amely szintén a munkástanács ellenőrzése alá került. (A földbirtok szocializálási módjáról a következő fejezetben fogunk szólni.) Ezzel a helyi munkástanácsok és üzemi tanácsok (szovjetek), mint a «köz» képviselői vették kezelésbe a gyárakat, a műhelyeket, a kereskedelmi vállalatokat és a banktőkéket. Ez a szocializálási eljárás azonban nem sok jót hozott a munkásság számára, mert a termelés egész rendje nyomban felborult, a munka megakadt és az árukészletek az ipari cikkekben csakhamar kifogytak. A gyárak, a műhelyek, a bányák megfelelő szellemi vezetők nélkül maradtak, a vezetésre alkalmas intelligenciát sok helyen elkergették vagy legyilkolták, mint «a burzsoázia csatlósait». A kevés számú és általában alacsony kulturális színvonalon álló orosz ipari munkásság, ha tudott is írni, olvasni és számolni: mégsem bizonyult alkalmasnak a termelés irányítására és vezetésére. Az «átlagos munkásbérért» pedig megfelelő intelligens, szakképzett vezetőket kapni nem lehetett, sőt maguk az ügyesebb és szakképzett ipari munkások se voltak valami nagyon hajlandók «egyenlő munkásbérért» dolgozni.

Hogy a termelést a szocializálás mily mértékben bénította meg és tette tönkre, legyen elég annak szemléltetésére az alábbi néhány adat:

A széntermelés Oroszországban 1916-ban 1750 millió pudot (1 pud = 16 kg) tett ki, 1920-ban pedig mindössze 276 millió pudot ért csak el, ami hat és félszer volt kevesebb. Az öntöttvastermelés 1913 első felében 129 millió pud volt, 1920 első felében azonban csak 27 millió pud, vagyis ötvenszer kevesebb. A fonalgyártás, ami 1910-ben 20 millió pudot tett ki,

1920-ban 0,8 pudra csökkent, azaz huszonötször kevesebbre. Az ipari termelés elakadása következtében a városi lakosság tömegei, az ipari munkások az üzemeket elhagyva, az éhség elől a falvakba igyekeztek menekülni, hogy valami kevés élelmiszerhez jussanak, cserébe utolsó rongyaikért, cipőikért és csizmaikért. Útközben tízezzrel estek áldozatul az éhségnek, a hidegnek, a foltos tífusznak és – a puszkagolyóknak, mert a népbiztosok tanácsának határozata folytán a «zárlati parancsnokságok» fegyverrel igyekeztek megakadályozni a munkások menekülését a «szocializált üzemekéből. Nagyon sok éhes munkás, aki ruhaneműért igyekezett élelmiszerhez jutni, került mint «spekuláns» a cseka börtöneibe. Majd kimondotta a forradalmi kormány «a *munka militarizálását*», vagyis a munkásokat mint katonákat mozgósították és katonai törvények alá helyezték őket, hogy munkára kényszerítsék s az üzemekhez láncolják mindazokat, akik a szocializált termelés nyomorúságai elől menekülni igyekeztek. A vidékre fegyveres vöröskatonaságot küldtek, hogy a parasztoktól a városi lakosság számára élelmiszert rekviráljon, amit a parasztság nem akart önként átadni. Az általános nyomor oly nagyra nőtt 1918 őszétől, a termelőeszközök marxista szocializálásának megkezdésétől 1921-ig, hogy *az éhhalál több mint 5 millió embert pusztított el*. Bucharin Nikoláj, a szocializálás egyik fő teoretikusa Lenin és Trockij mellett, a dolgoknak erre a borzalmas menetére nézve egy külön elméletet állított fel, amely szerint a kapitalista termelésről a szocialista termelésre való átmenet ideje alatt szükségszerűen el kell pusztítani minden termelőeszközt, ami a korábbi idők örökségeként maradt vissza s csak azután lehet «a tiszta talajon a szocializmust felépíteni».¹

Az általános nyomorúság, amit a szocializálás keresztül-vitele idézett elő, nemcsak a parasztságot kergette a forradalmi kormány ellen több helyen lázadásba, hanem 1921 februárjában a pétervári (leningrádi) munkások is általános sztrájkba léptek, amely csakhamar a moszkvai munkásokat is megmozgatta, akik

¹ V. ó. Dán, Theodor: Sowjetrußland wie es wirklich ist. Berlin, 1927. - 31-33. old.

szintén sztrájkba léptek. Majd március első napjaiban a kronstadti tengerészek, akiket Trockij az orosz forradalom «büszkeségének és díszének» nevezett el, szintén fölkeltek a nyomortenyésztő tanácsrendszer ellen. Úgy a parasztlázadásokat, mint a pétervári s moszkvai általános sztrájkot és a kronstadti tengerészlázadást azonban sikerült Leninéknek vérbefojtani. De az int ő jelet megkapták, így született meg Lenin ama beszéde, amelyben 1921 március n-én bejelenti a szovjet – *új gazdasági politikáját, az úgynevezett mep»-et* (novaja ekonomiczeszkaja politika), amely az eredeti kommunista gazdaságpolitikát lerombolta s nagyobb engedményeket tett a magángazdálkodásnak. A belső piacon megengedte az állami és államosított szövetkezetek mellett a magánkereskedelmet is; a termelésben az állami és községi – szocializált – üzemek mellett koncessziókat adott a magánvállalkozók számára, akik az államtól kibérelhették az üresen maradt és megállt gyárakat és műhelyeket, vagy társulhattak az állammal, megosztzkodva a nyereségen. Ilyen koncessziókat főkép külföldi tőkéseknek igyekeztek fölkinálni hosszulejratú szerződésekkel. Aminek lett is némi foganatja, mert több amerikai, angol és német tőkécsoport telepedett meg az országban különböző gyárak építésére és berendezésére, bányák kihasználására. Sőt ez az «új gazdasági politika» megengedte bizonyos mértékig az ipari termelésben a teljes magángazdálkodás visszaállítását is. És ezzel csakhamar megszűnt az «egyenlő munkabér» elméletének gyakorlati alkalmazása is; nemcsak a koncessziós üzemekben és a magánvállalkozásban, de a szocializált állami és községi üzemekben is bevezették a *bérskálát*. Különséget tettek a szakképzett ipari munkás és a napszámos, valamint a női- és tanoncmunka bérei között; sőt magukban a szocializált üzemekben bevezették az *akkordmunkát* is. *Magasabb fizetést* adtak a közönséges «munkabér» helyett az üzemvezetőknek, a szakembereknek, a technikusoknak, a mérnököknek. Az elkergetett, száműzött vagy legyilkolt «burzsoá-lakájok» – orosz intellektüellek, mémökök ésatöbbi – pótlására nagy reklámmal, *magas fizetés* ígéretével, amelyet angol fontban vagy dollárban volt hajlandó a szovjet nyújtani,

külföldi szakembereket, mérnököket, technikusokat igyekeztek az országba csalogatni, biztosítva számukra mindazt az előnyt és kényelmet, amelyet hazájuk nyújt számukra anyagiakban és lakásviszonyok tekintetében.

Ez a viszakozás, vagy ahogy Leninek nevezték: «a háborús kommunizmuséról való letérés, pár esztendő multán némi lendületet adott a szocializálással teljesen tönkretett gazdasági életnek. A piacokon újra látható lett a gabona, előkerültek az élelmiszerek, a nyersanyagok s a megállt gyárak és mőhelyek újra dolgozni kezdtek, miután a «munka militarizálásá»-nak elvéről és keresztűviteléról lemondtak – a proletariátus diktátorai, akik a munkások és parasztok nevében tornászták fel magukat a hatalom nyergébe. Az ipari termelés csakugyan felfokozódott s több iparágban elérte egy év alatt a 20-40-60-100%-os emelkedést: tekintettel természetesen arra, hogy a szocializálás a termelést a háború előtti színvonallal szemben *nullára*, vagy 1-2-10-20%-ra csökkentette. Ezt a felvirágzását az ipari termelésnek Szovjet Oroszországban nem úgy kell tehát értenünk, mintha Amerikában vagy Európa bármelyik ipari országában a termelés 20-40 vagy 100%-kal fokozódnék, amely bőséget és jólét árasztana az illető országra, mert Szovjet Oroszországban az ipari termelésnek a «háborús kommunizmus» ideje alatt mutatkozó tönkremenetelét kellett a «főlvirágzás»-nak némileg helyreépótolnia. így például az «Ekonomicseszkoje Oboszenije» (Gazdasági Szemle) és a Konjunktúra Intézet adatai szerint a nagyiparnak a bruttóértéknövekedése 1923-24 között átlag 47% volt, 1924-25 között 64%, de 1925-26 között már csak 39%. Ha most az egész orosz ipar bruttótermelését összehasonlítjuk az 1913. év termelésével, akkor a következő valóságos képet kapjuk a szovjet ipari termelésének «főlvirágzásá»-ról:

Az 1913. év ipari termeléséhez viszonyítva az 1920-21. év 15%; 1921-22. évé 28%; az 1922-23. évé 38%; az 1923-24. évé 45%; az 1924-25. évé 70%. Emellett azonban figyelembe kell vennünk még azt is, hogy a legfontosabb iparágak egyáltalán nem «virágoztak fel»; így a vas- és fémipari termelés, továbbá a szénbányászat csak 55-56%-át, a nyersvasérc-

termelés pedig csak 28%-át tette ki 1925-ben a háború előtti termelésnek.¹

Azonban nagy tévedés volna még ezt a termelést is - a marxista szocializálási elmélet hívei számlájának a javára írni: mert mindez az ő elméletük és gyakorlati kísérletük ellenére történt, mivel a paraszt- és munkástömegek 1921. évi tavaszi lázadásiakkal és sztrájkjaikkal arra kényszerítették őket, hogy a szocializálási elmélet eredeti formáival való kísérletezésükkel hagyjanak föl. A termelésben beállt némi javulást tehát a gazdasági törvények kényszere és a néptömegek hangulata előtt való kényszerű meghajlás idézte elő s nem pedig a marxista szocializálási elmélet életképessége.

Ámde van ennek az éremnek még egy másik oldala is. Az új gazdasági politika (a «Nép») megindította ugyan a termelés menetét, amennyiben visszaállította egyrészt a belső szabad piacot, másrészt az ipari üzemekben újra élet beléptette úgy a vezetésben, mint a munka díjazásában a kapitalista gazdaságtan alapelveit, azonban – a szocializált üzemek mindemellett *drágábban termelnek, mint a magánvállalkozók üzei és áruik minősége is sokkal silányabb, mint emezeké.*

A termelés drágaságának a szocializált üzemekben több oka van. Az első ok az, hogy az üzemek élén rendszeresen nem áll megfelelő szakember, hanem a kommunista párt szempontjából politikailag teljesen megbízható «párttag», mert a hatalomra került diktátori klikknek érdekében áll, hogy – «mindenről pontos értesülése legyen», ami a gyárakban, a műhelyekben, a bányákban történik. A szakember, mint üzemvezető rendszerint alá van rendelve a kommunista párt megbízottjának, mint igazgatónak. Van természetesen olyan kivételes eset is, hogy az illető maga egyúttal megfelelő jó szakember is. De ha tekintetbe vesszük, hogy 1918 októberétől 1923 végéig a «proletárdiktatúra» és a «szocialista termelés» nevében nem kevesebb, mint 355.250 *intellektuális osztályhoz tartozó szak-*

¹ V. o.: «Pravda» 1926 márc. 10. számában közölt adatokkal és az Állami Tervgazdasági Bizottság kiadásában megjelent «ellenőrző-számok»-kal. Leningrád, 1925.

embert végeztek ki, a legkülönbözőbb ürügyek alatt, akiknek talentumát nem tudták «szocializálni», a komoly szakemberek száma nagyon megcsappant. A külföldről behívott specialistákat – a «spec»-eket – pedig jól-meg kell fizetni. A második ok pedig az, hogy a szocializált üzemekben – az improduktív munkát végző bürokrácia az üzemi tanácsokkal és más ellenőrző munkát végző hivatalnokokkal nagyon is nagyra nőtt, ami a termelési költségeket szintén csak szaporítja. A szocializált üzemek bürokráciája ma Szovjet Oroszországban valósággal külön kasztot alkot, amely nemcsak a munkások, de a szakemberek fölött is uralkodik -, különösen ha azok nem idegenek, nem külföldiek, hanem a forradalom előtti idők intellektüeljei. Ezek az emberek -, ha nem akarják, hogy kivégezzék vagy száműzzék őket -, valósággal foglyai az üzemekben garázdálkodó kommunista bürokráciának, és *így valósággal kényszermunkát végeznek*. Az embereket pedig jó és lelkiismeretes munka végzésére diktatórikus úton kényszeríteni nem nagyon lehet. Az intellektuális szakemberek helyzetére nagyon jellemző Tomszkinak, az orosz szakszervezetek egyik volt vezérének az a beszéde, amelyet 1920-ban intézett a mérnökökhöz, amelyben többek között a következőket mondta: «Mit is akarnak önök tulajdonképpen? Hiszen megvan minden szabadságuk arra, hogy olyan tudományos szakkönyveket és folyóiratokat olvassanak, aminőt akarnak. Milyen másféle szabadságot akarnak még?» E megalázó rabszolgasors mellett a fizetésük oly csekély -, mint a szakszervezetek hivatalos lapja, a «Trud» 1926 február 25-iki számában maga bevallja -, hogy a mérnökök 70%-a még abban a helyzetben sincs, hogy néhány kopeket adhasson azokra a szakfolyóiratokra és könyvekre, amelyek olvasását a kommunista f elsőbbség nagy kegyesen nekik megengedni méltóztatik. Hogy milyen «erkölcsi» szálakkal kötik megmaradt szakembereiket a szocializált üzemekhez, arról is ugyancsak a «Trud» (s8-ik szám) ad némi felvilágosítást, amikor elbeszéli, hogy a «vörös gazdaságpolitikusok» a vidéken miképpen biztosítják a szakemberek munkáját a «proletariátus szolgálatában». «Egyszerűen megvádolják őket valamelyik törvény megszegésével, elítélik őket

kényszermunkára és ezzel. . . vége: a szakember röghöz van kötve, az üzem elhagyása lehetetlen a számára».

A marxista «demokráciának és «szabadságinak ez a szelleme, amely a szocializált üzemekben általánosan uralkodik, még a legjobb szakemberek munkáját is csak csökkentheti értékben, nemhogy fokozná. Az üzemvezetés természetes lazasága, amely a kényszerhelyzet következménye, magától értetődő, aminek következtében aztán a szocializált üzemekben általában nagyarányú anyagpocsékolás folyik, ami megint csak a termelési költség emelkedését idézi elő.

A marxista szocializálási elmélet gyakorlati keresztülvitele a termelésben és az árucsereforgalomban a bürokrácia sokszoros megnövelésével hasonlít egy olyan embernek a jószándékához, aki szánakozva nézi, miképpen cipelnek munkások meggörmnyedt háttal, verejtékezzve valami nehéz vasgerendát s úgy akar segíteni rajtuk, hogy ráül a gerendára azzal a szándékkal, hogy onnan felülről dirigálja őket a helyes irányba való menetelésre és a helyes testtartásra, ahelyett, hogy a gerenda alá állna maga is a terhüket könnyíteni.

A szocializált üzemek, egy mindinkább öncélúvá váló bürokráciával való megterhelésük, azaz idiotikus organizációjuk következtében aránylag kevesebbet és rosszabb minőségű árut termelnek és drágábban, mint a racionálisan irányított s kevesebb bürokráciával dolgozó kapitalisztikus magánüzemek, amelyek munkásaiknak és szellemi vezetőiknek nagyobb lelki és mozgási szabadságot is biztosítanak. «Az Állami Tervgazdasági Bizottság» – a «Goszplán» – kimutatása szerint amellett, hogy a szocializált üzemek áruai minőségileg silányabbak, mint a forradalom előtt ugyanazokból az üzemekből kikerült áruk voltak, még drágábbak is: amennyiben az ipari termékek *nagykereskedői ára a békebeli árak a kétszeresére emelkedett.*¹ Amíg azonban az állami trösztök, szocializált üzemek áruai a fogyasztókhöz jutnak, a detailárak a békebeli árak négyszeresére sőt ötszörösére és hatszorosára is felemelkednek. Olyan tömegcikket például, mint a szög, az állami tröszt

¹ V. o.: «Ekonomicseszkoje Oboszrenije». 1926. i. szám.

pudonként (1 pud = 16 kg) gyári árban 4 rubelért árusít, amihez még a vidék számára 2 rubel felár járul, ami összesen 6 rubelt tesz ki. A valóságban a falvakban ezt a szöveget az állami elosztószervek vagy a szövetkezeti boltok 8 és 12 rubelért adják s a magánforgalomban pedig 10-16 rubelre is felmegy az ára. A kötegvás kiskereskedői ára – ami szintén tömegcikk a kisvárosi és falusi kis- és kézművesiparban - az állami trösztnél pudonként 2-5 rubel, amihez a vidék számára 1-3 rubel felár járul, tehát összesen 3-8 rubelt kellene érte fizetni. A falvakban ezért a szövetkezeti boltban azonban mégis 8 rubelt fizetnek s a magánkereskedelem pedig 12-16 rubelért árusítja. Ilyen példákkal egész könyvet lehetne megtölteni, mióta az ipari termelést és az árucsereforgalmat marxista alapon szocializálták. És ez a helyzet tizennégy év óta semmit sem változott. A Kereskedelmi Népbiztosság árjegyzékében például egy ekéért a közvetlen csereforgalomban a parasztnak 29 pud rozstot kellene adni, egy kaszálógépért pedig 140 pud rozstot, a valóságban pedig az ekéért 64 púd rozstot, a kaszálógépért pedig 327 pud rozstot kell beszolgáltatniuk. Ennek a hihetetlen áremelkedésnek a titka ugyancsak a szocializálással együttjáró bürokratikus szervezetben rejlik. Az áru megkezdí a vándorlását a gyárból – a szövetkezeti vagy állami áruelosztó központba, onnan a kerületi központba, onnan a kormányzó-sági központba, onnan a körzeti központba s így megy át egész során a különböző «elosztószervek»-nek, amelyek a «közt» és a «szociális jólét»-et szolgálják egy hatalmas bürokrácia fenntartásával, míg végül méregdrágán eljut a fogyasztóhoz. Ámde útközben mindegyik «elosztószerv» hozzácsap néhány százalékot saját költségeinek és hasznának a fedezésére. A lánckereskedelem áruhiány vagy áruajtés idején a kapitalista országokban nem drágítja meg annyira az árut, mint a szocializált állami kereskedelem vagy az államosított szövetkezetek boltjai. A magánkereskedelemnek pedig Szovjet Oroszországban ezenkívül számolnia kell a szocializált termelés és árucsereforgalom mellett jogi helyzetének teljes bizonytalanságával, a magas adókkal, amelyeket viselnie kell, továbbá a megvesztegetésre szükséges kiadásokkal is, ami az árait természetesen még maga-

sabbra srófolja. És mindennek ellenére, hogy a magánkereskedelem árai jóval magasabbak, mint az állami elosztószervek vagy szövetkezeti boltok árai, a lakosság mégis szívesebben vásárol a magánkereskedelemben a szabad piacon, mint a «népjólét»-et szolgáló állami, szocializált kereskedelmi szerveknél, mégpedig azon egyszerű oknál fogva, mivel a magánkereskedelemben azt kapja, amit akar, amire szüksége van, míg bürokráciával agyonterhelt állami elosztószervek és szövetkezeti boltok a vásárlóra mindenfelét rákényszerítenek, a megrendelt árut nem szállítják le pontos időre s amit szállítanak, rendszerint selejtes holmi.

Tévedés volna azonban azt hinni, hogy a szovjet állam azért, mert jobbára selejtes árut varr a fogyasztók nyakára drága áron, keres valamit az üzleten. Éppen ellenkezőleg: évről-évre csúnyán ráfizet. Ez a ráfizetés a szocializált üzemekre pedig nem jelent egyebet, mint az ipari munkások amúgyis alacsony életszínvonalának további fennmaradását és a parasztság állandó nyúzását, a lakosság adóterheinek folytonos növekedését. Az orosz nagyipar 1910 és 1913 között a tulajdonosainak átlag 15% évi nyereséget hozott, ami 3-5 milliárd rubel alaptőke után 1913-ban több, mint $\frac{1}{2}$ milliárd rubel tiszta nyereséget jelentett.¹ Az orosz marxisták ezt az ipart szocializálták s ezenkívül szocializálták még a kisipart és a bankokat is s amikor azzal dicsekedtek 1923 és 1925 között, hogy az ipari termelést «már majdnem» a háború előtti színvonalra fejlesztették mennyiségileg, mélyen hallgattak a minőség romlásáról és arról, hogy amíg a kapitalisták az ipari termelésből tetemes hasznot húztak, addig a szovjetállam a szocializált termelésre alaposan ráfizet. A szocializált ipar 1922-23-as gazdasági évben például nem csekélyebb összeget, mint 290 millió rubelt nyelt el, (amiből 150 millió rubelt az állami költségvetés alapján kapott és 140 millió rubelt pedig az állami banktól, ami a banküzlet szocializálása mellett ugyancsak az állami kasszát jelenti). Az 1923-24-68 gazdasági évben az állami hozzájárulás az

¹ Ezeket az adatokat Dán idézett munkájában a hivatalos kommunista «Tervgazdaság» című (orosz nyelvű) folyóirat 1925. évi 2-ik száma alapján közli.

ipari termeléshez pedig már 345 millió rubelre emelkedett, (amiből 125 millió rubel esik az állami költségvetésre és 220 millió az állami bankra). Igaz, hogy a hivatalos jelentések 1924-25-ös gazdasági évben már egyes iparágakban kimutatnak 268 millió rubelnyi nyereséget is, ámde ugyanebben a gazdasági évben a szocializált ipar viszont 623 millió rubelt kapott az államtól (109 milliót a költségvetésből és 514 milliót az állami banktól) s így a ráfizetés megint tetemes összeget, 355 millió rubelt tett ki. És így megy ez évről-évre az «indusztrializálódás haladásával» kapcsolatban a szocializált üzemekben.

A deficitgazdálkodásnak az eddig ismertett okokon kívül van még egy más oka is, amiről szintén szólnunk kell s ez: az általános erkölcsi lezüllesztés, amelyre a marxizmus amorálisága - erkölcsnélkülisége – szükségképpen vezet. A marxizmus elméleti háttére ugyanis a szenzualizmus és a filozófiai materializmus, amely nem ismer el semmiféle pozitív erkölcsi törvényt. Az erkölcsi világtrend valósága úgy a szenzualista, mint a materialista filozófia számára – pusztán fantazmagória, illúzió, aminek a gyakorlati életben csak hátráltató szerepe van az egyén számára, mert a «létért való küzdelemben» a pozitív erkölcsi felfogás «fantazmagóriái, illúziói» az egyéni lélekben gátásokat idéznek elő, amelyek az egyén tetterejének a kibontakozását akadályozzák, vagyis az egyén «egészséges egoizmusát» -, ahogy ez a filozófia az állatemberi önzést nevezi – megtöri. Mivel a szenzualizmus és a materializmus az egyén egész életét csupán a testi élet folyamataiban összegezi, logikai következetességgel így szükségképpen küszöböl ki az emberi életből minden pozitív erkölcsi törvényt, ami tisztán a metafizikai lét valóságában gyökerezik. És e tekintetben a marxisták úgynevezett «dialektikus materializmusa», amely filozófiai megjavítása – korrekciója – akarna lenni a XVIII-ik században és a XIX. század első felében divatos lett «vaskos filozófiai materializmus»-nak és a Feuerbach-féle szenzualizmusnak, - amelyből született, semmit sem különbözik a Moleschott-Büchner-Vogt-féle filozófiai iskola «Bier-materializmusát»-tól (az eszem-iszom materializmust jelenti), amikor az erkölcsi törvények valóságának elismeréséről vagy tagadásáról van szó.

Kautsky Károly – akinek ezen a téren kifejtett munkásságát bolsevista kritikusai is osztatlan elismerésben részesítik –, ennek a «dialektikus materializmusnak» az etikai álláspontját egyik művében a következőkben fejtí ki: «Az új erkölcsi ideál (t. i. az, amelyet a marxizmus képvisel) tartalmát egy mélyreható társadalmi igény, egy hő vágyakozás, egy energikus akarás szabja meg, ami olyanra tör, ami más, mint ami ma van, ami éppen az ellenkezője annak, ami jelenleg fennáll. És éppen ennél fogva ez az erkölcsi ideál is alapjában véve valami teljesen negatív; nem egyéb, mint az ellentéte az uralkodó erkölcsi felfogásnak». Majd így folytatódik tovább ez a bölcsesség: *κ* Az erkölcsi ideál úgy jelenik meg előttünk tisztán negatív jellegével, mint a fennálló erkölcsi rendnek az ellentmondása.¹

Egy másik marxista filozófus, Dietzgen József pedig ezt az erkölcsi nihilizmust a következőképp népszerűsíti: «... a képzettségnek egyik legegyszerűbb feladata, hogy minden rendkívülit, vagyis amit a kultúrátlanág rendkívülinek nevez, közönséges, természetes, szokásos vagy törvényszerű dologgá fokozzon le. A szenteknek és a szentségeknél, legyenek azok világiak vagy vallásiak, le kell omlaniok . . .».²

Lenin pedig az összes idealisztikus és spiritualista filozófiai rendszereket – így egy pozitív erkölcsi világregd elismerését is – «Materializmus és empiriokriticismus» című munkájában, amely 1909-ben jelent meg,³ igyekezett «agyonverni», hogy megtisztítsa a marxizmus híveinek a fejét és lelkét mindenfajta idealisztikus eltévelyedéstől. Lenin «dialektikus materializmusa» azonban ismeretelméleti szempontból a legvaskosabb filozófiai materializmussal azonos, amit lényegében semmiféle «dialektika» meg úgy sem javíthat. Egy célt Lenin azért mégis elért: 486 oldalt kitevő hatalmas művével kritikátlan híveinek a lelkéből ugyanis még a hajlamot is kiölte minden idealisztikus

¹ V. ö. Kautsky, Karl: «Ethik und materialistische Geschichtsauffassung». Stuttgart, 1906. 136. és 140. old.

² V. ö. Dietzgen, Josef: «Die Religion der Sozialdemokratie». – 7-ik kiadás. Berlin, 1906. 17. old.

³ A német kiadás: Lenin, W.: «Materialismus und Empiriokriticismus» 1927-ben jelent meg. (Wien-Berlin, Verlag für Literatur und Politik.)

felfogás iránt s egy pozitív erkölcsi világrend törvényeinek pedig még az elgondolási lehetőségét is elföldelte számukra. A mechanizált állapotembertől pedig, akinek életfelfogása végül ebben a mondatban foglalható össze, hogy: «Egyszer élünk, tehát jól éljünk!» -, nagyon bajos etikus cselekedetek sorát elvárni. A marxizmus etikai nihilizmusával szükségképpen együtt járó hedonisztikus cinizmus következményei meg is mutatkoznak aztán a szocializálási elmélet gyakorlati keresztülvitelében, amikor úgy az állami élet irányításában, mint az üzemek vezetésében a szédelgés, a lelkiismeretlenség, a csalások és sikkasztások sorozata burjánzik föl.

Íme néhány példa az etikátlan gazdálkodásról, amely szintén egyik természetes kísérő jelensége a marxista szocializálási elmélet gyakorlati keresztülvitelének, ami a termelést gyatrasága és selejtessége mellett a nagy bürokrácia eltartásán kívül külön is megdrágítja:

A turkesztáni öntözőművek munkálataira 1926-ban 70 millió rubelt költöttek el a munkálat vezetői, amiből azonban csak 8 millió rubel volt a tényleges befektetés, a többit – elherdálták és ellopták. Az aszerbeidzsáni vízművek megépítésénél az előirányzott 376.600 rubel helyett n milliót használtak el. Itt is nagyarányú lopások és sikkasztások fordultak elő. Egy másik öntözőcsatornára 2 millió rubelt költöttek el az előirányzott 700.000 rubel helyett, amely mindössze 75 hektár vízszükségletét látja el, holott 10.000 hektár öntözését vették tervbe. A munkálatnál szintén lopások, csalások és sikkasztások voltak. A Krímben fekvő Kérésben egy hatalmas fémüzemet rendeztek be újra, amelyen több esztendőn át dolgoztak és mielőtt a végleges építési terv elkészült volna, máris 20 millió rubelt adtak ki rá előre, a negyedik esztendőben pedig - amikor a gyár még mindig nem állt – a felállítás végleges költségeit 64-66 millióra becsülték. A közpénzek lelkiismeretlen elherdálásának e gyár felállítása valósággal az iskolapéldája, mert munkaközben aztán arra is rájöttek, hogy a fűtőanyagot messziről kell majd odaszállítani, ami a termelés költségét nagyon meg fogja drágítani. És ezek nem szórványos esetek. Ellenkezőleg: ez a rendes kép a közpénzzel való gazdálkodás

és az «ötéves terv» keresztülvitelének módjáról. A «Pravda» 1928 január 2ö-iki számában ismerteti például a papírgyártás terén tett intézkedéseket. Több cellulose- és papírgyár felállítását tették tervbe a Volga mentén és más helyeken, amire 40,500.000 rubelt irányoztak elő. Hozzá is láttak a munkához, három év alatt elköltötték 65,300.000 rubelt az építkezésre, miközben kitűnt, hogy ezeknek a gyáraknak termeléskilátásai meg se közelíthetik a tervbevett mennyiséget. Ahogy *Isztráti* Panait – a kitűnő román író, Lenin egyik volt rajongója, aki szovjet oroszországi tartózkodása alatt nagyon kiábrándult a marxista elmélet alapján végrehajtott szocializált gazdálkodásból -, tapasztalatait összefoglalva írja: «*Nincs olyan tröszt, amelynek vezetőit az utolsó két-három esztendő alatt felelősségre ne kellett volna vonni csalások, sikkasztások, hanyagság és megvesztegettség miatt*».¹

Az «Ötéves Terv» (a «Pjatiletka»), amelynek az lett volna a célja, hogy megmutassa a világnak a marxista szocializálási elméletnek minden más munkaelméletet és gyakorlatot leverő értékét: az itt ismertetett állapotokon az 1927-28-as gazdasági évtől kezdve 1932 május végéig semmit sem változtatott. A szocializált ipari üzemek ugyanolyan rosszul és drágán dolgoznak most is, mint eleitől fogva: sem a hanyagság, sem a bürokratikus túlterheltség és lelkiismeretlenség nem változott bennük és minden büntetés ellenére is – tovább csálnak, sikkasztanak és lopnak a vezetőik, hacsak megtehetik, a marxista etikai nihilizmus nagyobb dicsőségére.

A vasipar helyzetéről szóló cikkében, amely a «Moskauer Rundschau» 1931 december 20-iki számában jelent meg, *Peskin* I. részletesen ismerteti az újonnan épült vasmű veket és gyárakat, amelyeknek az lenne a feladatuk, hogy 1933-ban a vas-termelést 17 millió tonnára emeljék. Ugyanebben a cikkében azonban kénytelen bevallani, hogy 1931. év folyamán a fém-termelés terén a kitűzött célt nemcsak hogy nem érték el, de sok helyen csökkent is a termelés. Az okát a termelés csökkenésének s a minőség romlásának a cikk írója egyrészt a *szakerők*

¹ V. o. *Istrati*, Panait: «So geht es nicht!» München, 1930. – 47-50. old.

hiányában s a rossz üzemvezetésben, a nyersanyag silányságában, másrészt az anyagszállítás körül mutatkozó állandó zavarokban s a helytelen *munkabérlpolitikában* véli megtalálni. A szocializált üzemek termelési csődjére azonban a marxizmus teoretikusai találtak egy szépen hangzó kádenciát: «*gyermekbetegségek*».¹ Jól van: legyen minden gazság és ostobaság egy-egy gyermekbetegségnek a jele, azonban azt is hozzá kell egyúttal fűzni, hogy ezek a gyermekbetegségi tünetek a szocializált termelésnek, magának az organizmusnak gyógyíthatatlan betegségei; olyan vérbajféle, aminek kártevő hatásaitól a szervezet sohase tud megszabadulni, mivel alapjában véve gyógyíthatatlan.

Szörnyen nagy a dicsekvés a mezőgazdasági gépek gyártásának a fellendülésével és gyorsírájú fejlődésével. Szovjet-oroszországnak, mint agrárországnak, tényleg nagyon nagy szüksége is volna jó és olcsó mezőgazdasági gépekre. Ámde éppenséggel nem utolsó dolog humor szempontjából hallani a szocializált termelés menetéről a beismerő vallomást a «fejlődés»-ről szóló dicsekvés mellett, amely így hangzik: «A legnagyobb baj a mezőgazdasági gépgyártásban maguknak az üzemeknek a termelési zűrzavara, ami abban nyilvánul, hogy a gépeket még mindig nem tudják hiánytalanul előállítani, továbbá a szükséges pótdarabokat sem gyártják hozzá, aztán a hozzájuk való kellékek legnagyobb része is hiányzik rendszerint, úgyhogy *a gépeket nem lehet a gazdaságokban üzembe helyezni*. Példának a cikk, amely a szovjetunió szocializált mezőgazdasági gépgyártásának az állapotával foglalkozik, a kombinált kaszáló-cséplőgépek szaratovi nagy gyártat hozza fel: «Ennek a gyárnak az év első negyedében (i932-ről van szó!) 750 kész kombinált kaszáló-cséplőgépet kellett volna előállítania; ámde csak mintegy 400 darabot gyártott s ez se volt teljesen fölszerelve, úgyhogy *csupán 35-öt tudtak elszállítani*. Ennek a nyomorúságos eredménynek az oka nemcsak a rossz üzemvezetésben keresendő – írja a cikk -, hanem a szaratovi gyárral kooperáló egyéb üzemek szállításainak és

¹ V. o. . «*Moskauer Rundschau*» 1932 febr. 7. és márc. 27. sz. Gazdasági jelentések.

munkájának a megbízhatatlanságában és gyatraságában is». így elmondja, hogy például: «a ‚Kommunár‘ nevű vasöntöde a szaratovi gyárnak leszállított 37 különféle öntött anyagot (alkatrész) egy esztendei munkához, de elmaradt a szükségletből 3i-féle még szükséges anyag (alkatrész). A lyuberecki vasművek pedig 22-féle anyaggal (alkatrésszel) maradt adós a szaratovi gyárnak, aminek következtében a gépek tömegét csak félig-meddig kész állapotban tudták előállítani».¹

Ez a bürokratikus – tehát aktaszerű és statisztikai alapon való – vezetése és irányítása a «társadalmosított termelőeszközök»-nek, vagyis a szocializált gyáraknak, a szinte kiszámíthatatlan drágaságon kívül még annyira ostoba is, hogy csak kótyagos fejű világboldogítók s néhány úgynevezett «tudományos marxista» közgazdasági frázist magukba szítt párt- vagy szakszervezeti titkárok állíthatják róla kritikátlan munkások előtt, hogy ez vezetí majd egyszer őket a gazdasági kizsákmányoltság rabszolgai állapotából a szabad munka és gazdasági jólét birodalmába. Józan ésszel, a legelemibb közgazdasági ismerettel s becsületes lélekkel a marxista szocializálási elmélet gyakorlati keresztülvitelének példáin okulva, a benne rejlő ostobaságot – ami organikus baja úgy magának az elméletnek, mint a gyakorlatnak – igazán nem volna pedig nehéz fölfedezni és megállapítani a marxista jelszavakat szajkoló munkáspártok népgyűlési vagy parlamenti vezéreinek sem, persze, ha nem volna számukra csak üzlet, amit csinálnak, hanem komoly keresése és kutatása a tudományos igazságnak. A jó üzletet azonban, ha még oly inferioris is az, nehéz abba hagyni olyan embereknek, akiknek szemében az erkölcs «relatív valami», vagy «osztályfogalom» és nem abszolút érvényű élettörvény.

Vegyünk ezek után szemügyre egy másik esetet, egy másik képet a szocializált ipari termelésről: olyat, amely állítólag már átesett a «gyermekbetegségen.» Ez volna a szovjet hivatalos jelentése szerint a sztálingrádi (juszovkai) traktor-gyár, amely már elérte, hogy 1932 áprilís végén naponta 144

¹ V. ó.: «Moskauer Rundschau» 1932 máj. i.

traktort képes gyártani. Az eredményt a következő *reformok* keresztülvitelének tulajdonítják: az alkalmazottak *megfelelő színvonalú szakismeretének és az «új» termelési elv keresztülvételének*. Ez az «új termelési elv» pedig a következőkből áll: feladták az egyenlő munkabérek megvalósítására vonatkozó elméletet s *bevezették a bér különbözetet*, vagyis a jobb, az ügyesebb és szakképzett munkások *magasabb munkabért kapnak*, mint a nap-számosok, a kevesebb szaktudással rendelkező, vagy ügyetlenebb s lustább munkások. *Még nagyobb a munkabére a technikusoknak és a mérnököknek*. A gépeknél dolgozó szakmunkások egyénileg felelősek a gépekért. Az üzem teljesen szakemberek - főképp külföldiek - vezetése alatt áll s keresztülvitték benne «a kereskedelmi kalkulációt.»¹ Hogy a sztálingrádi traktorgyár mindezek mellett olcsóbban vagy drágábban dolgozik-e, mint pl. egy ugyanilyen berendezésű európai vagy amerikai gyár, arról természetesen nincs kimutatás s hogy a traktorai mennyire használhatók, arról sincs még értesülés. Ezeket a kérdéseket egyelőre homály fedí.

De más a fontos és érdekes a sztálingrádi traktorgyár esetében, különösképpen, ha tényleg eredményes és jó munkát végez; mégpedig az: hogy saját bevallásuk szerint feladták a termelésben az eredeti marxista munkaélet s amiről mint «új termelési elv»-ről fecsegnék, nem más, mint a tökéletes kapitalista termelési elv. A kapitalista termelés egyik legfőbb alapelve ugyanis, amit most a szovjet igyekszik keresztülvinni, *a kereskedelmi kalkuláció* (a rentabilitási számítás); a másik, hogy a gyárat *jól fizetett szakemberek vezetésére bízták*; a harmadik pedig, hogy *bérskálát* léptettek életbe, vagyis *a tehetséget, a képességet, a szorgalmat jobban fizetik*, mint az egyszerű nap-számosmunkát, vagy a nagyobb képzettséget, nagyobb szaktudást nem kívánó tömegmunkát. Ha tehát a sztálingrádi traktorgyár tényleg eredményesen dolgozik, ez azt jelenti, hogy a marxista munkaelmélet gyakorlati csődbejutása után a szovjet ipari vezetőinek *meg kellett hajolniuk a szellemi képességek hierarchiájának törvénye és követelményei előtt*. Ez pedig

¹ V. ö.: «Moskauer Rundschau» 1932 május 1.

az embereket egyetlen és egyenlő életsíkra süllyesztő (nivelláló) *demokráciával szemben az arisztokratikus alapelvnek a győzelme a munkában s előbb-utóbb a társadalmi és állami életben is.* Különbözik Szovjetországban, mint még látni fogjuk, az új társadalmi differenciálódás folyamata máris nagyon erősen mutatkozik s az az igazság itt is, hogy a vezetést kezében tartó bürokrata hadsereg és a különböző fizikai munkát végző munkások és parasztok – *nem egyenlők* sem politikai hatalomban, sem társadalmilag s még kevésbé egyenlők a jövedelem megoszlása tekintetében.

Az «Állami Tervgazdasági Bizottság» – Goszplán – legújabb jelentése szerint bajok vannak a széntermelés körül is, noha mint egy korábbi, másik jelentés mondja, a szénbányákban is érvénybe léptették az «új termelési elv»-et, vagyis a munkásokat, mérnököket és technikusokat nagyobb szorgalomra és jobb munkára serkentő bérskálát. A «pjatiletka» fantasztikus nagy számai a széntermelésben sem realizálódtak, sőt annyira nem, hogy a fent említett bizottsági jelentés szerint: «A jelenlegi széntermelés a vaskohászat szükségletét egyáltalán nem biztosítja. A vasolvasztóknak alig van két-három napra elegendő szénük s ha szállítási nehézségek támadnak, akkor az olvasztókemencék tüze nyomban kialszik».¹ A széntermelésre egyébként eddig szintén alaposan ráfizetnek.

A szocializált termelésről való szónoklás és a nagy számokkal való dobálódzás tehát, ami az első «pjatiletka» álmvilágát jellemzi, egyetlen jelentős iparágban sem segítette elő az olcsó és jobb termelést, sőt a drágán termelt és rossz minőségű áruk mennyiségét se tudta fokozni. És nemcsak a vas- és széntermelés meg a gépgyártás küzd Szovjetországban a munka bürokratikus organizációja következtében legyőzhetetlen nehézségekkel, de a könnyebb iparágakban sem tudnak ugyanezen oknál fogva az európai országok és Amerika szabadabb mozgású és kevésbé bürokratikus magántermelési rendszerének a színvonalára emelkedni.

A papírgyáraknak 1931-ben a felállított terv szerint

¹ V. o.: «Moskauer Rundschau» 1932 március 27.

611.000 tonna papírt kellett volna gyártaniok. Ámde körülbelül csak 500.000 tonnát gyártottak és annak is 20%-a selejtes áru volt s ami használható volt, annak is romlott a minősége. A papírgyárakban alkalmazott munkások száma pedig 4.2%-kal emelkedett a tervbevett munkáslétszámmal szemben s a termelés költsége ahelyett, hogy 2.9%-kal csökkent volna, ami szintén tervbe volt véve: 6.7%-kal emelkedett. A papírgyártás terén se hozott tehát a «pjatiletka» javulást. A gyakorlati eredménye kulturális szempontból a szocializált papírgyártásnak az lett, hogy folyóirataik, lapjaik példányszámát s azok terjedelmét nemcsak oldalszám tekintetében, de alakban is csökkenteni és kicsinyíteni kellett s még tankönyveiket az iskolásgyermek számára is rossz minőségű papírra kénytelenek nyomtatni s ezek példányszámát is csökkenteni kellett. A gyermekek egy tetemes része így egyáltalán nem tud tankönyvhöz és megfelelő minőségű írkához, rajzfüzethez, írópapírhoz ésatöbbi jutni. S ami van: rossz és drága.¹

A szocializált cipőgyárak 1932. év – tehát a «pjatiletka» negyedik esztendejének első három hónapjában – január, február és március havában *4.884,000 pár cipővel termeltek kevesebbet*, mint kellett volna s termelt mennyiségnek is *tetemes része selejtes áru*.

A gyapjúszővőiparról hivatalosan azt jelentik, hogy 1931-ben 98.6%-át elérte a tervbevett árumennyiség termelésének, de ugyanekkor bevallják azt is, hogy *a selejtes áru 40-50%-ra rúg* ebben az iparágban is.²

És a gyapotszővőipar se működik jobban. Hivatalos jelentés szerint az orchovi tröszt 1932 első negyedében a termelési terv 78.4%-át váltotta állítólag «valóra», de termelt árumennyiségének ugyanekkor 49.4% selejtes áru volt. Az iwanowozesszenszki tröszt 85.4%-át valósította meg termelési tervnek, selejtes áruja azonban 39.2%-ra rúgott. A lenin-grádi tröszt selejtes áruja 31.2%, a wladimir-tröszt selejtes

¹ V. ö. *Istrati*, Panait: «So geht es nicht». – 68. old. és «*Rußland Nackt*». – 208. old. – «*Moskauer Rundschau*» 1931 dec. 20. és 1932. február 21. számai.

² V. o.: «*Moskauer Rundschau*» 1932 április 17.

árúja 27.4%. Ezekre a trösztökre – azaz szocializált gyapot-szövő nagyüzemekre – a szovjet, hivatalos bevallás szerint pedig nagyon sokat költ és a gyárak munkáslétszáma is aránytalanul nagyobb, mint rendes munkaszervezet mellett lennie kellene.¹

Azt hisszük, hogy ezek a felsorolt példák, amelyek nem «polgári közgazdászok rosszindulatú állításai», hanem a szovjet gazdasági vezetőinek hivatalos jelentéseiből valók, elég világos képet nyújtanak a marxista szocializálási elmélet gyakorlati keresztülvételének gazdasági formáiról és eredményeiről: vagyis arról, hogy az államosított és központosított üzemvezetés – a termelőeszközök szocializálása – nem egyéb, mint a termelőmunka folyamatában *köbreemelt, azaz sokszorosán megnövelt bürokrácia lelkiismeretlen garázdálkodása* a dolgozó munkásokból és parasztokból kisajtolt közpénzekkel.

Ezek után, már csak a humor kedvéért is, érdekes meghallgatni Sztálint, hogy hát a drága és rossz minőségű termelés ellenére miért «jobb és tökéletesebb» mégis úgy társadalmi, mint gazdasági szempontból a központosított és agyonbürokratizált szociális termelés, mint az egyéni kezdeményezésen és vezetésen felépülő gazdasági rendszer. Erről a kérdésről ugyanis egyik beszédében a következőket mondta: «Elvtársak! . . . Egész sorát tudnám felemlíteni azoknak a polgári államszerkezeteknek, amelyek jobban és gazdaságosabban dolgoznak, mint a mi proletár államszerkezetünk. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a mi államszerkezetünk nem proletár jellegű, hogy a mi államszerkezetünk jellege szerint ne volna magasabbrendű, mint a polgári államszerkezet. Miért? Azért, mert a polgári államszerkezet, ha jobban dolgozik is, mint a mienk, mégis csak a kapitalisták számára dolgozik, míg a mi proletár államszerkezetünk, ha csetlik-botlik is, mégis csak a proletariátus számára dolgozik a polgársággal szemben.

Erről az elvi különbségről nem szabad soha megfeledkeznünk!

Ugyanezt kell mondanom az állami ipari üzemekről is.

¹ V. o.: «Moskauer Rundschau» 1932 május 29.

A mi állami ipari üzemek vezetőszerveiben mutatkozó hiányok és bajok, amelyeket a bürokrácia maradványai idéznek elő s amelyeket egyik napról a másikra nem tudunk megjavítani, nem szolgáltatnak okot arra, hogy megfélemedezzünk arról, hogy a mi üzemek lényegük szerint mégis csak szocialista üzemek. Ford gyáraiban például, ahol tökéletesen dolgoznak, talán *kevesebbet lopnak, mint nálunk*, de azokban mégis csak a kapitalisták számára, Ford számára dolgoznak, *míg a mi üzemek, amelyekben néha lopnak és nem megy minden simán, mégis csak a proletariátus számára dolgoznak*.¹

Sztálinnak ebből az államelméletéből és gazdasági elméletéből íme megtanulhatjuk, hogy marxista szempontból nem az a döntő az állam és a gazdálkodás kérdésében, hogy melyik államszerkezet működik jobban, melyik elégíti ki jobban és célszerűbben az emberek, nagy néptömegek, nemzetek politikai és kulturális igényeit, a polgári államszerkezet-e, vagy a proletárdiktatúra által teremtett szocialista államszerkezet, hanem az, hogy az államszerkezet megfelel-e a marxista elméletnek vagy sem; s ugyancsak ez a döntő szempont a termelésben is: ha még oly jól, kifogástalanul és olcsón termel is a magánkezdeményezésre és egyéni vezetésre felépülő munkaszervezet, ha ki tudja is elégíteni a tömegek szükségletét, ha magas munkabéretet fizet is, mint például Ford gyárai s a munkások életszínvonalát mégoly emberséges módon biztosítja is, akkor is «rossz» és «alsóbbrendű», ha – nem rímel a marxista szocializálás! elmélet kádenciájára. A marxizmus elméletének köpenyét fölveve, a hatalom nyergében ülve, könyörtelenül le lehet gázolni az ellenvéleményen levőket, százezreket, milliókat lehet elpusztítani, legyilkolni, legelembb emberi jogaitól megfosztani, mindez – «nem erkölcstelen», sőt ellenkezőleg: valami «magasabbrendű» cselekedet, amelyet a «marxista szocialista erkölcs» egyenesen igazol. A szocializált üzemek kizsákmányolhatják a munkásokat, éhbérért dolgoztathatják őket, termelhetnek drágán silány árut is, vezetőik lophatnak, csaltat-

¹ V. o. *Stalin*, I. «Probleme des Leninismus». – Második kiadás.
358-359 old.

nak, sikkaszthatnak – amit egyébként a polgári társadalom keretén belül a párt- és szakszervezeti titkárok amúgy is gyakran megtesznek, például itt nálunk Magyarországon is –, mindez nem erkölcsi rothadság: mert hiszen ez is a marxizmus nevében történik, ami mindent megszépít és megneemesít.

Mindezek után rátérhetünk most már arra is, hogy a «szocializált üzemek», amelyek nem a kapitalisták számára, de állítólag a proletariátus számára dolgoznak a marxista államban, milyen munkaviszonyokat és milyen életszínvonalat tudtak tizenötösztetendő alatt biztosítani a munkások számára, nem a végtelenül türelmes papiroszon, de a valóságban.

A termelőeszközök – gyárak, műhelyek, bányák, földek ésatöbbi – szocializálásának az volna a marxista gazdasági elmélet szerint a célja, hogy a munkások által termelt «értéktöbblet»-et, amit a kapitalista társadalomban a vállalkozó, vagyis a kapitalista vág zsebre mint »profit»-ot, a munkásság kapja meg egyrészt emberséges életszínvonalat biztosító magasabb munkabér alakjában, másrészt a munkásság egészségét és kultúráját szolgáló szociális intézmények létesítésében, egészséges munkáslakóházak építésében, továbbá munkanélküliség esetére szóló, aggkori és balesetelleni biztosítás alakjában. A polgári államok egész sorában az elmúlt fél évszázad alatt ezen a téren tudvalevőleg sok minden történt s az állami és községi szociálpolitika gyakorlati eredményei több ország munkásságának helyzetét szinte az általános polgári jólét színvonalára emelték.

Hogy Szovjetországban a szocializált termelés milyen mértékben termel «értéktöbbletét, azt a drága és rossz termelés kapcsán bajos volna kimutatni, de ha mégis termel, azt mi nyeli el szükségképpen, arról egy kitűnő tanú, aki nem más, mint a marxista állam- és társadalombölcseletnek és szocializációs elméletnek feltétlenül egyik legkiválóbb képviselője s Lenin mellett az orosz marxista forradalom legjelentékenyebb vezére, *Trockij* Leó így nyilatkozik: «Az értéktöbblet elszedése egy munkásállam részéről természetesen nem kizsákmányolás. De a mi munkásállamunk ezidőszert egy bürokratikus eltorzulás. Értéktöbbletünk tetemes részét a megduzzadt és kivált-

ságos közigazgatási apparátus emészti föl».¹ Ez más szóval azt jelenti: hogy a marxista szocialista mintaállamban a munkások emberséges munkabérére és szociálpolitikai intézmények nagyobbarányú létesítésére – nincs pénz, mert nem jut rá. Hogy fogalmat alkothassunk magunknak a nemzeti jövedelem tetején részét szükségképpen felemésztő bürokrácia nagyarányú megnövekedéséről, amely a proletárdiktatúrának és a marxista állam- és társadalomelmélet, valamint a szocializálási elmélet gyakorlati keresztülvitelének természetes velejárója: elég, ha szemügyre vesszük Moszkva lakosságának legutolsó – 1931. évi – megoszlási statisztikáját, amely szerint Moszkvában ebben az esztendőben 675.000 munkás mellett 459.000 *hivatalnok* dolgozott, akiknek számában azonban nincsenek benne az üzemi biztosok, a «specialisták» s más egyéb üzemi bürokraták, akik «ellenőriz»-nek, «felügyel»-nek, «szabályoz»-nak, de tulajdonképpen semmiféle termelő munkát nem végeznek. És a szocializált termelésben ezt a köbreemelt bürokrata hadsereget – mind el kell tartaniok a munkásoknak, még hozzá jobban, mint önmagukat és családjuk tagjait.

A bürokráciának és a dolgozó néprétegnek ezt az arányszámát egyetlen polgári államszervezet se tudja felmutatni s ezért működik még a legrosszabbul megszervezett polgári állam is a köz szempontjából jobban, mint Sztalinék «proletárállama.» A bürokrácia túltengése és aránytalan megnövekedése minden állami szervezet sejtiszövetéletében rákosodási folyamatot jelent, amely előbb-utóbb katasztrófára vezet, még akkor is, ha az nem a köz érdekeinek szolgálatára, hanem a marxista állam- és társadalomelméletre épült föl.

A szocializált termelés megnövekedett költségei természetesen a munkásság életszínvonalának emelését nem segíthetik elő. Az a sok statisztika, amelyet a szovjet hivatalai a munkásság helyzetéről, anyagi viszonyainak javulásáról kiadnak, nem annyira a valóság képét mutatják, mint inkább a tömegnyomor elleplezését szolgálják, különösen a külföldi munkásság felé s

¹ V. ö. *Trotzki*, Leo: «Die wirkliche Lage in Rußland». – Avalun-Verlag. Hellerau bei Dresden, 1930. 38. old.

rendszerint az egyik statisztika megcáfolja a másikat. A munkabérekérdésben kiadott statisztikai adatok szerint az átlagos munkabér a főbb iparágakban már 1926-ban elérte az oroszországi «békebeli – háború előtti – ipari munkabérek színvonalát», sőt egynémely iparágban azt túl is lépte. Tudni kell azonban azt, hogy az oroszországi békebeli munkabérek mélyen az európai munkások reális munkabérei alatt állottak s valósággal nyomorúságos munkabérek voltak és a cári Oroszországban a munkás jóléti intézmények se voltak úgy kifejlődve, mint Európa fejlettebb ipari országaiban. Ha tehát el is érték volna Szovjet Oroszországban a szocializált üzemekben az oroszországi békebeli munkabérek átlag színvonalát: ez akkor se jelentené még az orosz munkásság anyagi helyzetének tényleges javulását. Azonban ezeket a hivatalos statisztikai adatokat megcáfolják más hivatalos statisztikai adatok, amelyek viszont ugyanekkor azt mondják, hogy a szocializált üzemekben fizetett munkabérek összehasonlítva a békebeli munkabérekkel, azoknak általában 89%-át érték el, ami az egyes iparágakban így oszlik el: a vas- és fémiparban 75%, az összes bányaiipar bán 65%, ebből: a szénbányászatban 61%, a sóbányászatban 63%, a fém-bányászatban 64%, a naftakitermelésben 76%; a vasútnál 67%, a textiliparban 80%. A postánál és a távirónál még ennél is kevesebb. Tehát a valószínűségben a békebeli ipari munkabérek színvonalát se érték el. A «békebeli munkabérszín vonal» a szovjet statisztikájában úgy jött ugyanis létre, hogy a munkások munkabéradataiba bevetették a technikusok, mérnökök, gyárvezetők, specialisták, tehát egy kiváltságos réteg kiváltságos és magas díjazását is és ebből az összekeverésből adódott aztán a «békebeli átlag munkabérek» színvonala.¹ Összességében kifejezve – amit pontosan meghatározni nagyon nehéz, mert a cservonec-rubel árfolyamát a pénzpiac nem jegyzi, tehát Szovjet Oroszország kényszerárfolyamát kell tekintetbe venni – az orosz szakképzett ipari munkás átlag havi keresete 45 és 75 rubel között, azaz 80-120-141-160-180 pengő között mozog, ami azon-

¹ V. o. *Istrati*, Panait: «Rußland nackt». 90-91. old.

ban *csak névleges és nem reális munkabér*, mert értéke az élelmi-szerek, ruházati cikkek és az átlag magas labbér miatt nagyon alacsony s a leprimitívebb emberi szükségletek kielégítésére is alig elegendő.

A *nőmunkások* munkabére összehasonlítva ugyanabban a szakmában dolgozó férfimunkások munkabéréivel, a legtöbb iparágban emezek munkabérének a fele, sőt ennél is kevesebb; *a fiatalok munkások* havi keresete pedig átlag 20 és 25 rubel között mozog, de vannak tömegével olyan fiatalok munkások is, akik *nem kapnak semmi fizetést*; sőt vannak ilyen felnőt munkások is, akik alkalmi munkájukért, amit a gyárakban vagy kikötőkben végeznek, igényelhetnek havonta például egy font szappant.¹

Az alacsony munkabérek reális értékét az élet drágasága és a használati cikkek silánysága mellett Szovjet Oroszországban, ebben a marxista mintaállamban gyakran csökkenti még egy más körülmény is, ami más országban aligha fordult még elő: hogy a munkabérek nem fizetik ki idejében s a szocializált üzemek nemcsak heteken, de hónapokon, 3-5 hónapra keresztül is tartoznak a munkások munkabéréivel, s mikor nagynehezen megkapják munkabérlételeiket, az állandó drágulási folyamat következtében gyakran semmivé zsugorodik össze. Igaz, hogy a «pjatiletka» harmadik évének a végén már azzal dicsekszenek a vezetőkörök, hogy a «késedelmes bérfizetéseket és munkabérlételeket majdnem teljes egészében sikerült megszüntetni.»²

A szocializált termelés tehát nem hozta meg a munkások számára még eddig az európai és amerikai munkások átlag munkabérét sem, nemhogy életszínvonalukat a kapitalista országok munkásainak életszínvonala fölé emelte volna, de hozott helyébe mást: bevezette *azt a munkanemet*, ami ellen az európai és amerikai szakszervezeti mozgalom állandóan hadat viselt, *az akkordmunkát, vagyis a darabszámmunkát*,

¹ V. o. *Trotzki*, Leo: «Wirkliche Lage m Rußland». 41. old. és *Istrati*, Panait: «Rußland nackt» 146. old.

² V. ö. *Istrati*, Panait: I. m. 101-102., 210. és «*Moskauer Rundschau*» 1931 december 27-iki számában . «Finanzergebnisse u. Finanzplan» c. cikket.

amelyet a marxista közgazdaságtani bíráló mindig úgy tüntetett fel, mint a kapitalista kizsákmányolás egyik legszembeötlőbb példáját. A szocializált üzemek nagy részében – jóformán mindenütt, ahol csak lehetett – életbeléptették a «produktivitás érdekében» ezt a munkanemet, *még hozzá úgy, hogy a munkást nemcsak végzett munkamennyisége után fizetik, de munkája minőségét is tekintetbe veszik, hogy a selejtes áruk túl magas százalékát ily módon próbálják csökkenteni.*¹

A «kapitalista kizsákmányolásnak» tehát ez a fajtája a szocializált üzemekben ily módon «polgárjogot» nyert, megszűnt «erkölcstelen»-nek lenni, nem kizsákmányolása többé a munkás munkaerejének, mert hiszen ez most már – «a szocialista társadalom érdekében» történik. Hogy igaz-e ez a megfordított elmélet, vagy nem, az itt nem játszik döntő szerepet, hiszen egy hazugsággal több vagy kevesebb a világban, amivel a munkásságot a marxista teoretikusok és politikusok félrevezetik és becsapják, igazán nem jöhet számításba. Ha a kapitalista üzemek facsarják ki a munkások munkaerejét az utolsó csöppig az – «kizsákmányolás», ha a szocializált üzemek teszik ugyanezt, az – más, az a «munkateljesítmény fokozása».

A munkások kizsákmányolásának történetéhez tartozik még a *szocializált* ipari üzemekbe bevezetett egy másik újítás is, amit fel kell említenünk, mint jellemző adatot. A központosítás s a megnövelt bürokrácia az üzemekben és az árucseré forgalomban, mint azt már tárgyaltuk, a termelés normális menetét nemcsak gyakran megzavarja, de sokszor meg is akasztja, különösen előidézi ezt a rossz nyersanyagok vagy selejtes félkészítmények szállítása az anyagot feldolgozó gyárakban. Józan ésszel ebből az következne, hogy a szocializált üzemvezetés esztelenségeit törekszenek megszüntetni, mert ezek következményeiért a munkásságot se erkölcsileg, se anyagilag felelőssé tenni nem lehet. Ámde a marxista észjárás más: eszerint földolog a szocializálási elmélet ostobaságainak a sértetlensége. A szovjetkormány 1931-ben egy rendeletet adott

¹ V. o.: «Moskauer Rundschau» 1932 február 28. számában: «Lohntarifverträge für 1932» c. cikkel.

ki, amely az üzemek munkaszünetéért és a selejtes árukért a munkásokat teszi felelőssé, így kimondja a rendelet, hogy ha az üzem a munkások «hibájából» szünetel – t. i. ha sokan betegednek meg, vagy bármi oknál kerülnek el a munkát -, akkor nem jár senkinek se munkabér; ha pedig nem a munkások hibájából áll meg az üzem, akkor csak munkabérük felére tarthatnak igényt. Ennek a rendelkezésnek az a célja - mondja magyarázatul egy marxista teoretikus -, hogy «ne csak az egyes munkás lelkiismeretére, hanem az üzem össz-munkásságára és az üzemvezetőkre is hasson», és rákényszerítse őket arra, hogy «a technikai eszközök, gépek javítását gondosan végezzék el s általában rendbe tartsák az üzemeket», mert az üzemszüneteléseknek ez a két utóbbi dolog elhanyagolása a legfőbb oka. Ugyancsak kimondja a rendelet, hogy a selejtes árut ezután nem fizetik meg a munkásnak, ha a selejtes áru termelésének az ő hanyagsága vagy tudatlansága az oka; *ha ellenben nem ő az oka, hanem a feldolgozott nyersanyag silánysága, rosszasága vagy a kapott félkészítmény, avagy pedig a rossz üzemvezetés: akkor munkabérének egy részét veszik csak el, ami munkabérének kétharmadánál több nem lehet.*¹ Ennek a diktatórikus úton kiadott új munkarendnek az értelmében tehát a gépgyárak szerelőlakatosai felelősek a rossz öntvényekért munkabérük egyharmadával vagy kétharmadával, amelyek az általuk összeszerelt gépeket rosszakká teszik; ugyanilyen mértékben felelősek a cipőgyári munkások a rossz, selejtes bőryanagból készült cipőkért és így tovább. Egy célt azonban mindenesetre nagyszerűen szolgál ez a rendelet: mély bepillantást enged a szocializált termelés és üzemvezetés gyógyíthatatlan szervi bajaiba, hogy hová vezet a munka bürokratikus megszervezése, amely a munkásosztály kizsákmányolását volna állítólag hivatva megszüntetni.

A munkaidő kérdését a szocializált termelésben éppúgy nem oldották meg a «proletárdiktatúrával», mint ahogy a tisztességes és emberséges munkabérekérdést nem tudták megoldani az orosz

¹ V. ö.: «Moskauer Rundschau» 1932 május 29. számában: «Tagesfragen der Wirtschaft» c. cikk.

marxista politikusok és közgazdászok. Papiroson természetesen megvan a nyolcórás munkaidő a szocializált üzemekben is s a nők és fiatalkorúak munkájának időtartama ennél is kevesebb. A valóságban azonban – amennyiben az üzemek dolgoznak – a munkaidő a szocializált üzemekben a győztes proletárforradalom óta *10, 12, 14, sőt 16 órára is felmegy*. A túlórákat természetesen külön fizetik – amennyiben fizetik –, de nem mindig, különösen nem azokban az üzemekben, amelyekben a munkások akkordban (darabszám) dolgoznak. A nők és fiatalkorúak munkaideje se kevesebb a valóságban. *A nem fizetett túlórák száma egy-egy év alatt több millióra rúg*.¹ A munkások kizsákmányolásának ez a neme is egyik jellegzetes vonása a szocializált termelésnek, amelynek egy óriási bürokráciát kell eltartani s az erre szükséges »értéktöbblet«¹ kisajtolására a nem fizetett túlórák megtűrését, sőt bevezetését is igénybe kell vennie ennek a különös népboldogításnak, amikor az európai és amerikai gyárakban és ipari műhelyekben a nyolcórás munka nap – kevés kivétellel – általában komoly valóság és a női munkát és a fiatalkorúak munkáját is komolyan végrehajtott törvények szabályozzák.

Az ipari balesetek elhárítására vonatkozó szabályok és intézkedések is csak papiroson vannak meg, mint ahogy *csak papiroson él a betegség-, rokkantság-, aggkor- és munkanélküliség esetére szóló biztosítás is*. A valóság itt is más. E tekintetben meg sem közelítette az európai államok szociálpolitikai intézkedéseit Szovjetország a proletárdiktatúra tizenöt éve alatt, holott a «szocializált termelés révén» a munkásállam javára elszedett »értéktöbblet«-nek ezt a célt is jobban kellene szolgálnia, mint azokban az országokban, ahol a nem szocializált üzemek «csak a kapitalisták javára» dolgoznak.

A bányákban és a gyárakban a balesetelhárító intézkedések és készülékek legnagyobb részét hiányzanak, aminek következtében a balesetek száma az industrializálás fokozásával mindegyre nagyobb arányokat ölt. A munkaügyi népbiztosság

¹ V. ö. *Istrati*, Panait: «Rußland nackt» 73, 74, 87 és folytatólag; 136, 147, 151, 165 és folytatólag.

jelentése szerint 1925-1926. évben minden 1000 munkás közül 97-et oly mérvű baleset sújtott, amely teljesen munkaképtelenné tette. A doneci iparvidéken 1925 októberétől 1926 februárjáig 10.763 baleset történt, amiből 61 volt halálos kimenetelű; egy évvel ezelőtt ennek a területnek a bányáiban 17.000 baleset volt; az egész medencében pedig a balesetek száma egy esztendő alatt 23.546-ra rúgott. A helyzet az elmúlt évek folyamán nem igen javult. A balesetek arányszáma egyáltalán nem csökkent, sőt a vas- és textiliparban – különösen a női és fiatalokú munkások között – emelkedett. *Az oka legnagyobb részét az akkordmunkával együtt járó túl hosszú munkaidő, rossz táplálkozás és általános kimerültség.*¹

A betegség elleni biztosítás tényleges állapotáról elég felvilágosítást nyújt, ha szószerint közöljük a Szakszervezetek Központi Tanácsának egyik teljes ülésében hozott megállapítását, amely így hangzik: «Beteg munkásoknak tíz napig is várniuk kell, amíg orvos jön hozzájuk vagy orvoshoz jutnak; nincsenek kellő számban orvosok, sem kórházak». Tomszki, a szakszervezeti központ akkori elnöke pedig ezen az ülésen így jellemezte a helyzetet: «Az a véleményünk, hogy a nép-egészségügyi szervezetek nem teszik meg a kötelességüket, hanem csak általánosságban tartott, szép és nagyhatású nyilatkozatokat tesznek, egyébként azonban – a munkások érdekeivel nem törődnek».² Szó sincs róla, ha idegen turisták vagy munkásküldöttségek járnak be Szovjet Oroszországot, a melléjük rendelt vezetők mutatnak nekik néhány mintakórházat, szanatóriumot, üdülőhelyet s miegyebet, ezek azonban Potemkin-falvak-számba mennek; ugyanis van egynéhány belőlük, de édes-kevés arra, hogy komolyan oldják meg a szociálhigiéniai kérdéseket. A meglévő kórházak, szanatóriumok, üdülőhelyek ésatöbbi, alig 5-10%-át tudják befogadni a beteg munkásoknak s nagyrészt a szovjet bürokráciája veszi ezt is igénybe s a munkásoknak egy kis, kiváltságos helyzetben lévő része. A rokkant és balesetbiztosítási segélyeket se fizetik ki ren-

¹ V. o. *Istrati*, Panait: «So geht es nicht». 86. old. «Rußland nacht» 73., 74., 75., 76., 77., 80. old. és *Trotzki*, Leo: I. m. 44. old.

² V. o. *Istrati*, Panait: «Rußland nacht». 75. old.

desen: nincs pénz. A szocializált üzemek általában óriási hátralékban vannak a munkásbiztosító intézeteknek esedékes járulékokkal s ami pedig az állami költségvetésből szociálpolitikára jut, azt részben fölemészti a bürokrácia, részben pedig elpocsékolódik, mert az erkölcsi köteletségérzetet a bürokratikus szervezetben a munkásokkal szemben a marxista materialista világfelfogás amoralitása nem nagyon fokozza.

A munkanélküliek száma 1927-ben 1.478,000-re rúgott hivatalos kimutatás szerint. Trockij azonban arra mutatott rá már ekkor, hogy a valóságban a munkanélküliek száma meghaladta a kétmilliót és 1931-re legalább is hárommillióra fog emelkedni. Egyet kihagyott azonban a számításból, ugyanis nem tette hozzá: «. . . Ha csak kényszermunkára nem fogják és nem számúzik őket . . .» Ami részben a következő években meg is történt. A munkanélküliséget a kényszermunkával és a száműtéssel se tudták legyőzni. A munkanélküli segélyezést a szakszervezetek végzik s egy-egy munkanélküli 11 cservonec-rubelt és 90 kopeket – azaz 5 háború előtti rubelt – kap havonta, sőt sok esetben csak 7 vagy 6-5 cservonec-rubelt, de ezt is csak 20%-a kapja a munkanélküli szakszervezeti tagoknak.¹ A polgári államok, amelyek a világon ezt a kérdést eddig megoldották, jobban oldották meg, mint az oroszországi «marxista proletár államszerkezet», sőt az európai és amerikai szakszervezetek is nagyobb munkanélküli segélyt fizetnek – és hosszabb időn át -, mint az orosz államosított szakszervezetek.

Hasonlóan megoldatlan a munkások lakásviszonyának a kérdése is. A régi lakóházaknak s az építőiparnak a szocializálása a lakásviszonyok javulása helyett azok általános és állandó romlására vezetett. A régi lakóházak, amelyeket szocializáltak, évek során teljesen elhanyagolt állapotba jutottak, új lakóházak pedig nem épülnek abban az arányban, amelyben a városi lakosság szaporodik. Egyrészt sem az állami költségvetés, sem a városok költségvetése nem bírja meg a nagyobbarányú lakóházépítkezés terheit, másrészt a szocializált építőanyagterme-

¹ V. ö. *Trotsky, Leo: «Die wirkliche Lage in Rußland».* 44. old.

lés – főképp a téglagyártás¹ – nem tud lépést tartani az egyre fokozódó szükséglettel. Épültek ugyan újabb munkáslakóházak és munkástelepek modern kivitelben, amelyeket idegen látogatóknak, turistáknak, munkásküldötteknek mutogatnak: a valóságban azonban a munkások milliói a legnyomorúságosabb módon laknak, egy-egy emberre alig jut 8-10 négyszögméter nyomorúságos egészségtelen lakóhely a legtöbb munkáslakta helyen, amit a munkások szoba helyett «koporsó»-nak neveztek el.² *A hajléktalan munkások és gyermekek száma* pedig, akik szanaszét kóborolnak Szovjetoroszország területén, száz-
ezrekre rüg.

A munkásság élelmezése és ruházati cikkeivel való ellátása is ugyanolyan, mint lakásviszonya: *hasonlóan megoldatlan és nyomorúságos ez is.* A kenyeret, a lisztet, a zsírt, a húst kiporciózva, jegyre kapják a munkások – már amikor kapják – a «marxista proletárforradalom» győzelmének tizenötödik esztendejében is. És amit így adagolva kapnak, az se mindig kifogástalan és élvezhető. A szocializált árucsereforgalom következtében – a bürokráciával terhelt állami elosztás, amelynek működését már jellemeztük könyvünkben – az élelmiszerek gyakran romlott állapotban kerülnek a munkásfogyasztókhoz, akik kénytelenek azt megvenni s amennyire lehet, el is fogyasztani, hogy az éhhaláltól megmenekedjenek. A ruházati cikkek általában – a gyártás gyatrasága és a selejtes áruk tömege miatt – rosszak és silányak, azonkívül drágák. A IX-ik szakszervezeti kongresszus, amely 1932 április 20-án ülésezett, *első-sorban és főképp a munkások rossz ellátásának a kérdésével foglalkozott, amelynek sürgős megoldását követelte** a „szocialista munkás kormány tóh, amely pedig a proletariátus nevében valóban diktatórikus módon gyakorolja a hatalmat. De hiszen a marxista

¹ V. ö.: «Moskauer Rundschau» 1932 január 3-iki számában: «Tagesfragen der Wirtschaft» c. cikkel.

² V. ö. *Istrati*, Panait: «Auf falscher Bahn». 118., 148., 194. old. és: «So geht es nicht». 57., 85., 164. old., továbbá: «Rußland nackt». 45-70. oldal.

³ V. ö.: «Moskauer Rundschau» 1932 május i. számában: «Gewerkschaften und Volksversorgung. Die Versorgungsfrage im Mittelpunkt des Gewerkschaftskongresses».

szocializálási elméletnek alapvető hibái mellett, amelyek a gyakorlatban a gazdasági élet minden alaptörvényét felborítják, éppen a «szocialista munkáskormány diktatúrája» a másik baj, ami a munkástömegek emberséges ellátásának a megoldását lehetetlenné teszi. Ehhez elsősorban az kellene, hogy a marxista proletárállamszerkezet érdekelt bürokratai, párt- és szakszervezeti titkárai, meg G. P. U. emberei harikirit követessenek el magukon, amit valószínűleg aligha fognak megtenni. Hogy miképpen működik a marxista proletárállamszerkezet magával a munkásosztállyal szemben, annak egyik legjellemzőbb vonása a szakszervezeti mozgalom teljes csődje Szovjet Oroszországban. A szakszervezeti mozgalom korábbi eredetű, mint Marx és Engels föllépése a szocialista munkásmozgalomban. Keletkezése az angol kapitalizmus kifejlődésével és társadalmi pusztító hatásával függ össze, amely arra ösztökélte az angol munkásságot a XIX. század két első évtizedében, hogy a «Trade Union»-okban – szakszervezetekben – megalkossa az ipari kapitalizmussal szemben a maga önvédelmi szervezeteit, amelyeknek célja és feladata a munkásság munkafeltételeit, munkaviszonyait megjavítani és az emberséges munkabért kiharcolni. A marxista politikusok és gazdasági teoretikusok a szakszervezeteket jobbára holmi «újonc-iskolá»-nak tekintették évtizedeken keresztül, amelyekben a munkásság előzetes nevelést nyer «az igazi osztály harcra.» Angliában egyébként a szakszervezeti mozgalom az egész XIX. században távol is állott a különböző marxista szocialista pártok politikai kísérletezéseitől s mint a munkásság gazdasági és társadalmi védőszervei, a Trade Unionok a maguk külön útján haladtak és fejlődtek. Ugyanez a helyzet alakult ki az Amerikai Egyesült Államokban, Ausztráliában, Újzéländban, a Délafrikai Szövetséges Államokban és Kanadában és még néhány más államban is, csak Európa szárazföldjén s itt is főképpen Németországban, Ausztriában, Magyarországon kapcsolódott össze szorosabban a szakszervezeti mozgalom a marxista szocialista politikai mozgalommal. Oroszországban a cárizmus uralma alatt nem volt komolyan számbavehető szakszervezeti mozgalom, csak épp hogy az első csirái voltak meg, mint ahogy az ország

ipari fejlettsége is – amelynek a szakszervezeti mozgalom egyenes kísérőjelensége – még nagyon alacsony fokon állott Európa iparosodott országaihoz és Amerikához viszonyítva. Az oroszországi szakszervezeti mozgalom csak a Kerenszki-forradalomban és az 1917. évi októberi bolsevista forradalom után szökkent tulajdonképpen szárba és erősödött meg. A legutóbbi – 1932-68 – kimutatás szerint taglétszáma meghaladja a 16 milliót, amely számban benne vannak a különböző szellemi munkások szakszervezeteinek és a földmunkások szakszervezetének a tagjai is. A szakszervezetek azonban a marxista munkásállamban nem független, önrendelkező gazdasági szervei a szellemi és fizikai munkásoknak, hanem csak eszközei, végrehajtó szervei az uralkodó kommunista pártnak és az állami bürokráciának s így magukban a szakszervezetekben is olyan bürokrácia tenyésztődött ki rövid másfél évtized alatt, amelynek érdekei teljesen ellentétben állnak a munkástömegek érdekeivel. A szakszervezeti bürokrácia és a munkástömegek között így nincs is semmi benső kapcsolat s nem egyszer történt meg már Szovjetországban, hogy a munkások Moszkvában, Leningrádban és más nagyipari központokban egyenesen felázadtak a szakszervezeti vezetők ellen, lázadásukat azonban a «munkáskormány» mindannyiszor – vérbefojtótta.¹

Ezek a kormány járószalagjára felfűzött szakszervezetek kötik meg az állami ipari üzemekkel és a koncessziós üzemekkel, továbbá a szövetkezeti üzemekkel s a még meglévő magánvállalatokkal az úgynevezett kollektív-szerződéseket, a munkaföltételeket és a munkabéreket illetőleg. Ámde ezeknek a kollektív-szerződéseknek éppen az állami üzemekben, az ipari trösztökben – tehát a teljesen szocializált üzemekben – nincs úgyszólván semmi jelentőségük, mert a szocializált üzemek vezetői a kollektív-szerződéseket egyszerűen «papírrongyok»-nak tekintik² s a munkásság teljesen tehetetlen velük szemben, mert a munkáskormány az állami üzemekben, a trösztökben és a koncessziós üzemekben, amelyekben t. i. az állam is részes,

¹ V. ó. *Istrati*, Panait: «So geht es nicht» 82. old.

³ V. ó. *Istrati*, Panait: «Rußland nackt» 105. old.

a sztrájkot börtönnel, száműzetéssel és halállal bünteti. A munkásoknak ezért egyik szerény követelése az utóbbi években oda irányult, hogy a koncessziós üzemekben az esetleges sztrájkot a kormány úgy tekintse, mint a magánüzemekben megengedett sztrájkot.¹ De a marxista proletár államszerkezetben a munkásságnak ez a követelése is «lázadás» számba megy, ami miatt sok ezer munkást börtönöztek be és ítélték száműzetésre és kényszermunkára.

A marxista szocializálás! elmélet, kapcsolatban az állam- és társadalomelmélettel, szükségszerűen vezet a munkásságnak erre a teljes megkötöttségére és rabszolgaságára, mert a proletár államszerkezet a maga köbreemelt bürokráciájával csak úgy tud valamiképp boldogulni, ha a munkásságot üzeimeiben abszolút engedelmességre és megadásra kényszeríti, amely a célbavett állami profitot, az állami és üzemi bürokrácia létalapját, szabad mozgásával, esetleges sztrájkjaival nem veszélyezteti.

Történelmileg a legtanulságosabbak azok a követelések a marxista szocializálás! elmélet gyakorlati keresztülvitele által teremtett helyzetre nézve, amelyeket Trockij foglalt össze a munkáskormányal szemben ellenzéki álláspontra helyezkedett munkások részéről s amely követelések közül a legfontosabbakat jellemzőképpen az alábbiakban soroljuk fel:

«Gyökerestül ki kell irtani minden törekvést, amely a munkaidő meghosszabbítására irányul. Túlmunkát csak akkor szabad megengedni, ha az elkerülhetetlenül szükséges. A kisegítő munkásokkal való mindennemű visszaélést meg kell szüntetni; azokat a munkásokat, akik hosszabb időn át dolgoznak, ne legyen szabad szezonomunkások gyanánt kezelni. Ismét meg kell szüntetni az egészségre káros hatású üzemekben a munkaidő meghosszabbítását».

«A legsürgősebb kérdés, amit meg kell oldani, a munkabérek emelése, legalább is oly mértékben, mint ahogy a munkatermelőképessége növekedik. A jövőben a munka hozadékának a növekedésével szükségképp össze kell kötni a reális munkabérek emelkedését. A különböző munkáscsoportok munkabérei

¹ V. ö. *Trotsky, Leó*: I. m. 51. old.

között kiegyenlítődést kell teremteni, mégpedig olymódon, hogy a rosszabbul fizetett csoportok munkabérét emelni kell és semmi módon sem szabad a már elért magasabb munkabéreket leszállítani.»

«A szocializálásnak minden bürokratikus visszaélését meg kell szüntetni. . . És harcot kell indítani a dolgozó osztályok produktív erejének elpocsékolása ellen, különösképpen a tanult munkásokat kell megvédelmezni.»

«Hogy a munkanélküliség rossz hatásai enyhüljenek, a munkanélküli segínyt vidékenkint az átlagos munkabérhez kell alkalmazni s a segélyezés idejét egy évről másfél esztendőre kell felemelni. A társadalombiztosítási segélyek további leszállításának véget kell vetni és komoly harcot kell indítani aziránt, hogy a már szokásossá vált elmaradása a kifizetéseknek megszűnjék.»

«A munkások életföltételeit rendszeresen meg kell javítani. Elsősorban vonatkozik ez lakásviszonyaikra Munkából elbocsátott munkásokat vagy olyanokat, akiknek munkaideje megrövidült, lakásaikból kitenni ne lehessen.»

«A kollektív szerződések tartalmát a munkások gyűlésem velük kell megbeszélni és megállapítani s ezek a gyűlések és megbeszélések ne legyenek szemfényvesztő csalások A munkatörvényt ne mint maximumát tekintsék azoknak a jogoknak, amelyekre a munkásnak igénye van, hanem csak minimumnak. A kollektív-szerződéseknek garanciával kell bírniok arra nézve, hogy érvényességének ideje alatt a munkások és alkalmazottak számát nem csökkentik; a megengedett kivételeket pedig kifejezetten meg kell okolni.»

«A bérmegállapító hivatal működését a munkások és szak-szervezetek hatékony ellenőrzése alá kell helyezni és meg kell akadályozni a bérek és a bérnormák állandó rosszabbodását.»
«A biztonsági berendezésekre és a gyárak egészségügyi állapotainak javítására nagyobb összeget kell fordítani. A munkásvédelmi szabályok át hágoit nagyobb büntetéssel kell sújtani, mint eddig.»

«A női munkások bérvizonyait sürgősen meg kell javítani.»

«A fizetésnélküli tanoncmunkát el kell tiltani; éppen így

útját kell vágni minden kísérletnek, amely a fiatalok munkások béreinek a csökkentésére irányul. A fiatalok munkaviszonyait sürgősen javítani kell.»

«A takarékoságra való törekvést semmiesetre se szabad a munkások életérdekeinek sérelmére keresztülvinni. A munkásoknak vissza kell adni az úgynevezett «apró kedvezményeket» (a gyermekotthonokat, a kedvezményes utazási jegyeket, a rosszabb szabadságidőt ésatöbbi).»

«Az üzemekben az orvosi segélynyújtást meg kell javítani; betegszállító kocsikat kell beszerezni, elsősegélyhelyeket kell felállítani és kórházakat kell megfelelő számban létesíteni.»

«A munkások által lakott vidékeken és körzetekben az iskolákat szaporítani kell.»¹

Amikor Trockijnak és társainak ezeket a követeléseit olvassa az ember, amelyekért mint „lázadókat» bebörtönözték vagy száműzték őket, szemben azzal a marxista minta-munkásállammal, amelyben a «termelőeszközök, a kereskedelem és banküzlet társadalmosítását – szocializálását» – immár tizenöt esztendeje, hogy végrehajtották: akkor teljesen leplezetlenül áll előttünk úgy a marxista állam- és társadalomelméletnek, mint a-szocializálási elmélet gyakorlati keresztülvitelének csődje, mert hiszen a legprimitívebb szociálpolitikai követeléseket sem tudták megvalósítani másutt és másképp -, csak a papíron és a demagóg szónoklatokban.

Ugyancsak jellemzők Szovjet Oroszországban a munkásság tényleges helyzetére nézve azok a követelések is, amelyeket Trockijék a *szakszervezetek megreformálására* vonatkozólag állítottak föl. A marxista-állam- és társadalomelméletnek, valamint a proletárdiktatúrának, amely vele együtt jár és megszüntet minden demokráciát – amiért, mint láttuk (lásd: 76. oldalt), maga Trockij oly nagyon lelkesedett, amíg a hatalom nyergében ült -, a logikus következménye az is, hogy tulajdonképpen a munkásság a hatalom új uraival, az öncélúvá vált bürokráciával és annak mindenkorai rendőri szervével szemben teljesen elveszti önrendelkezési jogát és minden mozgási és

¹ V. o. *Trotsky*: I. m. 46-50. old.

kritikai szabadságát, mert a központosított államhatalom bürokráciája s az ugyancsak államilag központosított irányítása a termelésnek és az árucserefolyamatnak: nem tűrhet el saját fennállásának veszélyeztetése nélkül semmiféle megmozdulást vagy kritikát, ami alulról, a tömegek részéről jön. A szakszervezetek sem lehetnek tehát a proletárdiktatúrában és az államilag szocializált termelés folyamatában mások, mint álszakszervezetek, holmi tessék-lássék autonómiával és hatáskörrel.

Trockijnak és társainak a megállapításait és követeléseit a szakszervezetek dolgában éppen az teszi nagy fontosságúvá és a marxista állam- és társadalomelmélet, valamint a szocializációs elmélet csődjére vonatkozólag jellemzővé, hogy Trockijnak, mint Lenin társának és a marxizmus egyik legképzettebb teoretikusának, oroszlánrésze volt az oroszországi politikai és gazdasági élet idiótikus megszervezésében.

«A szakszervezetek tevékenységét elsősorban aszerint kell megítélni – írja Trockij –, hogy milyen mértékben védik a munkások gazdasági és kulturális érdekeit.» Vagyis: a marxista proletár államszerkezetben «védem kell – kívül szemben? – a munkások egzisztenciális érdekeit. Amiből nyilvánvaló tehát, hogy a marxista állam- és társadalomelmélet gyakorlati megvalósítása nem hozza magával, hogy az állam és a dolgozó nép egységet alkosson, ugyanaz a test, ugyanaz az organizmus legyen. Mert ha a dolgozó munkásság és az úgynevezett «proletár államszerkezet» – amelyre Sztálin oly büszkén hivatkozott, mint magasabbrendű valamire – egy és ugyanazon test lenne: akkor nem foroghatna fenn annak a szüksége, hogy a munkásság érdekeit meg kellene «védeni», mert senki sem védekezik önmagával szemben. A proletár államszerkezetben pedig a dolgozó munkásságnak az ellenfele – sőt több: igazi ellensége – az a mindenható és telhetlen gyomrú állami s közigazgatási bürokrácia és annak titkos rendőri s más erőszakhatalmi szerve, amely «a dolgok igazgatását végzi», a valóságban pedig éppen «az anyagi dolgok igazgatása» révén korlátlan hatalmat gyakorol a személyek fölött is. Ezért van az, hogy a proletár államszerkezetben a szakszervezeteknek védekezniök kell – azaz

kellene, ha tudnának az általános terror miatt – az állami kizsákmányolás borzalmai ellen. De miután a marxista proletár-államban a szakszervezetek, mint államosított intézmények, tulajdonképpen csak álszakszervezetek és nem a munkásság autonóm szervei: minden védekezési kísérlet szükségképpen csődöt mond, mert ha komoly formát ölt, fegyveres erővel verik le a «proletár állam» szuverenitása nevében, mint ahogy ezt Szovjet Oroszországban az elmúlt tizenöt esztendő alatt jónéhányszor meg is tették s Trockij és társai saját bőrükön is érezhették a marxista állam- és társadalomelmélet gyakorlati keresztülvitelének következményeit, amelynek éppen ők voltak az előharcosai. Követelésük tehát, a tényleges állapotokkal szemben, amelyeket a marxizmus gyakorlati alkalmazása teremtett úgy a társadalmi és politikai élet egész vonalán, mint a termelésben és a szakszervezeti életben, tulajdonképpen logikátlan: de éppen logikátlanságánál fogva jellemző arra az embertelen és hazug helyzetre nézve, amely a marxizmus gyakorlati keresztülvitelével szükségképpen együtt jár.

Követelik Trockijék a szakszervezetekben az «igazi választást, a nyilvánosságot, a vezetőknél a tagokkal szemben való felelősséget», továbbá, hogy «a szakszervezeti kongresszus és a szakszervezetek választmányi tagjai az iparban tényleg dolgozó tagokból kerüljenek ki» és ne álljanak azok az egymást megválasztó és kiküldő szakszervezeti és állami bürokrácia tagjaiból. Aztán követelik, hogy mindezekben a helyeken a munkásságnak az a része is «képviselet legyen legalább a megválasztott tagok egyharmadával, akik nem tagjai a kommunista párt-szervezetnek». Ezeknek a követeléseknek a keresztülvitelével óhajtanák megszüntetni azt, hogy a szakszervezetek álszakszervezetek legyenek. A legérdekesebb s egyúttal a legjellemzőbb követelések közé tartoznak azonban azok, amelyek a munkások teljes gúzsbakötöttségét óhajtanák a diktatúrában valamiképp enyhíteni, így követelik, hogy a szakszervezetek vezetőségébe egyszer megválasztott tagokat ne lehessen helyükről elzavarni, «pártpolitikai civódás okából». Aztán szeretnék, ha «az üzemi és helyi választmányok tagjai teljesen függetlenek» lennének a vezető szervektől és ha egy üzemi tanács harcot

indít az üzemekben mutatkozó visszaélések miatt, akkor legyen hová fordulni a vezetőséggel szemben, ahol igazságot kap. Követelik, hogy a munkáslapok levelezőinek «a jogai meg legyenek védve» és ne üldözzék őket, ha a valóságot megírják. A büntető-törvénykönyvben külön szakaszban óhajtának biztosítani a munkások kritikai szabadságát, hogy senkit se lehessen üldözni azért, mert a hivatalos szervekkel szemben valaminek a megváltoztatására javaslatot tesz, vagy mert másképpen szavaz egy kérdésben, mint ahogy azt a vezetők kívánják. Aztán követelik még a sztrájk szabadságát s azt, hogy a gazdasági statisztikát és a munkásság helyzetére vonatkozó statisztikákat ne hamisítsák meg.¹

Azt hisszük, hogy az itt felsorolt tények minden vonatkozásban elébünk tárják úgy a marxista állam- és társadalomelméletnek, mint a vele kapcsolatos szocializálás! elméletnek a teljes csődjét, ha az eredményt a gazdasági, kulturális és szociálpolitikai fejlődés s az emberi szabadságjogok kiterjesztésének szemszögéből vizsgáljuk. Az eredmény nem haladás, hanem káosz, visszaesés és sülyedés a barbárságba, a jogtalanságba; hiánya minden egyéni szabadságjognak és így az életbiztonságnak is. A munkásság anyagi helyzetét ezen az úton, ezekkel az eszközökkel komolyan megjavítani nem lehet; még kevésbé lehet a «gazdasági kizsákmányoltság igájából felszabadítani». A marxista szocializálás! elmélet ebből a szempontból igazi lidércfény, amely veszedelmes ingoványba vezet a társadalmat.

2. A mezőgazdasági termelés szocializálása és a parasztság helyzete.

A marxista szocializmus a liberális felépítésű ipari kapitalizmus édes gyermeke, a mozgalom kiindulópontjai mindeütt a gyáripari centrumok voltak s így a társadalmi kérdések megoldásának eszmei alapelemei természetesen magukon viselik egy teljesen materialisztikus és mechanikus világfelfogás bélyegét. A gép, a nagyüzem, a gyár, a tömegmunka, az egyéniség nélküli gyárimunkástömeg, vagy másszóval az organizáció, a sablon, a kommandó, amelyben sehol sincs helye az egyéniségnek, a szabadon akaró léleknek, lett marxista szocialista elgondolásban az új társadalmi rend berendezésének az ideálja, amely a termelőeszközök szocializálásának – társadalmosításának – elméletében nyert gazdaságpolitikai szempontból kifejezést. Azoknak a szemében, akik a gazdasági élet fejlődésében és alakulásaiban főképpen és elsősorban a gyáripari centrumokat látták, korunk túltengően materialisztikus hajlandóságai mellett, a technikai fejlődés gyorsaságával kapcsolatban, a termelőeszközök szocializálásának marxista elmélete könnyen elfogadhatónak és keresztülvihetőnek tűnhetett fel s így nem is kell nagyon csodálkoznunk rajta, hogy a kapitalizmus általános lelketlensége és ridegsége mellett az ipari munkástömegek számára olyan gazdaságpolitikai jelszóvá lehetett, amely képzeletükben a nyomortól és a kizsákmányoltságtól való megváltás reményét tartalmazta.

Az oroszországi szenvedésteljes próbálkozás a marxista szocializálási elméletnek gyakorlati alkalmazásával, amely eddig, mint az előző fejezetben láttuk, az iparban csődöt mon-

dott, lehet, hogy a közeljövőben már kiábrándítólag hat a munkásságra s a kiábrándulás után törekvéseiben olyan útra tér, amely tényleg a több emberség és az igazi szabadság felé vezet. A gazdasági élet másik frontján azonban – a mezőgazdaságban – jóformán meg se indult az ipari munkásság mozgalmával azonos, hozzá hasonló marxista szocialista mozgalom, amelynek a mezőgazdasági termelés szocializálása lett volna a kitűzött célja, gazdaságpolitikai programja. Marx és Engels a mezőgazdasági termelés fejlődésmenetének a kérdésével ugyanis részletesebben és komolyabban nem foglalkoztak, erről a kérdésről úgyszólván semmit se írtak, néhány jelentéktelen megjegyzésen, utaláson kívül, amelyből csak az tűnik ki, hogy a mezőgazdasági termelés fejlődésére vonatkozólag is az volt a nézetük, ami az ipari fejlődésre nézve: azt hitték, hogy a mezőgazdaságban is végbe fog menni a nagyüzemek kialakulása és az üzemi koncentráció, amely a gazdasági versenyben tönkreteszi a paraszt birtokokat, a kis- és középparasztságot s a mezőgazdasági proletariátus megnövekedett tömegei szükségképp szintén a termelőeszközök szocializálásának eszméje mellé fognak állani. Ez a reménység azonban a mai napig nem vált be: mert a mezőgazdasági nagyüzem – a nagybirtok – versenye nem pusztította el a parasztbirtokokat s a parasztság tömegei az egész világon erősen ragaszkodnak a földbirtoklás magántulajdoni jellegéhez. A föld szocializálása – vagy köztulajdonba vétele – valósággal mumus a számukra, amellyel a marxista szociáldemokrata és kommunista pártok elijesztik és elidegenítik maguktól a parasztságot s ezért úgynevezett «átmeneti programm»-jaikban a földkérdésre vonatkozó marxista álláspontot a legkülönbözőbb formában igyekeznek elleplezni, hogy a' parasztság tömegeit ha nem is tudják teljes mértékben megnyerni a marxista proletár forradalom számára, legalább «közömbösíték, nyílt ellenségükké ne tegyék.

Az első Internacionále kongresszusain többször fölvetődött a földkérdés, de nem tudtak vele zöldágra vergődni. A proudhonisták a kis földbirtok magántulajdonalakját védelmezték, mert ebben az egyéni szabadság elengedhetetlen föltételét

látták, míg velük szemben a marxisták a köztulajdon álláspontjára helyezkedtek. A kérdésben 1868-ban a brüsszeli kongresszus döntött, amelyen a marxisták határozati javaslatát fogadták el nagy többséggel – a kongresszusnak természetesen parasztküldöttei nem voltak egyetlenegy országból sem -, amelynek a szövege a következő:

«Tekintettel arra, hogy a termelés szükségletei és a tudományos mezőgazdálkodás törvényeinek alkalmazása a *nagyban való gazdálkodást*, a gépek alkalmazását és nagyobb munkás-tömegek együttműködését teszi szükségessé és általában a modern gazdasági fejlődés a nagymértékben történő földművelés felé tör;

tekintettel arra, hogy következésképpen a mezőgazdaságban a munkára és birtokra nézve ugyanazok a szempontok az irányadók, mint a bányánál és a vasútnál;

tekintettel arra, hogy a föld produktív tulajdonságai adják az összes árucikkek nyersanyagát s az összes termelőeszközök és minden gazdagság forrását alkotják s ezek a produktív tulajdonságok nem munkából fakadnak:

a kongresszusnak az a véleménye, hogy a modern társadalom gazdasági fejlődése *társadalmi szükséggé teszi a földnek közös, társadalmi tulajdonná való átváltoztatását*. A föld éppúgy, mint a bánya és vasút, az állam által mezőgazdasági munkásszövetkezeteknek adandó át és pedig hasonlóan biztosítva az összességnek és az egyeseknek az érdekét, miként a bányánál és a vasútnál.»

Tehát marxista álláspontonról nézve a földkérdést, az volt a nézet, hogy a technika és a tudomány egyként a nagyüzemet követelik s hogy a mezőgazdasági termelés automatikusan is ebben az irányban halad, amiből a föld közös tulajdonának szükségszerűsége következik; a gazdaság legalkalmasabb formájának pedig a mezőgazdasági termelőszövetkezetek létesítését tartották.

Nagy szerepe volt az első Internacionálé kongresszusain a földkérdésről szóló vitákban *Eccarius J.* Györgynek, Marx és Engels egyik intim barátjának, akinek 1868-ban megjelent munkája: *«Eines Arbeiters Widerlegung der nationalökono-*

mischen Lehren Stuart Mills», sokáig a legfőbb fegyvertárak volt a marxistáknak a kisüzem ellen való elméleti harcukban. Statisztikai adatokat sorakoztatott föl a francia kisparasztság eladósodásáról és teljesítőképtelenségéről s szembeállította vele az angol nagyüzemű mezőgazdaság képét, amelyből azt a következtetést vonta le, hogy: «A kisparasztság helyzete ugyanolyan a modern nagygazdasághoz viszonyítva, mint a kézi fonás és szövés a gépfonáshoz és szövéshez». A kisparaszttulajdonosok ezért a gazdasági haladás akadályának tekintette, amely útjában áll az ipari proletariátusnak céljai elérésében. És ha ez így van, akkor: (A munkásságnak közvetlen érdekében áll csirájában elfojtani minden kísérletet, amely a kisparaszttulajdonosok megteremtésére irányul. Mintsem hogy arra törekedjenek, hogy a művelés alá nem fogott és községi földeket kisparaszttulajdonosokká alakítsák át, inkább arra kell minden erővel törekedni, hogy nemcsak ezeket a földeket, hanem a korona- és papi birtokokat is állami beavatkozással mezőgazdasági szövetkezeteknek adják át, *nem örökös tulajdon gyanánt*, hanem bérleti szerződés formájában, amely biztosítja a társadalomnak, a földnek, mint az összes élelmiszerek forrásának az ellenőrzését».

Erre az utolsó pontra nézve, vagyis a gazdálkodás formájának kérdésében azonban az egyes marxisták már nem tudtak egységes álláspontra helyezkedni. A felfogások különbözősége az 1869-68 *bázei* kongresszuson tűnt ki, ahol azon vitatkoztak, hogy a köztulajdonba vett földet állami, illetőleg községi kezelésben munkálják-e meg, vagy bérbe adják át «egyes földművelőknek, de különösen mezőgazdasági szövetkezeteknek». A véleménykülönbséget végül a következő határozati javaslatral hidalták át: «A kongresszus elismeri a föld köztulajdonának elvét és azt ajánlja az egyes szekcióknak, hogy tanulmányozzák megvalósításának gyakorlati eszközeit».

Az Internacionálnak ezt a határozatát a parasztság - ahol csak ennek híre ment - mindenütt nagy ellenszenvvel fogadta. Különösen megéreztek ezt az ellenszenvet a német szociáldemokraták a délnémet parasztság között. A kellemetlen hatás ellensúlyozására *Liebkecht* Vilmos sietett egy olyan

munkát írni, amely elkendőzi a földkérdésben a marxizmus elvi álláspontját s «Zür Grund- und Bodenfrage» című munkájában azt fejtegeti, hogy: «A bázeli határozatok lényegükben elméleti, programszerű természetűek és nincs közvetlen gyakorlati jellegük». . . . «Az összes földbirtokosoknak birtokaikból való kiűzésére – írja az ellenfelek cáfolatára – senki sem gondol.» A mezőgazdasági nagyüzem megszabadulni s Eccarius nyomán haladva, a kisparasztságról megismétli, hogy munkájának eredménye: «Csekély földhozadék munkapazarlással párosultán s ráadásul a föld kizsárolása, ez a parcellarendszer gazdasági jellege, szemben a nagygazdasággal». A parasztság a marxista szocializmussal szemben tanúsított közömbös magatartása, sőt ellenszenve és gyűlölete megváltoztatására a «fölvilágosítás» munkáját ajánlja. A szocialista tanításokat rosszul ismerő parasztól a helyesen fölvilágosított parasztsághoz kell fordulni: «A város és vidék között fennálló áldatlan szakadékot, amely eddigelé minden szabadságmozgalmat megakadályozott vagy megbuktatott, be kell temetnünk» -, hirdeti Liebknecht. A szakadéknak ez a betemetése azonban, a városi marxista ipari munkásság gazdaságpolitikai törekvései és a vidék parasztságának ösztönös álláspontja között, amely rögtön szembehelyezkedett már a szocializálás elméletével is, sohasem sikerült, mert a marxista szocialista pártok elméleti megkööttségüknél fogva nem mondhattak le programrajukban a föld köztulajdonba vételének követeléséről és a nagyüzemű gazdálkodás szükségének mániájáról, mert hiszen ez a két dolog egyenesen sarkköve a marxista gazdaságtan! elméletnek. A gazdasági élet átszervezése, a marxista szocializálási elmélet gyakorlati keresztülvitele, a köztulajdonnal és a nagyüzemek megvalósításával áll vagy bukik. Ha ezt feladták volna programjukban, úgy nem lettek volna többé marxisták, Proudhon gazdasági elméletétől pedig, amely a parasztság szabadságának alapját és biztosítékát a gazdasági függetlenség megteremtésében, az öngazdálkodó szabad parasztság meg erősítésében látta, irtózott minden hithű marxista, A marxista szocializálás! programmal nem is tudtak sokra menni sehol

a parasztság köreibben. Amíg Franciaország, Németország, Belgium, Svájc ipari centrumaiban erős marxista szocialista pártok alakultak, addig a parasztság között egyáltalán nem találtak olyan visszhangra, mint óhajtották volna. A parasztságnak a közömbössége, sőt nagyon sok helyen ellenséges magatartása arra ösztönözte a szociáldemokrata pártokban egyeseket, hogy fölvevessék a párt programjában a «parasztvédelem szükségéinek hangoztatását, mert – mint Vollmar György német szociáldemokrata vezér hangoztatta – «az elháríthatatlan pusztulás» prédikálásával és a «szocialista társadalom mennyei országáról szóló vigasz tálással» a parasztgazda nem éri be. Vollmar rájött ugyanis már a múlt század 90-es éveiben arra, hogy a gazdasági élet fejlődése Európában nem követi a marxista sémát és Franciaországban, Olaszországban, Belgiumban és Németországban is a mezőgazdasági kisüzemek – sőt az ipari kisüzemek is – nemhogy számbelileg és produktivitás dolgában hanyatlottak volna, de ellenkezőleg: mindenütt gyarapodást mutatnak s gazdasági súlyuk is egyre növekszik.¹ Franciaországban ezért az akkori szocialista párt – a «parti ouvrier» – 1892-ben a marseillei és 1893.-ben a nantesi pártgyűlésen a paraszt védelem szükségének az álláspontjára helyezkedett, a németországi szociáldemokrata párt azonban Engels és Kautsky befolyása következtében sem a majna-frankfurti pártgyűlésen 1894-ben, sem az 1895-03 boroszlói pártgyűlésen nem tudott a földkérdésben és a parasztvédelem kérdésében zöldágra vergődni s Vollmarnak és társainak parasztvédő programtervezetét Kautsky indítványára elvetették, mert ez a program «kilátásba helyezi a parasztságnak helyzete javítását, tehát magántulajdonuk erősítését)). Már pedig éppen ez a gazdaságpolitikai állapot az, amit a marxista pártok sem elérni, sem megvalósítani nem akarnak.

Az első nagyobb és jelentékeny munka a marxista álláspontról, amely az egész agrárkérdést felöleli és a szocialista gazdálkodás szempontjából azt megoldani törekszik, Kautsky

¹ V. ö. Hertz, Friedrich Otto: «Die agrarischen Fragen im Verhältnis zum Sozialismus» Wien. Rosners Verlag, 1899.

Károly *«Die Agrarfrage»* című műve, amely 1899-ben jelent meg. Lényegében azonban Kautsky se mond semmi újat. Minden adatát úgy igyekszik művében csoportosítani, hogy igazolja a marxista elfogultságot s bebizonyítsa, hogy a mezőgazdaság is ugyanazon az úton halad, mint az ipar, – holott, mint még látni fogjuk, itt legkevesbé igazolódott be a marxista álláspont helyessége – és a mezőgazdasági termelésben is diadalmasan nyomul előre az üzemenkoncentráció és a nagyüzem, amely tönkreteszi gazdaságilag a kisbirtokot és proletarizálja a parasztságot. A mezőgazdaság industrializálódását Kautsky a különböző gazdasági gépek alkalmazása mellett a mezőgazdasági és állati termékeket feldolgozó nagy ipari üzemek kialakulásában látja, így szerinte a cukorgyárak, a sajt- és vajgyárak, a dohánygyárak, a szeszfőzdék, konzervgyárak, húsfeldolgozó nagyüzemek mindegyre függőbb helyzetbe hozzák a parasztságot, mert termékeiket ezek a kapitalista nagyüzemek vásárolják meg s az árak tekintetében a parasztbirtokok nem fogják bírni az állandó versenyt a gazdaságosabban dolgozó és többet termelő nagybirtokokkal, tehát ugyanúgy tönkre fognak menni idővel, mint a kis- és kézműiparosok a gyáriparral folytatott versenyben. A mezőgazdasági és állati termékeket feldolgozó nagyüzemek keletkezésében s ezeknek a mezőgazdasági nagyüzemekkel – nagybirtokokkal – való kooperációjában látja aztán Kautsky «a szocialista mezőgazdasági termelés alap-elemeit» kialakulni, így kongatja meg a halálharangot az önálló parasztgazdaságok fölött, tekintettel arra, hogy a jövő szocialista termelési rendje csak az ipari és mezőgazdasági nagyüzemek keretében valósulhat meg.¹ Kautskynak ez az elfogult marxista álláspontja – amely hivatalos véleménye lett a németországi, ausztriai és magyarországi szociáldemokrata pártoknak is – nem nagyon szolgálta a marxizmus népszerűségét sehol a parasztság között, noha Kautsky kifejtette azt is, hogy ez a fejlődés a mezőgazdaságban nem fog

¹ V. o. *Kautsky*, Karl: *Die Agrarfrage*. Stuttgart, 1899. 296., 297. old.

máról holnapra végbemenni s egyáltalán nem mutatja azt a gyors tempót, mint az ipari fejlődés a kisüzemtől a nagyüzemig s ha közben a marxista szocialista pártok uralomra is jutnak, a kisüzemeket nem fogják erőszakosan tönkretenni. «A proletariátus győzelmétől nemcsak a kisparaszságnak, de semmiféle kisüzem tulajdonosainak nem kell félniök; még a kézműveseknek sem. Ellenkezőleg.» Majd azzal vigasztalja őket, hogy ha az állam a proletariátus győzelme után «uralkodó államból kultúrintézménnyé változik és a közterheket az érték-többlet, vagyis a többtermelés viseli, ez elsősorban nekik lesz jó».¹ A célja mindennek a vigasztalásnak a parasztság «*neutralizálása*» a proletárforradalomban, hogy ne viselkedjék ellenséges érzülettel a marxista szocializálási törekvésekkel szemben. A parasztságot a szocializmus számára különböző demokratikus jelszavak, társadalmi és politikai követelések hangoztatásával kívánta volna megnyerni, mint «a titkos választójog, nagyobb szerep a községi közigazgatásban, ingyenes népoktatás, ingyenes gyógykezelés, betegsegély» ésatöbbi. A szociáldemokrata párt tehetetlenségén az agrárkérdés megoldásában azonban mindez nem segített semmit. A marxizmus egyoldalúsága és elméleti elfogultsága, amely tisztán az ipari munkásság vélt érdekeinek a szemszögéből kívánja átalakítani a termelést és a társadalmi életet, teljesen vakká és süketté tette a párt vezéreit az agrárkérdés gyakorlati tényeivel s a parasztság igazi történelmi és gazdasági helyzetével szemben. Voltak azonban néhányan, akik igyekeztek nyitott szemmel a társadalmi és gazdasági élet tényeit vizsgálni s megpróbálkoztak Marx és Engels gazdaságtani dogmáinak a megreformálásával, így *Bernstein* Ede «Die Voraussetzungen des Sozialismus» (1899) és *David* Ede pedig «Sozialismus und Landwirtschaft» (1903) című műveikben arra mutattak rá, hogy egész Nyugateurópában és az Amerikai Egyesült Államokban *mindenütt növekedik a mezőgazdaságban a kis- és közép-üzem*, míg a nagy- és óriásüzemek állandóan tért veszítenek. Az ő szocializmusuk azonban már nem volt többé «marxista

¹ V. ö. *Kautsky*, Karl: I. m. 440. old.

forradalmi szocializmus», hanem csak a polgári társadalmi és gazdasági rendnek szociális irányú megreformálására való törekvés, amit a marxizmus orthodox hívei kereken visszautasítottak.

A marxizmus teoretikusai az agrárkérdés megoldására nézve egyetlen gyakorlati értékű javaslattal se tudtak mind a mai napig előállni: megragadtak valamennyien az üzemmegkoncentrációról, a nagyüzem előnyéről szóló elmélet és a mezőgazdasági termelés államosításának – társadalmosításának – vagyis az általános marxista elmélet elfogultságának kátyújában. Az orosz marxisták, Lenin, Bucharin, Trockij, Sztálin pedig, akik a marxista szocializálási elméletet gyakorlatilag hajtották végre az 1917-68 proletárforradalom győzelme után, először arra törekedtek, hogy a földnélküli szegény parasztságot és a kisparasztságot megnyerjék a forradalom ügyének s ezért kezdetben *földosztást* hirdettek és csak a cári koronauradalmaknak s egyes modern berendezésű nagybirtokoknak a szocializálását – államosítását – vették programjukba azzal az elgondolással és elhatározással, hogy a parasztgazdálkodások szocializálásához majd csak akkor nyúlnak hozzá, ha már sikerült megerősíteni a proletárdiktatúrát annyira, hogy nem kell félniök a parasztság ellenforradalmi erejétől, így megengedték, hogy a parasztság önhatalmúlag ossza föl minden kártalanítás nélkül maga között a nagybirtokokat, ami meg is történt. Soha, sehol a világon azonban nagyobb szédelgést a «parasztság felszabadításának jelszavával nem üztek, mint Szovjet Oroszországban a marxista teoretikusok és politikusok: mert mihelyst a proletárdiktatúra megerősödött s Leninek biztosan ültek a hatalom nyergében, rögtön hozzáláttak a parasztgazdaságok szocializálásához, azaz: kollektív nagyüzemekké való átalakításához.

A cári koronauradalmakból és az állami birtokokból - amennyiben ezek felosztását meg tudták akadályozni - szocializált állami nagyüzemeket (*szovhoz-okat*) csináltak s a parasztgazdák tömegeit pedig a legállatiasabb erőszak alkalmazásával arra igyekeztek rákényszeríteni, hogy magángazdaságaikat adják föl és alkossanak szövetkezeti alapon

«kollektív gazdaságokat» (*«kolhozok»-at*), amely az öngazdálkodó szabad parasztság számára nem jelent mást: mint hogy mondjon le minden egyéni szabadságról és álljon be az állami mezőgazdasági üzemekbe vagy a kollektív gazdaságokba jobbnak, bérmunkásnak vagy cselédnek s viselje el ezután a mezőgazdasági üzemek bürokratiának és a kommunista párt hivatalnokainak, titkárainak az önkényuralmát. A parasztságnak a kollektív gazdaságokba való erőszakos tömörítése nem egyéb, mint a marxista proletárforradalom első szakaszában végrehajtott földosztásnak a visszacsinálása s a régi birtokos parasztságnak a megsemmisítése – a világboldogító marxista szocializmus nevében.

Lenin, mielőtt a marxista kommunista párt még uralomra jutott volna, 1917 április 29-én (16-án) nyílt levelet intézett a «Pravdá»-ban a parasztküldöttek kongresszusához, hogy megnyerje őket a szocialista forradalom számára. Ebben a nyílt levélben azt fejtegeti, hogy a mezőgazdasági proletariátusnak Oroszország földjét nyomban birtokba kell vennie s afelől kell tanácskoznia, hogy ott, ahol csak a legkisebb lehetősége is megvan a nagyüzem fenntartásának, találja meg az eszközt és módját, megfelelő üzemi tanács szervezésével, a nagyüzem további fenntartásának, mert csak a nagyüzemű termelés képes a tömegnyomort megszüntetni az országban.¹ Egy másik nyílt levelében, amelyet az «Egyetemes orosz parasztkongresszus» tagjaihoz intézett, azt mondja: «Az egész földnek át kell mennie a *nép birtokába*. A földesurak birtokait kártalanítás nélkül kell a parasztnak átengedni. Mindez világos. Most arról folyik a vita: hogy a parasztság a birtokbavételt nyomban, helyileg hajtsa végre, anélkül, hogy valamilyen formában a földbirtokosoknak bért fizessen és várja meg az alkotmányozó gyűlés határozatát ebben a kérdésben, vagy nem?

A mi pártunknak az az álláspontja, hogy a parasztság e célra megszervezkedve, azonnal hajtsa végre a földek

¹ V. ö. Lenin: «Sämtliche Werke». XX. kötet. Die Revolution von 1917. 254-257- old.

birtokbavételét és semilyen körülmények között ne fizessen se a földért se a fölszerelésekért semmit . . .»¹

Lenin azért igyekezett a földéhes parasztságot minden fők nélkül rászabadítani a birtokosokra s azért hirdette a kártalanítás nélkül való azonnali földosztást, hogy a marxista forradalom győzelmének a biztosítására a városi ipari proletariátus mellé megnyerje szövetséges társul a parasztságot, ami ezzel a demagógiával sikerült is neki. A kis- és középparasztbirtokosságot a harcban pedig azzal igyekezett «neutralizálni», hogy a parasztbirtokok szocializálásának vagy megsemmisítésének a szándékát egyszerűen letagadta. Cikkeiben, nyílt leveleiben, amelyeket a parasztsághoz intézett és beszédeiben sohasem emlegette az «államot», sem a «társadalmosítás»-t – a szocializálást -, hanem megtévesztő módon mindig a «nép»-ről, vagy a «parasztság»-ról beszélt s így az orosz parasztság földéhes tömegei s a kis- és középparasztnak politikai műveletlenségüknél fogva s gyermekies észjárásukkal abban a hitben ringathatták magukat, hogy minden az övék lesz, hogy a felosztott földeket ők kapják s nem látták a háttérben Lenin és Sztálin borzalmas „proletár államszerkezetét», amely végül mindenre rá fogja tenni a kezét, hogy megvalósítsa úgy az iparban, mint a mezőgazdaságban «a szocializált termelés» marxista ideálját. Csak a proletár forradalom győzelme után, amely tisztán a parasztság millióinak a csatlakozása következtében sikerült, kezdtek hozzá a szovjet marxista politikusai a parasztságnak a szocialista termelés elfogadására való «megneveléséhez». Ennek a «nevelés»-nek az eszközei eddig a következőkből állottak: 1. egyre növelték az öngazdálkodó parasztság adóterheit, különböző szolgáltatási kötelezettségeit; 2. évről-évre nagy kényszerkölcsönöket vetettek ki rá – természetesen kamatozás ígéréssel; 3. termékeit és állatait olcsó áron elszedték tőle – elrekvirálták; 4. ha ellentállt: száműzték a földjéről, bebörtönözték, kényszerszolgálatra ítélték, vagy legyilkolták.

Azonban se a marxista világboldogító szocializálási elmé-

¹ V. ö. *Lenin*: I. m. 464. old.

let hirdetése, se az állami nagyüzemek (szovhozok) mintagazdálkodása – amely a szabad parasztság számára csak fegyencetelek jellegével bír -, sem a különböző ravaszul kiesztelt kényszereszközök alkalmazása eddig nem volt alkalmas arra, hogy a kitűzött célt: a mezőgazdasági termelés szocializálását, elérjék a marxista politikusok Szovjetországban. A mezőgazdasági állami nagyüzemek ugyanolyan rosszul és drágán dolgoznak, mint a szocializált ipari nagyüzemek. A kényszereszközökkel létrehívott kollektív gazdaságok pedig oly siralmas eredményeket mutattak föl eddig, hogy Sztalinék – noha 1931 decemberében és 1932 januárjában azzal dicsekedtek, hogy az önálló parasztgazdaságok 62%-át sikerült kollektivizálni – pár hónap múltán lemondtak minden további kollektivizálásról s megengedték a parasztnak, hogy a kollektivizált gazdaságokból kiválhassanak, ha az nem elégíti ki őket, sőt megtiltották a szovjet és a kommunista párt vidéki funkcionáriusainak, hogy a kollektivizálást a parasztokra ráerőszakolják.

A kollektív gazdaságokban a parasztok a lóállományt feloszlatták s rábíztak mindent a «képzett gazdasági vezető»-re, meg a traktorokra; vagy a traktorokat használták a könnyű munka végzésére, míg a lovakat nehéz munkára fogták és tönkretették. A kollektivizálás miatt a parasztok levágták a marháikat, az állami marhatenyésztő nagyüzemek – trösztök – pedig nem tudnak elegendő számú marhát fölnevelni, úgyhogy a húsellátás problémáját az utolsó két esztendőben sehogy se tudták megoldani. Az állami marha-farmokon és a kollektivizált farmokon az állatállomány jobban pusztul és kevesebb jószágot tudnak fölnevelni, mint az öngazdálkodó szabad parasztgazdaságok. Hivatalos jelentés szerint a húsellátás dolgában «1932-ben még mindig a magán parasztgazdaságokra és a kollektivizált parasztok – *nem kollektivizált csordáira* kell támaszkodni».¹ Hogy a bajokon némiképp is segíteni tudjanak, Sztalinék rászánták magukat arra, hogy a magán pár ászt gazdálkodás számára nagyobb kedvezményeket

¹ V o.: «Moskauer Rundschau» 1931 december 20. és 1932 május 1.

nyújtsanak: pénzelőleget és ipari cikkekkel való jobb ellátást ígértek a parasztnak, ha marhaállományukat ismét jobban gondozzák és nem pusztítják el a kollektivizálástól való félelmükben.

Ugyancsak csődöt mondott a szocializált sertésenyésztés is. Az állami nagyüzemekben és a kollektív farmokon a sertésállomány nagyobb arányban pusztul el, mint a parasztek óljaiban. Ezért anyagilag is érdekeltté akarják tenni a parasztokat a sertésenyésztés fellendítésében. A kolhozokba szervezett parasztek és az öngazdálkodó parasztek csak 1-2 malacot kötelesek ezentúl az államnak beszállítani, a többi az övék marad; felfüggesztették az általános vágási tilalmat, csak a tenyészsertéseket és az anyasertést nem szabad akár-mikor levágni. A sertésenyésztésre előleget kapnak és az állam vásárlási árát 60%-kal fölemelik. Mindezt pedig azért kellett megtenni, mert mint a szocializálás tébolyultjai maguk bevallják: «Az állami birtokok és a kollektív farmok sertésenyésztése nagyon alacsony fokon áll». Sertésállományuknak ugyanis 50%-a rendszeren elpusztul.¹

Ugyancsak teljesen csődöt mondott a szocializált nagyüzemű szárnyasjóságtenyésztés is. A szovjet gazdasági szakértői kiadták a jelszót, – ami a marxista szocializálás! elmélet szempontjából bizony végzetes jelszó -, hogy a «gigantómániát alaposan ki kell irtani», mert «a szárnyasjóság óriási tenyészgazdasága» eddig nyomorúságos eredményre vezetett. A költésre szánt-tojások, amíg a központosított, bürokráciával agyonterhelt szállítás és kezelés után a farmokra megérkeztek, rendszerint megromlottak. A szárnyasjóság nevelésében oly nagy szerepet játszó hulladékhoz – ocsúhoz s miegyébhez - nem tudnak olcsón hozzájutni. A magán parasztgazdaságokkal a szárnyasjóságtenyésztés terén a szocializált farmok nem tudják fölvenni a versenyt, ezért, mondja a jelentés: «... a szárnyas jóságtenyésztés kérdésében a magán parasztgazdaságok szerepének a lebecsülésével fel kell hagyni».²

A mezőgazdasági termelés szocializálásának visszahatása,

¹ V. ö.: «Moskauer Rundschau» 1931 december 20.

² V. o.: «Moskauer Rundschau» 1932 március 20.

különösen a parasztgazdaságok erőszakos kollektivizálásának a következtében nemcsak az összes állatállomány gyors pusztulásában jelentkezett, hanem a művelés alatt lévő földek megmunkálásának gyors hanyatlásában is. A tavaszi vetés 1932-ben már nagy súrlódásokat okozott a szovjethatóságok és a parasztok között mindenütt. Az előző években a marxista gazdaságpolitika azt a gyakorlatot követte, hogy erőszakkal szedte el a parasztoktól gabonájukat, állataikat s minden olyan nyersterményüket, amit csak értékesíteni lehetett a külföldi piacokon, amit dumping áron meg is tett, hogy az industrializálás céljaira külföldi valutához jusson. Az industrializálást - a marxista gazdasági elmélet alapeszméjét - a parasztnyűzés segítségével próbálták meggyorsítani. A parasztoknak csak annyi gabonát hagytak meg, amennyit megállapítottak számára, hogy elég lesz a következő gazdasági évre vetőmagnak és az aratásig megélhetésre. Dolgozott a bürokrácia, a G. P. U. és a «szociális statisztika.» Az eredménye ennek a megváltó marxista gazdaságpolitikai tevékenységnek az lett, hogy miután a «szociális statisztika» nagyon szűkmarkúan mérte a parasztok számára a kenyérmagvak mennyiségét, tavaszra a legtöbb helyen felélték a vetőmagot is, vagy legalább is annak legnagyobb részét s a tavaszi munkálatok bizony nem nagyon biztatták a «pjatiletka» kieszelőit, hogy az Állami Tervgazdasági Bizottságnak - a Goszplánnak - mezőgazdasági tervei meg is fognak valósulni s a tavaszi vetés nyomorúságos menete csakhamar komoly gondokat okozott a szovjetkormánynak. A kollektív gazdaságok 1932 március i-ig csak 51.5%-át vetették be a tervben előírt területeknek, míg a magán parasztgazdaságok csak 29.6%-át, az elmúlt, 1931. évben bevetett területekkel szemben. A legkedvezőtlenebb hírek a fő gabona-termő vidékekről - Ukrajnából, az Alsó-Volga vidékéről, Északkaukázusból, Krímből, Középázsziából és a Feketeföld-körzetből -, érkeztek a kormányhoz. Az erőszakkal megszervezett kollektív gazdaságok és a magán parasztgazdaságok egyaránt szabotálták a központilag megszerkesztett marxista gazdasági terv végrehajtását. Az állami nagyüzemek pedig - «a gabonatrösztök», «a gabonagyárak» -, a maguk élősdi

bürokráciájával és traktoraival azt a «hivatalos munkát» végezték el, aminek rendszeren édeskevése az eredménye a költségekhez viszonyítva.

A szocializált mezőgazdasági termelés küszöbön álló csődje arra kényszerítette a marxista gazdaságpolitikusokat és a kommunista párt központi végrehajtóbizottságát, hogy amily gyorsan csak lehet, takarodót fűjjanak s kijelentsék a parasztságnak, hogy a szocializálást ők nem úgy akarták, ahogy azt - kieszelték és végrehajtották, így született meg március 20-án a gazdasági szakkörökkel és a kormánnyal egyetértésben a kommunista párt központi végrehajtóbizottságának az a proklamációja, amely megállapítja, hogy a kollektivizálás erőszakos keresztülvitele ellenkezik a kommunista párt és a kormány igazi szándékaival és céljaival s ami ezen a téren történt, ahhoz «a pártnak semmi köze.» Kifejti az új proklamáció, hogy a kollektív gazdaságokba szervezett parasztságnak magántulajdonába marad a fejős tehene, minden szárnyas jószága, sertései és még jár neki háza körül külön konyhakert is, hogy «fenntarthassa magát és családját és ne a kollektív gazdaságnak kelljen róla és családjáról gondoskodni.» A kollektív gazdaságoknak ugyanis, miután a parasztoktól mindent elszedtek – ezekben az államosított mezőgazdasági szövetkezetekben – *munkabért* kellene fizetni a parasztoknak, ami sok milliárd rubelbe kerülne s az állam – de legkevésbé a drágán és rosszul működő «proletár államszerkezet» – ezt a pénzbeli terhet nem bírná el. (És azt hisszük, hogy egy kitűnően megorganizált, jól és olcsón működő állam se bírná el az összes gazdasági ágak költségeit és munkabéreit: éppen ebben van a csődje a marxista szocializálási elmélet gyakorlati keresztülvitelének.) A kommunista párt központi végrehajtóbizottsága egyébként megint minden jót ígér a parasztságnak ebben a proklamációjában – fenyegetőzés pedig egyáltalán nincs benne a parasztság felé -, hogy rábírija a tavaszi gazdasági munka elvégzésére és állatállományának, szárnyasainak s egyéb aprójószágainak ápolására és félelem nélkül való tenyésztésére.¹

¹ V. o.: «-Moskauer Rundschau» 1932 április 3.

A kommunista pártnak és a szovjetkormánynak – a kettő különben a proletárdiktatúrában egy -, ez a kiáltványa az orosz parasztsághoz, ami egyben a kapituláció bejelentése is a parasztsággal szemben, nem nagyon segített a mezőgazdasági termelés fellendítésében, mert a Mezőgazdasági Népbizottság jelentése szerint 1932 május 20-ikáig csak 53%-át hajtották végre az összes állami mezőgazdasági nagyüzemekben (szovhoz), kollektív gazdaságokban (kolhoz) és a magán parasztgazdaságokban az 1932-re előírányzott vetéstervnek. A legjellemzőbb a bevetett területek csökkenéséről az a statisztika, amely a fő gabonatermővidékeken mutatja a parasztság ellenállását a mezőgazdasági termelés szocializálásával szemben.

A bevetett terület volt millió hektárban 1932, május 15-ig.

Év	Ukrajna	Közép-Fekete földterület	Baskiria
1931.	12·3 hekt. 64·0%	3·9 hekt. 51·2%	1·4 hekt. 70·8%
1932.	8·1 " 42·4%	2·9 " 38·7%	1·0 " 35·4%

A Mezőgazdasági Népbizottság hivatalos jelentése megállapítja, hogy a helyzet veszedelmességét a legjobban az mutatja Szovjet Oroszország élelmezése – kenyérral való ellátása szempontjából -, hogy «két mértékadó – gabonafőlösteget termelő – terület, mint Ukrajna és a Közép-Feketeföldterület, 5 millió hektárral maradt mögötte az 1931-ben bevetett területnek ésatöbbi, gabonafőlösteget adó területek, mint Északkaukázus és a Volga-területek, csak megközelítik az 1931-ben bevetett területek nagyságát s a többi, általában kevésbbé jó termőterületek vetésnövekedése nem egyensúlyozza ki ezt a csökkenést.» A szovjetkormánynak tehát sürgős intézkedéseket kellett foganatosítania, hogy a helyzetet megjavítsa és a sajtó sietett is a parasztság tudomására hozni, hogy a kormány sürgős rendeletben le fogja szállítani azt a gabonamennyiséget, amelyet a kollektív gazdaságok és a magán pa-

rasztgazdaságok kötelesek az államnak beszolgáltatni s a gabonaárakat fel fogja emelni.¹

Pár nap múlva – május 20-án – már meg is jelent a kormány, azaz: a Szocialista Szövetséges Tanácsköztársaság Központi Végrehajtóbizottságának és a Népbiztosok Tanácsának közös rendelete, amely *törli* a kollektív gazdaságok és magán parasztgazdaságok *kereskedelmi tevékenységének minden pénzbeli vagy természetbeni fizetett* adóját. Ezután a parasztok *szabadon kereskedhetnek* saját agrártermékeikkel, kenyérrrel, hússal, szárnyasjószággal, tojással, tejtermékekkel, főzelékfélékkel, gyümölcsükkel ésatöbbi, az összes piacokon, elárúsítóhelyeken, vasút- és hajóállomásokon. Csak az elárúsítóhelyek és piacok rendbentartásáért fizetnek csekély helypénzt. A rendelet eltörölte ezenkívül az összes külön helyi adókat, amelyeket eddig természetben kellett leróni s a piaci helyiségek, boltok béreit a lehető legalacsonyabbra szállítja le. A kollektív gazdaságok parasztjainak piaci jövedelmei egyáltalán nem esnek mezőgazdasági adó alá. A magánparasztok piaci jövedelmét se lehet 30%-nál nagyobb adóval megterhelni; míg a kolhoz-kereskedés forgalmi adója 3%. A kollektív gazdaságok és a fogyasztási szövetkezetek pedig külön adókedvezményben részesülnek.²

Amikor az ember olvassa a szovjetkormány és a kommunista párt kiáltványát, amelyben visszatáncolnak a kollektivizálás erőszakos keresztülvitelétől, továbbá ezt a rendeletet is, amely a parasztok számára visszaállítja a szabad piacot, s külön kedvezményeket ad nekik, tehát amelyeknek mindegyike egyenes bevallása a szocializált mezőgazdasági termelés csődjének: önként fölvetődik a kérdés, hogy mennyi lelkiismeretlenség, gazság, az elállatiasodásnak milyen foka kell ahhoz, hogy százezrével üzzenek el parasztokat a földjeikről, börtönöznek be, küldjenek rabmunkára, gyilkoljanak le egy olyan gazdaságpolitikai eszme megvalósításáért, amelyről később maguk vallják be, hogy – csődbe jutottak vele. Ez a borzalmas lelkiismeretlenség a marxizmus etikátlanságában és a filozófiai

¹ V. ö.: «Moskauer Rundschau» 1932 május 29.

² V. ö.: «Moskauer Rundschau» 1932 május 29.

materializmusban gyökeredzik, amely nem ismer el semmi pozitív erkölcsi törvényt valóságnak s az embert csak állatnak, szerszámnak tekinti, amellyel a marxista politikusok és közgazdászok a hatalom birtokában így szabadon kísérletezhetnek könny- és vértenger árán is.

A mezőgazdasági termelés szocializálásának csődje Szovjetországban még az ipari termelés és árukereskedelem szocializálásának csődjénél is teljesebb!

A marxista gazdaságpolitika szocializálási törekvéseivel Oroszországban 1920-21-ben és 1922 első felében *olyan éhínségei támasztott, amely közel hatmillió embert* pusztított el. A gyorsan, egyik napról a másikra éhenhalók száma azóta talán kevesebb, de semmit sem csökkent a tömegek általános nyomora. Az ipar szocializálása, amely drágán termel és amellet rossz az árúja, különösen élessé teszi az úgynevezett «agrár-ollót», mert a parasztnak- amennyiben hozzájut – drágán kell megfizetnie minden ipari terméket, míg neki a gabonáját és nyerste-mékeit, továbbá marháját, sertését, szárnyasjóságát *azon az olcsó áron* kell odaadnia, amelyet a «parasztok és munkások kormánya» *előír* számára s ha nem adja önként, elrekvirálják tőle fegyveres erővel, sőt meg is büntetik, kiforgatják mindeneből, számúzik, bebörtönözik, legyilkolják. Az állami szocializált mezőgazdasági üzemekben *a napszámosok munkabére arra sem elég, hogy vegyszer jóllakjanak belőle*», írja a «Pravda», amihez *Isztrati* azt a megjegyzést fűzi, hogy: «Mit statisztikáz-nak, mit adnak ki hazug százalékszámításokat, csalásra beállított koefficiensekkel? A valóság: hogy a napszámos éheznek, mégpedig – túlnyomó többségben.¹ A pásztorok bére, amely a cári uralom alatt se volt valami magas bérnek mondható, eddig egyharmadára csökkent s állandóan csökkenőben van, írja *Isztrati* ugyanitt, a «Pravda» adataira hivatkozva. Ennek a parasztrétegnek nagyon bajos volna az «emelkedett jólétről» beszélni a szocializált termelés mellett. A marxista osztálytagozódási elmélet szerint a 40-50-60 holdas parasztgazda már «kulák» (hízott ökör) Szovjetországban, akinek *mint*

¹ V. ö. *I strati*, Panait: «Rußland nackt». 164-165. old.

«*kapitalistának*» hadat üzen a marxista gazdasági politika, akivel állandó harcban áll, akit «le akar győzni» és be akar kényszeríteni a kollektív gazdaságokba. A szovjet mezőgazdasági árpolitikája mellett egy-egy «nagy parasztbirtok» évi jövedelme alig tett ki az utolsó esztendőkből 900-1200 rubelt, a kis és törpe parasztbirtokoké pedig 240-400 rubel között váltakozott. Elképzelhető tehát az a nyomorúság, amit a parasztság számára az ipari termelésnek, az árucseréforgalomnak és a mezőgazdasági termelésnek a «szocializálása» jelent. A marxista szocializálás! elmélet gyakorlati keresztülvitele a mezőgazdasági termelésben és az állattenyésztésben az általános nyomor állandósítását és az éhhalál látogatását jelenti a nagy néptömegek számára, nem is szólva a parasztság jogi helyzetének bizonytalanságáról és rabszolgaságba való sülyedéséről!

3. Szocializmus vagy államkapitalizmus.

A rabszolgaság új neme.

A marxista szocializmus két dolgot ígér a kapitalista társadalomban kizsákmányolt és elnyomott ipari és mezőgazdasági proletariátusnak: az osztályok és osztályellentétek megszüntetését, aztán – jólétet és szabadságot mindenkinek. Engels Frigyes ennek az új történelmi átalakulásnak a menetét és mibenlétét «Herrn Eugen Dührings Umwälzung der Wissenschaft» című munkájában a következőképp fejtí ki:

«Miután a tőkés termelőmód a lakosság nagy többségét mind jobban és jobban elproletarizálja, maga teremti meg azt a hatalmat, amely ezt az átalakulást, különbeni elpusztulás terhe mellett, végrehajtani köteles. Azzal, hogy a nagy, társadalmosított termelőeszközöket állami tulajdonba kergeti, maga mutatja meg az átalakítás végrehajtásának az útját. *A proletárság megragadja az államhatalmat és a termelőeszközöket mindenekelőtt államtulaj donna változtatja. Ezzel egyszersmind megszünteti magát is, mint proletárságot; megszünteti továbbá az osztálykülönbségeket és osztály ellentéteket, valamint megszünteti az államot is, mint államot.* Az eddigi osztályellentétekben mozgó társadalomnak szüksége volt az államra, azaz olyan szervezetre, amely örködött a mindenkori kizsákmányoló osztály külső termelési föltételei fölött, de különösképpen arra szolgált, hogy a kizsákmányolt osztályokat befékezze a mindenkori termelőmódnak sajátos elnyomatási föltételei közé. (Rabszolgaság, hűbériség, jobbágyság, bérmunka.) Az egész társadalomnak az állam volt a hivatalos reprezentánsa, látható testületi foglalata, de csak annyiban, amennyiben annak az osztálynak az állama volt, amely akkoriban az egész társadalmat képviselte: az ókorban a rabszolgákat tartó állampolgárok, a középkorban pedig a

hűbéres nemesség állama volt, míg az újkorban a burzsoázia államává lett. S amikor majd végre az egész társadalomnak lesz a képviselője, önmagát teszi fölöslegessé. — — — — —

Az az első ténykedés, melyben az állam valóban mint az egész társadalom képviselője lép föl, a termelőeszközöknek birtokbavétele a társadalom nevében, egyszersmind utolsó ténykedése, mint államnak. Az államhatalom beavatkozása társadalmi viszonyokba, egyik téren a másik után fölöslegessé lesz, majd magától elalszik. A személyek feletti kormányzás helyébe a dolgok igazgatása és a termelési folyamatok vezetése lép. — — — — —

Csak innentől kezdve fogják az emberek történelmüket teljes öntudattal önmaguk irányítani s csak innentől kezdve fogják az emberektől mozgásba hozott társadalmi okok nagyobb részt és folyton emelkedő mértékben a kívánt hatásokat eredményezni. *Az emberiség ezzel a szükségszerűség birodalmából a szabadság birodalmába lép.*[^]

Ama tények után, amelyeket Szovjet Oroszországból eddig megismertünk, a marxista szocializálási elmélet gyakorlati keresztülvitelével kapcsolatban: teljesen frázisszerűen és komikusan hatnak Engels itt idézett tudományoskodó megállapításai és jóslatai; azonban nem ok nélkül hozzuk fel, amidőn arról kívánunk szólni, hogy az állami és társadalmi élet szempontjából mit is jelent tulajdonképpen a marxista elméletek győzelme?

Engelsnek itt idézett mondataiban benne van ugyanis összesűrítve a marxizmus minden tétele úgy a társadalmi fejlődés menetére, mint a jövődő szocialista társadalmára nézve, ahogy azt Marxszal együtt elképzelték s ahogy az az ő írásaik nyomán millió és millió munkás lelkében élt és él mind a mai napig, akiket a marxizmus a kapitalista termelési rend kinövésének és borzalmainak hatása alatt – mint annak ellenszere s a társadalmi bajok egyetlen megbízhatónak látszó gyógyszere - meghódított. És így, bármily frázisszerűek és komikusak is Engels szavai most, a szovjetoroszországi eseményekkel kap-

¹ V. o. Engels, Friedrich: «Herrn Eugen Duhrings Umwälzung der Wissenschaft. Stuttgart, 1907. 301., 302., 306. old.

csolatban, mégis a legjobb kiindulási pontul szolgálnak arra, hogy tanulságainkat és végkövetkeztetéseinket a történelmi eseményekből a marxista elméletekkel összefüggésben levonjuk.

A marxizmus, mint társadalomfejlődéstani és közgazdaságtani elmélet nagyon hasonlít a kénköves vaspáthoz, amelynek dús kristályos szemcséi az arany sárga fényében csillognak és a szemnek nagyon tetszetősek: azonban ezek a ragyogó sárga kristályszemcsék – nem aranszemek, nem az igazság arany-szemecskéi, hanem csak a kén festi őket az aranyhoz hasonlónak. A marxizmusban, mint társadalombölcseleti elméletben is van ilyen festőanyag, amely a realitás vasszemcséit aransárgává festi s úgy csillogtatja meg a szem előtt, mintha az az igazság aranya lenne. Ez a festőanyag benne a hegeli dialektika, a dolgoknak az a filozofikus felfogása, amely a történet, a mozgást, az átalakulást, amely a társadalomban és a gazdasági életben végbemegy, az ellentétek harcában szemléli. A megtévesztő és megvesztegető tehát a marxizmusban az, hogy van benne igazság is, mint ahogy a kénes vaspát aransárga szemcséiben is van fém, azonban ez csak vas, vagyis, amit állít, az nem a teljes igazság, nem a nemes fém, nem maga a keresett aranszem, ha külsőleg, szemre, bármennyire annak látszik is.

Igaz, hogy a tőkés termelőmód teremtett egy nagy és hatalmas proletárhadsereget: de viszont nem igaz az, hogy a lakosság tömegét a kapitalista országokban – «elproletarizálta» volna, mert a tisztán kézimunkából élő ipari és mezőgazdasági munkások száma, akiket a marxista szóhasználat «proletár» névvel illet, sehol sem teszi ki mind a mai napig a lakosság többségét.

Az első gondolkozó fő, aki a marxista táborban kinyitotta szemét erre a valóságra, Bernstein Ede volt, aki hosszabb időt töltött Angliában, észrevette, hogy körülötte az élet egész más irányban folyik, mint ahogy Marx korában ökördülte folyt egy darabig. *Anglia lakossága egyáltalán nem haladt a fokozatosan gyorsuló elszegényedés útján;* az üzemkoncentráció, a tőkekoncentráció előrehaladt ugyan egy bizonyos fokig, de nem semmisítette meg a kis- és középipart, se nem pusztult el a polgári tőke: *sőt a nemzeti vagyon megosztása állandóan kedvezőbb ara-*

nyokat mutat. Marx korában – a XIX. század 50-es 60-as éveiben, amikor a «Kapital»-ját írta, Angliában kerek számban 300.000-et tett ki azoknak a családoknak a száma (a kis- és középpolgárság s az ipari munkásarisztokrácia), akiknek évi jövedelme 150-1000 font sterlingre rúgott; ez a szám 1881-ben pedig már 900.000-re emelkedett. És míg az összlakosság 30 év alatt alig 30%-kal szaporodott ezen idő alatt ennek a jövedelmi kategóriának a szaporulata $233\frac{1}{3}\%$ volt. A múlt század kilencvenes éveinek az elején pedig már *meghaladta 1 ½ milliót.* Ma Angliának ebbe a kis- és középpolgári kategóriájába *több, mint négy millió család tartozik.*

Más európai országok gazdasági és társadalmi fejlődése se mutat kedvezőtlenebb helyzetet. *Franciaország 9 millió családjából 2 ½ millió család él kis és középpolgári viszonyok között.* Az országnak mintegy 21 millió dolgozó népességéből 9 millió az önálló gazda, iparos és kereskedő; és a 12 millió munkavállaló közül pedig alig él – 600.000 úgynevezett «proletársor»-ban. És ennek a legalsó proletárrétegnek a sorsát is enyhítik különböző ember védelmi, szociális intézmények. Franciaország egyébként mind a mai napig megmaradt *«tipikus kispolgári országának,* amely gazdasági alapszerkezetében nagyon is távol áll a marxizmus elfogult gondolkodású teoretikusai által jövedőlt «tömegeiben elszegényedő kapitalista ország»-tól, amely a töke- és üzemkoncentráció következménye lenne.

Németország 63 milliónyi összlakosságából a munkavállalók száma mindössze 14 % millió ipari munkás és 3% millió mezőgazdasági munkás. És a német munkásságnak is éppúgy megvan már a maga nagyszámú polgári jövedelmet élvező munkásarisztokráciája, mint akár Angliának, akár pedig az Amerikai Egyesült Államoknak. Ipari munkástömege tehát a kapitalista termelés kialakulása és kifejlődése óta *nem súlyodt létalapjában »a puszta állati lét fenntartásának színvonalára.*

A kis- és középpolgárság lélekszáma, amely tehát osztályhelyzeténél fogva magasabb életszínvonalon él, mint a proletárság, Németországban *nagyobb, mint az ipari proletariátus lélekszáma,* mert mintegy 15 millió 800.000 lelket tesz ki. Németország középrétege: ipar, kereskedelmi középosztálya és vagyonos

gazda-, parasztosztálya rendkívül erős. A nagykapitalisták és dúsjövedelmű bank- és vállalati igazgatók száma ezzel a közel tizenhatmilliónyi erős középréteggel szemben mindössze 2 millió. Németország se mutatja tehát *a nemzeti vagyon megoszlása szempontjából* «a tömegek elszegényedésének állandó folyamatát», még a világháború pusztításaival kapcsolatban bekövetkezett általános gazdasági leromlás hatása alatt sem, noha a párisi és páriszkörnyéki esztelen békediktátumok és a jövátételi kötelezettségek egyoldalú szétosztása a vesztes országokra, egyelőre mélyen megrendítették úgy Európa, mint Amerika gazdasági életét.

Ezt a pár statisztikai adatot Európa nagy és vezető ipari országairól csak azért hoztuk föl, hogy szemléltető képet nyújtsunk arról, hogy a kapitalista termelési rend, minden hibája és bűne ellenére, noha egy nagy ipari és mezőgazdasági munkás-hadsereget hozott is létre: a lakosság tömegét egyetlen iparilag fejlett országban sem «proletarizálta» oly mértékben, mint azt Marx és Engels hitték és jövendölték s az ipari és mezőgazdasági munkásság – az úgynevezett proletariátus – a lakosságnak mindenütt a kisebbik része, amelynek társadalmi és gazdasági problémáit elkerülhetetlenül meg kell oldani, de ő önmagában, a maga osztályuralmával, osztály diktatúra javai éppen a modern gazdasági, társadalmi és kulturális viszonyok komplikáltságánál fogva egyoldalúan meg nem oldhatja, amint azt az oroszországi kísérlet is mutatja.

A marxista tanítás szerint ennek a proletariátusnak - amely a mai napig a világ egyetlen országában sem alkot többséget, csak legföljebb egy nagyon jelentékeny kisebbséget - volna a történelmi feladata, hogy «megragadja az államhatalmat és a termelőeszközöket államtulajdonná változtassa», amit Oroszországban a világháború összeomlásával kapcsolatban előállt különleges történelmi helyzetben meg is tett a marxista recept szerint. Most vegyük hát sorra a marxista jövendölést arra nézve, aminek jönnie kellett volna és ami tényleg bekövetkezett, nem annyira az általános társadalmi fejlődés, mint inkább magának az ipari és mezőgazdasági munkásosztálynak a gazdasági és jogi helyzete szempontjából.

Megszüntette-e a proletárdiktatúra Szovjet Oroszországban,

a «munkások és parasztok szövetséges szocialista köztársaságában» először: magát a proletariátust és az osztályellentéteket; aztán: megszűnt-e az állam, mint az uralkodó réteg «terror-szervezete a dolgozó nép fölött?»

Papiroson, rendeletekben, törvényekben Szovjetországban az egyetlen uralkodó osztály – amely állítólag felszabadult és megszűnt elnyomott alsó társadalmi réteg lenni –, az ipari és mezőgazdasági proletariátus. A valóságban azonban ez a proletártömeg a gyárakban és a mezőgazdasági üzemekben dolgozik nyomorúságos munkabérékért, amelyek alacsonyabbak, mint Európa vagy Amerika ipari és mezőgazdasági munkásainak a munkabére. Lakásviszonyai, munkaföltételei és munkaviszonyai és szociális ellátása – beteg-, baleset-, rokkant-, agykori biztosítása ésatöbbi –, szintén rosszabb és távolról sem közelíti meg azt a színvonalat, amelyet a világ civilizált államainak a munkássága általában már a háború előtt elért. Maga a proletárság Szovjetországban uralkodik a legkevésbé: hanem csak az ő nevében uralkodnak azok, akik feltornázták magukat a hatalom nyergébe. Ez pedig egészen más valami. Az osztálytagozódás változatlanul megmaradt és mindegyre elmélyül és továbbfejlődik. Más a napszámos és más a képesített ipari munkás munkabére; megint más a jobb, ügyesebb, szorgalmasabb munkás munkabére, mint az ügyetlenebbé, a kevésbé szorgalmasé, amint ezt már könyvünk más helyén ismertettük. Ezzel a munkáskategóriával — proletárréteggel — megint szemben áll a náluk még jobban fizetett technikusok, mérnökök, specialisták, gyár- és üzemvezetők, továbbá a szocializálás keresztülvitelével kapcsolatban kialakult külön ellenőrző s egyéb hivatalnoki teendőket ellátó, úgynevezett «vezető és irányító rétegek» csoportja, mint külön osztály, amely lényegében, tehát a valóságban, uralkodik a proletárság fölött. Trockij erről az új osztálytagozódásról a következő tanúságot szolgáltatja : «A hivatalnokok konszolidálják magukat, az általános lakosság fölé emelkednek és összeszövetkeznek a vidék és a városok vagyonos elemeivel».¹ Az uralomra és hatalomra

¹ V. ö. *Trocki, Leo* : Die wirkliche Lage in Rußland. 83. old.

jutott szovjetbürokrácia a maga külön osztályhelyzeténél és osztályérdekénél fogva szükségképpen különválnak a dolgozó tömegektől s így «az osztálykülönbségek és osztályellentétek megszüntetése és megszűnése» a marxista szocialista társadalomban továbbra is csak utópista óhaj, álom marad. De amellett, hogy uralkodó réteggé válik s a proletariátus fölé emelkedik, kap még egy különleges jellemvonást is. Miután a marxista materialista filozófiai tanítás elvet minden pozitív erkölcsi törvényt, nem ismeri el az erkölcsi világrend valóságát — mert ez «polgári metafizika» —, ezt a munkásság fölé kerekedett bürokráciát nem korlátozza tevékenységének és hatalmának gyakorlásában semmiféle erkölcsi törvény, ennél fogva könnyen hajlik a munkássággal szemben cinizmusra, gonoszságra, zsarnokságra, szélhámosságra, csalásra, amiben egyébként az orosz marxista szocialista munkásállam hivatalai és szocializált üzemei — magának Sztálinnak a tanúságtétele szerint is —, eléggé bővelkednek.

Ahogy nem szűnt meg Szovjet Oroszországban sem az osztálytagozódás, sem a különböző társadalmi rétegek osztályellentéte, úgy nem szűnt meg az ((állam)) sem államnak lenni; még hozzá rossz értelemben van meg, mert az úgynevezett proletárdiktatúra «munkásállamát», ezt a bürokratikus, militarista és politikai titkosrendőri organizációt a valóságban nem a dolgozó nép milliói tartják a kezükben, hanem megfordítva : ez az organizáció, rendelkezve a modern technika összes romboló eszközeivel, ágyúkkal, gépfegyverekkel, repülőgépekkel, bombavetőekkel, mérgezgázokkal és atombombával, tartja markában a fegyvertelen munkások és parasztok összességét, miután kiváltságos helyzetben lévő katonasága és rendőrsége ugyanolyan öncélú szervezet, mint a hatalom nyergében ülő bürokrácia, amelynek szövetséges társa.

Az «állam» tehát a proletariátus forradalmának a győzelme után is fennáll, sőt rosszabb kiadásban és formában, mint a világtörténelem folyamán keletkezett abszolutisztikus államok voltak, amelyekben néha, itt-ott, a fejedelmeknek volt mégis, ha nem más, némi erkölcsi ellenőrzése, mert a vallás, az Egyház befolyását az állami és társadalmi élet menetére mégse

tudták teljesen megszüntetni, ha befolyását megnyirbálták és lényegesen csökkentették is. Engels a különböző régi, történelmi államszervezeteknek főképp csak azt az egy szerepet tulajdonítja, hogy eddig minden államszerkezet arra volt jó csupán, hogy: «a kizsákmányolt osztályokat lefékezze a mindenkori termelőmódnak sajátos elnyomatási föltételei közé». Nem ezt teszi-e a proletárdiktatúra szocialista államszerkezete is? A történelem folyamán volt rabszolgaság, volt hűbériség, jobbágyság, ma van a polgári társadalomban bérmunka -, de a munkásságnak teljes mozgási és egyéb polgári szabadságjogaival kapcsolatban -, és a marxista szocialista társadalmi rendben mi lépett a bérmunka helyébe más, mint – a rosszul fizetett akkordmunka az állami, szocializált ipari vagy mezőgazdasági üzemekben, ezeken a fegyvertelepeken s a *«proletár államszerkezet» feladata -: a munkásokat és parasztokat lefékezni az erőszakhatalom eszközeivel ennek az új «termelőmódnak sajátos elnyomatási föltételei közé».*

Mily csábító ígérete Engelsnek, valósággal új történelmi korszak bekövetkezését festi az olvasó elé, amidőn azt hirdeti, hogy «a termelőeszközök birtokbavétele» lesz az államnak az utolsó szerepe, amelyben mint az egész társadalom képviselője lép föl s aztán majd megszűnik «állam»-nak lenni, mert egyszerűen «magától elalszik», azaz elhal s ekkor: «A személyek feletti kormányzás helyébe a dolgok igazgatása és a termelési folyamat vezetése lép.»

Engels és az összes marxisták tévedése ebben a tekintetben ott kezdődik, hogy a társadalmi, a gazdasági élet és a modern liberális kapitalista állam fejlődését és kialakulását teljesen hibásan ítélték meg s nem alkottak maguknak soha tisztá fogalmat a társadalom és állam mibenlétéről és elgondolásukban a jövőt illetőleg az állam fogalmát egybeolvasztották a társadalom fogalmával, mert egyáltalán nem ismertek más államszerkezetet, mint a teljesen öncélú, régebbi abszolutisztikus, vagy a modern liberális kapitalista államot, már pedig a római birodalom bukása után, a pogány állam megszűnésével kialakult új társadalmi- és államszerkezet, amely a kereszténység szellemi és erkölcsi befolyása következtében jött létre,

lényegesen más volt, mint akár egy macchiavellista abszolutisztikus monarchia, vagy akár a modern liberális kapitalista állam.

A kereszténység az általános emberi célt a földön Isten akaratának a szolgálatában és erkölcsi törvényeinek a teljesítésében jelölte meg, amivel egyetemben meghatározta az állam célját és feladatát is éppúgy, mint az egyéni célt és kötelességet is s a kettőnek egymáshoz való viszonyát: az állami vagyis a közjót és az egyéni jót, amivel ha nem is függetlenítette teljesen az egyént az államtól, azonban mindkét irányban ható mérsékelő és szabályozó szellemi és erkölcsi erejével biztosította az egyén számára a földi életben és gyakorlati törekvéseiben a szükséges egyéni szabadságot. És azzal, hogy a keresztény filozófia és erkölcsan az államban az emberek egymáshoz való viszonyának és vonatkozásnak *csak egyik és nem a legtöbb - sőt nem is a legfontosabb - mozzanatát látta, az egész társadalomszemléletnek szükségképpen új formát adott, ami Kr. u. a IV-ik és V-ik századtól kezdve az egész keresztény középkoron át, legalább is a XV-ik század közepéig gyakorlatilag is kifejezésre jutott. A pogány római birodalom s így a cézári római államszerkezet megdőltével, az állami rend nem volt többé az egyetlen szociális kapocs az emberek között s az államhatalom se volt többé ennél fogva az egyetlen hatalom a földön, amelynek az emberek engedelmeskedni tartoztak. Az állam nem volt többé egyúttal maga a társadalom is, csak egyik társadalmi formává lett a többi társadalmi forma mellett, a természetes társadalmi formákon belül, amelyek valamennyien alá voltak rendelve erkölcsileg annak az isteni eredetű természetfölötti társadalomnak, amely az Egyház testesített meg.*

Annak az igazságnak a kiemelése – ami a keresztény filozófia maradandó, soha el nem múló történelmi érdeme –, hogy az állam nem az egyetlen alapja és forrása az emberek ös'szes társadalmi élettevékenységének s ezért számolnia kell az emberek egyéni természetében adott célokkal, erőkkel, képességekkel, ezeket fejleszteni s működni hagynia kell, tehát nem szabad az egyéni kezdeményezést és öntevékenységet az állami mindenhatóság kényszerzubbonyába beleerőszakolni: lehetővé tette az emberek számára az egyéni, szabad elhatározásból fakadó

társadalmi vonatkozások és gazdasági szervezetek rendkívül sokrétű és gazdag kialakulását és fejlődését, ami az egész keresztény középkort annyira jellemzi.¹ A középkori társadalmi és gazdasági szervezetben az állam ugyan nem volt «holt-tetem», hanem egy társadalmi létforma a többi között, élőszerv, szabályozó erő a maga helyén, de éppen ezért nem volt, mert nem lehetett kóros daganat, minden életerőt elszívó élődsi alakulat sem a társadalom testén.

És ha közelebbről vizsgáljuk a keresztény középkor társadalom- és munkaszervezetét, akkor itt megtaláljuk azt az «államnélküli» társadalmi rendet, amely Engels szeme előtt, mint a jövő képe lebegett, amikor «a termelőeszközök állami birtokbavételével» az államot «elaludni» vagy «elhalni» látta. Ámde ez a társadalmi és állami rend, amely a keresztény filozófiából és a keresztény erkölcszabályból sarjadt és fejlődött ki, szöges ellentétben áll már elméleti felépítésben is a marxizmus zavaros társadalom- és államelméletével, méginkább annak teljesen etikátlan filozófiai materializmusával, amely az embert állati színvonalra süllyeszti szellemileg. A marxizmus «felvilágosult»), alapjában véve egyoldalú, elfogult, tisztán egyéni anyagi érdeket vagy osztály érdeket hajszoló embere a középkori szabad társadalmi és munkaszervezetet soha önmagából kialakítani nem tudja, hiába repes öntudatlanul lelki szemei előtt, mint – új álom, új életideál.

A középkori «kommün» – vagyis: az önálló szabad község, bad város – egyrészt a régi törzsszervezet föld- és faluközösségéből, másrészt azoknak a «testvérközösségeknek, szövetségeknek, céheknek (gildeknek) az ezreiből alakult ki, amelyeket a szabad parasztok és kézművesek alkottak vagy a fejedelmi és földesúri területegységeken kívül, vagy azokon, szerződéseken és hitleveleken, engedményokiratokban, adományleveleken ésatöbbi, meghatározott szabadságjogokkal és kiváltságokkal felruházva. Mihelyt egy bizonyos terület lakossága a megépített vár- vagy városfalakon belül eléggé védettnek érezte magát, esküvel megpecsételt szövetségekbe, vagy társulatokba tömő-

¹ V. ó. *Pesch*, Heinrich S. J.: «Liberalismus, Sozialismus und christliche Gesellschaftsordnung». I. kötet. «Der christliche Staatsbegriff», 36-tól 98. old.

rült, «testvérközösség»-eket alkotott azzal a céllal, hogy jóban és rosszban, amit rájuk hoz az élet, egymást életre-halálra támogatják, soha el nem hagyják. Esküvel fogadták, hogy régi sérelmeiket egymással szemben elfelejtik, ha netán új sérelem, új bántalom érné őket, azt más, idegen bíró elé nem viszik, mint saját, szabadon választott bírójuk elé. Ez a szokás megvolt minden kézművescéhben, minden testvéri szövetségben, minden önálló, szabad községben. A városok falain belül minden városrész, negyed (céhfertály), minden egyház-község, minden külön céh vagy más testvérközösség egyetlenegy baráti kört («amita»-t) alkotott, amelyek mindegyike külön választotta meg a maga bíróját s viszont ezek a baráti körök szintén esküvel megpecsételt szövetségre léptek egymással.

Ez a szabad községi (kommunális) organizáció, egyik vidék a másikat utánozva, úgyszólván teljes egyformasággal alig egy-két évszázad alatt behálózta egész Európát: Skótország, Franciaország, Lengyelország, Oroszország, Olaszország, Spanyolország, Svájc, Magyarország szabad községei, szabad városai mind egymáshoz hasonló kommunális organizációban éltek. Ha kialakult valahol egy-egy szabad község vagy város, csakhamar megvolt a maga kommunális jogrendszere, mert sürgős szükség esetén egyszerűen küldöttség ment a legközelebbi szabad községbe vagy városba, hogy lemásolja annak törvényeit s ennek birtokában aztán meg is alakult az új szabad községi vagy városi szervezet. Ez az oka annak, hogy most, amikor a történészek egymásután ássák ki a keresztény középkor kommunális jogaira és belső szervezetére vonatkozó okmányokat a különböző reánk maradt régi írások és okmányok halmazából, bámulva kénytelenek megállapítani, hogy ezek mennyire egyformák szellemben és tartalomban Európa északi és déli, nyugati és keleti országaiban egyaránt.¹

¹ V. ö. *Luchaire*, A.: «Les Communes française». – *Perrens*: «Histoire de Florence». – *Lebret*: «Histoire de Venise». – Dr. *Arnold*, W.: «Verfassungsgeschichte der deutschen Freistädte». – *Cabrario*: «Les conditions économiques de l'Italie au temps de Dante». – *Kowalewsky*, M.: «Modern Customs and Ancient Laws of Russia» és *Kropotkin*, P.: «Gegenseitige Hilfe in der Entwicklung» c művekkel.

Az bizonyos, hogy ezek az önálló, szabad községek és városok fejlődésük folyamán sok tekintetben differenciálódtak is egymástól, amit földrajzi fekvésük, a legyőzendő külső nehézségek, gazdasági életük, külkereskedelmük, iparuk és más egyéb okok idéztek elő; voltak közöttük hatalmas, erős népes városok, mint Florenc, Velence, Nürnberg, Prága, Kassa, Kolozsvár, Brassó, Nowgorod, Kiew, mások pedig alig fejlődtek tovább pár száz, vagy egy-két ezer lelket magukban foglaló organizációnál: azonban egymással, egymás között mindazáltal teljesen testvéries alapon, a keresztény testvérieség szellemében érintkeztek és kötöttek szövetséget, kötöttek gazdasági és kereskedelmi szerződéseket.

Ezeknek a középkori szabad kommunális szervezeteknek a gazdasági életéről sokat lehetne írni – mint ahogy az utóbbi évtizedekben már írtak is –, itt legyen elég csak annak a fel-émlítése, hogy a gazdasági életet, az ipari termelést, a belső és külső kereskedelmet mind egy egy külön céh (gild) irányította és tartotta a kezében: «a köz javára». Az árakat közös megállapodás alapján állapították meg, hogy senkit károsodás ne érjen. Vasárnap teljes munkaszüneti nap volt, de már szombat délután sem dolgoztak, mert ez «fürdő-nap» («Badetag») volt. A napfényre került okmányok egész tömege bizonyítja, hogy az emberiség a történelem folyamán – sem ezt megelőzőleg, sem azóta – nem élt még hasonló korszakot, amelyben *mindenki jóléte* aránylag annyira biztosítva lett volna, mint a keresztény középkor szabad községeiben és városaiban. A nyomor, a létbizonytalanság, a túlmunka – ezekben ismeretlen volt. Okmányok bizonyítják, hogy a munkabérek – a legegyszerűbb napszámosok munkabérei is – az élelmiszerek árához viszonyítva aránylag oly magasak voltak, hogy ma azok színvonalát a legjobban fizetett ipari szakmunkások bérei is alig érik el.¹

Vegyük mindehhez hozzá még a középkori iparosok, kézművesek munkáját, annak jóságát, dekoratív szépségét, nézzük

¹ V. ö. *Rogers*: «I he Economical Interpretation of History». London, 1891. – 303. old. és *Schultz*, Alwin: «Deutsches Leben im XIV. und XV. Jahrhundert». Wien, 1892. 67. old. és folyt.

meg azokat az ajándékokat, amelyeket egyesek vagy céhek a templomoknak, városházáknak, vagy a céhházak helyiségeinek díszítésére ajándékoztak, a kelyheket, térítőket serlegeket, szekrényeket, asztalokat, székeket, különböző vasmunkákat, arany-ezüstdíszeket: akkor rögtön szemünkbe tűnik a középkori szabad községeknek, szabad városoknak magas kulturális fejlettségi foka és általános polgári jóléte, amelyet a maguk körében megteremtettek. Ezeken az emlékeken mindenütt megtaláljuk és megérezzük a szabad, egyéni alkotó szellem nyomát és erejét, amely inspirálta és megteremtette őket, átsugárzik reánk belőlük a testvéri szolidaritás érzése, amely arra készítette alkotóikat, hogy a közösségnek adják ajándékul. A keresztény középkor testvérszövetségeit, céheit s más egyéb korporációit, nem csupán foglalkozásuk technikai része, nem csupán közös materiális érdekeiknek anyagi szálai fűzték egybe, hanem a testvériségnek, a szolidaritásnak kifejtett erkölcsi alapérzése is. A céhtörvényekben, szabályokban nem volt megírva, mindamellett általános szokás volt – az erkölcsi érzésüknek törvénye –, hogy például a beteg testvér ágya mellett mindenkor két céhbeli testvér őrködött a legteljesebb önfeláldozással, tehát egy olyan korban, amikor a ragályos betegségek pusztítása aránytalanabban nagyobb és veszedelmesebb volt, mint ma. És ha meghalt a céh, vagy valamelyik testvérközösség egy tagja, akkor a többiek annak özvegyét és árváit el nem hagyták, hanem keresztényi módon támogatták.

A mi modern városaink sötét nyomora, embertelensége, züllöttsége, ezrek és százezrek napi létbizonytalansága teljesen ismeretlen volt a keresztény középkor évszázadainak szabad, önálló községi szervezeteiben. A mi mai iparunk, művészetünk, irodalmunk, minden, ami kulturális érték, ezekben a szabad, független városi szervezetekben fejlődött ki. Ma csak *gyorsabban* dolgozik a kapitalista társadalmi és munkaszervezetben az ipar, *de – nem jobban és szebben*, sőt gyakran hitványul és silányan.

Ezek a középkori szabad községi, városi szervezetek később éppen az állami centralizmusra való törekvéssel vívták élet-halálharcukat, az egyén szabadságáért, a föderációs elvért, a

szabad korporációk jogaiért: s csak ezeknek a szabadságjogoknak a megsemmisítése árán alakulhatott ki a kereszténység szellemével és etikai felfogásával – állam- és társadalomfilozófiájával -- ellentétben a macchiavellista szellemű abszolutisztikus állam, később pedig a modern liberális kapitalista állam.

Engels tehát, amidőn azt mondja, hogy a «termelőeszközök állami birtokbavételével kapcsolatban az egyének feletti kormányzás helyébe a dolgok igazgatása és a termelési folyamat vezetése lép», egyet felejt el – s ezzel önmagával és a szocializmussal kerül végzetes ellentmondásba: elfelejti ugyanis azt, hogy a centralisztikus állam, legyen az kapitalista állam vagy a proletárdiktatúrán felépülő marxista munkásállam. - nem a középkor szabad, független községi és városi (kommunális) társadalmi és munkaszervezete, amely teljes mértékben biztosította az egyéni és társulati szabadságjogokat, hanem olyan önállósult és öncélú szervezet, amely, hogy fennmaradjon, kénytelen megsemmisíteni minden egyéni, társadalmi és polgári szabadságjogot, mihelyt a termelőeszközök *kizárólagos* birtokosává válik.

Azzal, hogy a centralisztikus állam birtokába veszi az összes termelőeszközöket, nem a jólétet és szabadságot hozza az emberek számára, hanem az abszolút gazdasági függőséget, a teljes rabszolgaságot, mert egyszerűen megfosztja őket anyagi létalapjuktól. «A dolgok igazgatása» és «a termelés vezetése» a valóságban egyet jelent az állami és üzemi bürokrácia abszolút uralmával a dolgozó néprétegek felett, aminél a «személyek feletti kormányzás» még mindig elviselhetőbb állapot, mert ez még egy macchiavellista szellemű abszolút monarchiában sem tudta teljesen megölni és kipusztítani a polgárok egyéni szabadságát, amelyet kisebb-nagyobb mértékben *mindig biztosítóit számukra anyagi, gazdasági függetlenségük az államtól.*

A termelőeszközök államosítása, társadalmosítása, szocializálása – vagy bárminek nevezzék is az egyének gazdasági függetlenségének, önállóságának, szabadságának elrablását -, a szemünk előtt lévő szovjet oroszországi példa tanúsága szerint egyáltalán nem jelenti azt, amit Engels a jövő szocialista terme-

lesi rendjéről írt, marxista elképzelésben, hogy: «Az emberiség ezzel a szükségszerűség birodalmából a szabadság birodalmába lép». Sőt ellenkezőleg: ezzel az emberiség elveszti még azt a szabadságot is, amit a középkori szabad községi és városi szervezetek erőszakos szétrombolása után, újra kiharcolt a maga számára a macchiavellista szellemű abszolút monarchiák megbuktatásával s az alkotmányos, demokratikus államberendezések létrehozásával. «A személyek feletti kormányzás megszűnése», meg «a dolgok igazgatása és a termelés vezetése», mindmegannyi semmitmondó, üres frázis, maszlag a politikai gyöngélméjűek számára azzal a valósággal szemben, hogyha a centralisztikus állam az ura, a birtokosa az összes termelőeszközöknek, akkor az állam bürokratikus, militarista és rendőri szerveivel szemben az egyén – olyan rabszolgasorsba kerül, aminőhöz hasonló rabszolgasors a fáraók birodalmában sem volt. Az egyén számára nem marad más választás: mint az éhhalál vagy a vak engedelmesség. Az eddigi abszolutisztikus államokban üldözhetek valakit politikai magatartásáért, börtönbe is zárhatták: de sohasem gondoltak arra, hogy megfosszák attól a jogától, hogyha megtanult egy mesterséget, ne lehessen önállóan varga, ács, asztalos, kovács, vagy bármiféle más mesterember, avagy kereskedő, aki a politikai, az állami hatalomtól gazdasági függetlenségben élhet.

A marxista állam- és társadalomelmélet, valamint a vele kapcsolatos szocializálási elmélet gyakorlati keresztülvitele, vagyis az államszocializmus, teljesen egyet jelent a tökéletes államkapitalizmussal. Az állam a gyáros, a földbirtokos, a műhely-, bolttulajdonos; az államé a színház, az iskola, a könyvnyomtatás szabadsága, az újságszerkesztés és kiadás; az államé a bölcsőde és a börtön; az államé a kenyér, a fegyver és az akasztófa: s ebben a marxista materialista szellemű gyilkosán államosított társadalomban az ember – pusztá eszköz, számszerűleg nulla, még ha tömeg is, az államhatalom nyergébe került érdekcsoportok, pártklikktagok kezében. És ez volna - a «szabadság birodalma» . . .

Mily sötétsége és sülyedsége az emberi szellemnek!

Erre a megdöbbentően borzalmas tényre, hogy a termelő-

eszközök államosítása a valóságban az emberiség számára a rabszolgaság egy új nemét jelenti, a marxista teoretikusok közül nem jelentéktelenebb író, mint Kautsky Károly is rájött, most, életének alkonyán, aki nem egy gazdaságtani munkájában, még pár évvel alig ezelőtt is azt hirdette, hogy «a termelőeszközök államosítása a gerincét alkotja a szocializálásnak». Ezzel szemben már legutóbb – anélkül, hogy bevallaná nyíltan és egyenesen régi álláspontja csődjét -, a következő új megállapítást teszi:

«A társadalom alárendelése az államnak teljesen elviselhetetlenné válik, ha ez az államszerkezet még az egész termelési folyamatot is a markába kaparintja, amit egyetlen zsarnok se tett még meg soha. Nem egy abszolutisztikus és önkényesen vezetett, hanem csak olyan állam lehet eszközévé a magánkapitalisták helyett a termelés irányításának, amely a társadalomnak van alárendelve s csak ez szabadíthatja föl a proletariátust.

Egy diktatúrának, mint normális állapotnak a hosszabb ideig való fennállása, a proletariátus nagyfokú tehetetlenségét mutatja, azaz: képtelenségét, hogy ezidőszert a kapitalizmus helyébe a szociális termelést állítsa».¹

Kell-e vájjon a felsorakoztatott tények mellett még más tanúságtétel és bizonyíték a marxizmus gyakorlati csődjéről és kultúrelenességéről, mint Trockij kritikája Szovjetország népének tényleges állapotáról, amelynek megteremtésében pedig neki óriási része volt és Kautsky itt idézett megállapítása a termelőeszközök «társadalmosításának», helyesebben: államosításának «elviselhetetlenségéről», amelynek gyakorlati keresztülvitele egyenesen rabszolgaságba és így a barbárságba taszítja vissza az emberiséget.

A liberális kapitalista állami és társadalmi rend nyomorúságából, gazdasági válságaiból, borzalmas imperialista háborúiból a marxizmus íme – nem a kivezető út: azt másutt kell keresnünk!

¹ V o. *Kautsky*, Karl: «Die materialistische Geschichtsauffassung» Berlin, 1927. II. kötet. - 470. old.

III. rész.
A KIVEZETŐ ÚT.

1. Az ipar fejlődése az elmúlt száz esztendő alatt.

A németországi szociáldemokrata párt 1891 október 14-20-ig Erfurtban tartott kongresszusán elfogadott programja – az úgynevezett «erfurti program», amelynek általános elméleti részét a világ valamennyi marxista szociaista pártja szinte betűszerint magáévá tette -, első fejezetében a következő megállapítást teszi:

«A polgári társadalom gazdasági fejlődése természetszerű szükségességgel a kisüzem pusztulására vezet, amelynek alapját a munkás termelőeszközeinek magántulajdona alkotja. A munkás elválik termelőeszközétől és nincsetlen proletárrá lesz, amiközben a termelőeszközök egy aránylag kevészámú kapitalistának és nagybirtokosnak a monopóliumává válnak.

A termelőeszközöknek ezzel a monopolizálódásával szorosan együtt halad a szét tagozódott kisüzemek megsemmisítése a roppant nagyüzemek által és az emberi munka produktivitásának óriási megnövekedése. Ennek az átalakulásnak az összes előlneveit azonban, szintén csak a kapitalisták és nagybirtokosok monopolizálják. A proletariátus és az egyre pusztuló középréteg – kispolgárság, parasztság – számára mindez anyagi létalapjuk fokozódó bizonytalanságának, nyomoruknak, szorongásuknak, szolgaságuknak megaláztatásuknak és kizsákmányoltságuknak növekedését jelenti.»¹

A kisüzemek pusztulását az iparban és a mezőgazdaságban -, amelynek «természetszerű szükséggel» kell bekövetkeznie -, tartják a marxista gazdaságiam írók és politikusok

¹ V o. *Kautsky, Karl*. «Das Erfurter Programm» Stuttgart, 1912. 1-2. old.

a szocialista termelési rend megvalósítására való törekvés «egyetlen biztos alapjára»-nak, amiben a jobb- és balszárny, Kautskytól Leninig, mindig egyetértett és egyetért változatlanul ma is. A nagyüzem, a gyár és az óriásbirtok gépekkel művelve, a közösség, a proletárállam tulajdonában: a jövőnek ez a víziója a tényleges belső magva minden marxista szocialista akciónak, úgy a politikai, mint a gazdasági életben. Hogy ez a megvalósulás állapotában mit jelent éppen a dolgozó néprétegek számára, azt megmutatta az eddigi szovjet oroszországi példa, amelytől Kautsky éppoly borzalommal fordul el, amikor ma kitör a termelőeszközök államosítása ellen, mint Trockij jelenlegi száműzöttségében, akinek oroszlánrésze volt a szovjet-oroszországi viszonyok kialakulásában, mert mindketten érzik, sőt látják, hogy az eredmény -, amikor az ideál valósággá válik – «a szabadság birodalma helyett»: „*Fabrik und Zucht-haus*» (gyár és fegyház) lesz!

Szörnyű útja lenne az emberiség történelmi fejlődésének, ha a gazdasági és társadalmi életnek a kapitalizmusból szükségképpen ide kellene jutnia. De ha a marxista gazdasági elméletnek és társadalombölcseletnek a jövőre nézve «a kisüzemek szükségszerű pusztulása» a «biztos záloga», hogy megvalósul a szocializált – államosított – termelés, vagyis a «gyár és fegyház», akkor ez a zálog a történelemben a marxizmus számára egyáltalán nem reális biztosíték, mert az elmúlt száz esztendő ipari és mezőgazdasági termelésének az alakulása és fejlődése a valóságban megint nem egyéb, mint cáfolata a marxizmus erre vonatkozó alapvető gazdasági tételeinek. Azaz: a kis- és középüzemeket nem nyomta el, nem semmisítette meg a nagyüzem, az óriási gyárak sora; ezek ugyanis száz esztendő múltán, ma, erősebbek és számosabbak, mint valaha, közgazdasági jelentőségük pedig nemhogy csökkent volna, hanem emelkedett. És ez az ipari fejlődés az – a mezőgazdaságról a következő fejezetben szólunk -, ami, ha valaminek a reális értékű záloga, úgy annak a ténynek, hogy az emberiség történelmének legközelebbi fejlődésfokát talán mégsem a «gyár és fegyház» ideálja képviseli.

A XIX. század elején a *gőzgép* alkalmazása határozta meg

az ipari fejlődést. Ennek az alkalmazása pedig olyan föltételeket követelt meg, amelyek eleve kizárták a kis-, kézmű- és középipari termelés versenyképességét. A gőzgép alkalmazásához mindenekelőtt nagy területre volt szükség a kazánház építésére, a szénraktár felállítására s egyéb szükséges mellék-helyiségek létesítésére a tulajdonképpeni gyárepületen kívül. A munkát tehát okvetlen koncentrálni kellett, sőt különböző iparágakat kellett egybefogni s ezeken belül a munkamegosztást viszont a lehető legapróbb részletekig keresztülvinni s a termelés gyorsasága és olcsósága szempontjából megszervezni. Ez ily mód ön megszervezett nagyüzemi termelés aztán maga után vont az ipari munkának azelőtt még csak nem is álmódott produktivitását. Egyes iparágakban, a gyáripari fejlődés nekilendülést idején, a múlt század 30-as éveitől kezdve a 70-68, 80-as évek végéig, a régi kis-, kézmű- és középipari üzemek tömegesen mentek tönkre s az egykor önálló, gazdaságilag független és szabad iparosok – nincsetlen proletárokká lettek és bevonultak a gyárakba bérrabszolgáknak. Ez mindenesetre olyan jelenség volt, amelyet Marx és Engels is jól és helyesen figyeltek meg a maguk korában s így született meg náluk az *ipari koncentráció folyamatának az a képe*, amelyet ők a gazdasági életben *természettörvény gyanánt ható erőnek* fogtak fel és ily módon is alkalmazták a társadalmi élet gazdasági alapjainak elváltozására s fejlődésére. E ténymegállapítás tagadhatatlanul olyan igazság volt, ami szuggesztív erővel hatott minden gondolkodó elmére, hiszen csak a vak nem láthatta, hogy mindig kevesebb emberben élhet az a reménység, hogy az iparban szorgalma, ügyessége, takarékosága által egy életen át tartó gazdasági függetlenséget, önállóságot teremthet magának a nagytőkét igényig gőzerőre berendezett nagyüzemek, gyárak versenye mellett. A munkásság tömegeinek számára pedig, akik ilyen nagyüzemekben, géperőre berendezett modern gyárakban dolgoztak, szinte magától értetődő dolog lett, hogy egyes egyének között a munkaeszközök nem oszthatók fel, egyénenként nem lehetnek a termelőeszközök tulajdonosai, ily módon tehát nem szabadítják ki magukat a kapitalista kizsákmányolás igájából. Ha pedig a gazdasági önállóság meg-

teremtésének nincs meg többé a lehetősége a modern gyár-technikai berendezkedés következtében, akkor tényleg nem igen maradhatott a számukra más reménység a bérmunka nyomorúságából való szabadulásra, mint – magukévá tenni a marxista gondolatot a termelőeszközök szocializálásáról, minden további gondolkodás nélkül, hogy ennek megvalósulása tulajdonképpen mire vezet?

Az ipari technika fejlődésében azonban Marx és Engels kora óta lényeges változás történt, amely éppen a kis- és közép-üzem, sőt a kézműipar fennmaradására és továbbfejlődésére nézve is döntő befolyással volt, ami a marxista gazdasági elméletet és a vele kapcsolatos társadalombölcseletet csak a *részgazságok* törmelékévé zúzta.

Lényegesen megváltozott ugyanis az egész ipar fejlődés menete az *elektromosságnak, mint mechanikai munkaerőnek az alkalmazásával, mióta a kisdinamó feltalálásával lehetővé vált, hogy a kis- és középipar, sőt a legapróbb kézművesipar is olcsón, minden nagyobb nehézség nélkül megszerezhesse a maga számára a mechanikai munkaerőnek, a géptechnika alkalmazásának minden előnyét* és a munka produktívitasában így megálhassák a versenyt a nagyüzemekkel, a gyárakkal. Sőt a gőzerőre berendezett nagyüzemekkel szemben még előnybe is jutottak. Az áramot olcsón kapják, amelyből csak annyit használnak, amennyire éppen szükségük van; ha már nem kell, kikapcsolják. Munkahelyeik, műhelyeik nem kívánnak nagyobb változtatást: nem kell se gépház, se szénraktár, ezenkívül nincs szükségük nagyobb összegű előzetes tőkebefektetésre se, ami – gőzgép alkalmazásához ésatöbbi folyton szükséges. A gőze öre berendezett nagyüzemek, gyárak ezenkívül sok tekintetben kötve voltak és kötve maradtak régi berendezésük fenntartásához, az újításokat nem követhették azonnal, mert számukra lényeges átalakításokkal járt volna, ami megint tőkebefektetést igényel. A géptechnika alkalmazásával szerzett előnyüket a nagyüzemek tehát ott, ahol a kis-, közép- és kézműipari műhelyek az elektromosságot mint munkaerő bevezették és felhasználták, ezekkel szemben elvesztették. A mindent legázoló gazdasági versenynek ez a fontos alaptényezője tehát megsemmisült az

ipari termelésben és nem hatóerő többé a kis- és nagyüzem fennmaradásának kérdésében.

Két előnyük maradt azonban még mindig a tőkeerős nagyüzemeknek a kisüzemekkel szemben, ezek: a szükséges nyersanyagoknak nagyban való bevásárlásából eredő haszon és a piac fölött való uralkodás, azaz, hogy áruikat raktáraikban visszatarthatták s csak kedvező konjunktúra idején dobták u piacra, tehát nem voltak kénytelenek azoktól termelési költségen alul is szabadulni.

A modern fejlődésű – ezt a jelzőt itt különösen hangsúlyoznunk kell – kisipar azonban ezt a két előnyt is meg tudta szerezni a maga számára, mégpedig: *a nyersanyagbeszerző és áruértékesítő szövetkezetek alakításával*, így tehát az újabb, technikailag jól felszerelt kis-, közép- és kézműipari műhelyek, ezek az ipari kisüzemek, amennyiben különböző szövetkezeti formákkal is kiegészültek, semmilyen tekintetben nincsenek hátrányban a nagyüzemekkel szemben, sem a produktivitás dolgában, sem pedig a gazdasági erősség és ellent állóság, valamint a versenyképesség szempontjából. A már említett két szövetkezeti forma mellett nagy szerepet játszanak a kisüzemek fennmaradásában és virágzásában a *kisipari hitelszövetkezetek*, amelyek *a kisüzemek tőkeerősségét fokozzák* és lehetővé teszik számukra a munka zavartalan folytonosságát *termelőhitelek nyújtásával*. A nagyüzemek versenyképessége és verhetetlensége -, amelyre a marxista koncentrációs elmélet felépült – ebből a szempontból is csatát veszített. Ezenkívül a kisüzemek több iparágban még nagyon jelentékeny előnyt is tudtak szerezni, különösen azokban az iparágakban, *amelyekben a folyton változó esztétikai ízlés játszik nagy szerepet*. A kisüzemek ugyanis az ilyen irányú igényeket jobban ki tudják elégíteni, mint a nagyüzemek, mert nagyobb és gyorsabb az alkalmazkodóképességük és több bennük az egyéni iniciativa; sőt nem hogy több, hanem állandó is, mert prosperitásuknak egyik lényeges alkotó eleme a meg-megújuló egyéni kezdeményezés, ötletesség, amellyel áruik vásárlóit befolyásolni tudják. A termelési módnak ez a fejlődési iránya tehát éppenséggel nem konzervatív jellegű, amely megakadályozza, gátolja a termelő-

erők kibontakozását, csak – nem halad azon a sín páron, amelyet a marxizmus a nagyüzemek előretörésében a termelőerők fejlődése számára kijelölt és elméletben lefektetett.

A termelésül eszközöknek l a gyáraknak és az ipari műhelyeknek ez az újirányú fejlődése rányomta a maga bélyegét az elmúlt utolsó fél évszázadban az egész világ gazdasági életének alakulására. Aki tehát *az üzemi koncentráció elméletét* úgy alkalmazza a termelőeszközök és a termelési mód fejlődésére, mintha az mindent magaalágyúró *«természettörvény»* volna, az helytelen, hamis képet kap a dolgok s a gazdasági élet valóságos rendjéről, amit nem lehet egy reálpolitika alapjául tekinteni. Az üzemkoncentráció elve egy *gazdaságiam hipotézis csupán*, amelyet, mint munkaeszközt fel kell használnunk mindannyiszor vizsgálódásainkon, amikor meg akarjuk állapítani egy-egy iparág fejlődésmenetét abból a szempontból, hogy milyen méretű és fokú benne az üzemkoncentráció, vagy az attól való elhajlás; így hozzásegít bennünket a gazdasági élet képének a helyes megrajzolásához: de teljesen hamis és tudománytalan úton jár az, aki ezt a gazdaságtani hipotézist, munkaeszközt «a gazdasági élet természet törvénye» gyanánt kezeli és alkalmazza, mint a marxista gazdaságtani írók és politikusok tették és teszik mind a mai napig. Éppen ez is egyik oka egyoldalúságuknak és elfogultságuknak a gazdasági élet fejlődésmenetével szemben s mert hamis a képük a gazdasági élet valóságáról, azért esküsznek a nagyüzemekre, mint «magasabbrendű fejlődési formáira» a termelőeszközöknek és a termelési módnak s egyáltalán nem veszik tekintetbe, hogy *a modern kisüzemek gyakran jobban és tökéletesebben képviselik a termelőerők és a termelési mód «magasabbrendű fejlődési formá»-t, mint ugyanabban az iparágban dolgozó nagyüzemek*, amelyeket éppen nagyságuk nehézkessége gátol abban, hogy a változó szükségletekhez a piacon gyorsan tudjanak alkalmazkodni.

A közgazdaságtani írók a koncentrált nagyipari üzemek szempontjából Angliát, az iparosodás első mintaországát tartották mindeztideig a legfejlettebb országnak s ezért is kapta Anglia «a világ műhelye» nevet a közgazdaságtani irodalom-

ban. Anglia ipari fejlődésének ez a megítélése azonban egy optikai csalódáson alapszik azok számára, akik mereven ragaszkodnak az üzemkoncentráció elméletéhez s abban mindenáron a gazdasági élet egyik természettörvényét vélik látni. Miután Angliában sohasem készítettek eddig hivatalos statisztikai kimutatásokat az ipari fejlődésről, így a legutóbbi évekig minden közgazdaságtani író az üzemkoncentráció kérdésében csak a maga egyéni impresszióját írta meg. Az 1895. évi gyáripari törvény életbelépte óta van csak némi pozitív adatunk Anglia ipari fejlettségi fokáról. Az első ilyen némileg használható kimutatás 1900-ban jelent meg az iparfelügyelői hivatalos jelentésben.¹ Ezek az adatok rendkívül tanulságosak az ipari fejlődés szempontjából, mert száz esztendő távlatába (1800-1900) állítják be az angol ipar jelenlegi állását, ami – mint látni fogjuk – az utóbbi 20-30 esztendő alatt sem mutat fel lényeges változást a kis- és nagyüzemek egymáshoz való arányát illetően.

Vegyük először például a textilipart szemügyre. A koncentráció menete ugyanis Marx korában ebben az iparágban volt a leggyorsabb tempójú; éppen ennek a szemlélete járult jelentékenyen hozzá az üzemkoncentráció természettörvény-szerű elméletének kialakulásához nála is, meg más gazdaságtan! íróknál is. Az említett iparfelügyelői jelentés szerint az Egyesült Angol Királyságban 1897-ben 10.883 textilgyár volt, amelyekben mindkét nembeli foglalkoztatott munkások száma 1,051.564 személyt tett ki, ami üzemenként szétosztva, átlag 93 munkást jelent minden nagyüzemi koncentráció ellenére is, noha vannak természetesen olyan textilgyárak, amelyek 5-6000 munkást foglalkoztatnak, így például a west-ridingi körzetben, amely a szövőiparban mindjárt Lancashire után áll, 237.444 munkás dolgozik gyapjúszővődékben, az itt lakó munkásság egyharmada, akik 3210 gyárban oszlanak meg, vagyis egy-egy üzemre átlag 73 munkás jut. És Lancashirben, tehát a legnagyobb centrumban, ahol a textilipari összmunkás-

¹ V. ö.: Annual Report of the Chiefinspector of Factories and Workshops for the year 1898. London, 1900.

ságnak közel a fele, azaz 434.609 férfi, nő és fiatalkorú munkás dolgozik, az üzemkoncentráció foka szintén nagyon különböző, ha figyelembe vesszük, hogy ez a munkástömeg 3132 gyár között oszlik meg, tehát egy üzemre átlag 139 munkás jut, holott ott vannak üzemek, amelyek 2-6000 munkást foglalkoztatnak.

A legmeglepőbb azoknak a kisüzemeknek a nagy száma, amelyek *kevesebb munkást foglalkoztatnak száznál*. Ezek főleg kvalitásos munkát végeznek és szó sem lehet arról, hogy a nagyüzemek felszívják őket. Nottinghamshireben, amely a géppel szövött zsinór- és csipkeáruk központja, a 18.434 összmunkásból majdnem az egész kisüzemekben dolgozik. A munkások 386 telep között oszlanak meg s így egy üzemre átlag 48 munkás jut. A különböző egyéb iparágakban – kivéve a bányászatot – Angliában 1897-ben 2.755.400-an találtak foglalkozást, akik 79.059 gyár között oszlottak meg, tehát egy-egy gyárra 35 munkás jutott.¹ Ezenfelül még 676.776 munkás dolgozott kisműhelyekben, egyre tehát itt átlag 8 munkás jut. Ez a kimutatás azonban nem egészen teljes, mert csak olyan gyárak és műhelyek tartoznak az iparfelügyelőségek alá, amelyekben nők és gyermekek is dolgoznak, márpedig sok apró üzem van, amelyekben csak férfi munkaerő dolgozik.²

A legújabb statisztikai adatok 20-30 esztendő -, tehát egy negyedszázad múltán -, Anglia ipari fejlettségi fokának képét a kis- és nagyüzemek számarányának egymáshoz való viszonya tekintetében egyáltalán nem módosítják. Ami megint nagyon érdekes és figyelemreméltó úgy az üzemkoncentráció kérdésének, mint az általános ipari fejlődésnek a szempontjából. A textiliparban a vállalkozók és önálló keresők száma 1921-ben 11.019 személyt tett ki, míg a bérmunkások száma 1,098.612 volt;

¹ Meg kell jegyeznünk, hogy a gyárfelügyelői jelentésben minden *műhely* «gyár»-nak van fölvéve, amely *mechanikai erőt*, azaz gőzt, gázt, benzint, vízert vagy elektromosságot alkalmaz gépek hajtására és műhelynek csak azokat a munkahelyeket nevezi a jelentés, amelyekben nem használnak semmilyen mechanikai erőt.

² V. ö. *Kropotkin*, Peter: «Fields, Factories and Workshops». London, 1912. 253. old. és folyt.

Az egy textilgyárra eső átlagos munkáslétszám pedig 99, ami összehasonlítva az 1897-ből származó statisztikai adatokkal, lényegesebb eltolódást egyáltalán nem jelent az üzemkoncentráció szempontjából még ebben az iparágban sem, amelyik legjobban hajlik a koncentrációra s amely Marxék fő ütőkártyája voltba kisüzemek szükségszerű elpusztulásáról szóló elméletük megalapozásában.

A másik, erősen koncentrált iparág a vas- és fémipar, amelyben az önálló vállalkozók és keresők száma ugyanebben az évben 77.627 személy volt, a bérmunkások száma pedig 1,858.429; egy-egy üzemre átlag 23 munkás jutott, holott a vas- és fémiparban is, mint a textiliparban ugyancsak vannak hatalmas gyárak, amelyek több ezer munkást foglalkoztatnak, de ezek mellett tömegesen vannak kis- és kézműipari műhelyek is, amelyek i, 2, legföljebb 5 munkást foglalkoztatnak s így redukálódik a közel kétfélmillió munkáslétszám átlaga (ebben a főiparágban is) üzemekre szétosztva, egy jólmenő kisipari műhely munkáslétszámára.¹ A legfejlettebb ipari országnak, Angliának 14,787.768 ipari munkásából, kereskedelmi alkalmazottjából és pénzügyi tisztviselőjéből tehát mindössze alig 4 millió dolgozik olyan nagyüzemekben – és ezekben benne vannak a bányák is –, amelyeknek munkáslétszáma az 500-at meghaladja.

Íme, ilyen Angliában jelenleg az ipari koncentráció képe. Igazi üzemkoncentráció csak a bányáiparnak, a hadicélokot szolgáló nehéz vasiparban és a textiliparnak abban az ágában van, amely általánosan használt tömegáru gyárt. Hogy az üzemkoncentráció a gazdasági életnek a kapitalista társadalomban nem általános «természettörvényszerű» jelensége, csak egyik rész jelensége, aminek elméletét hipotézisnek kell csupán tekintnünk, ha a gazdasági élet tényeit vizsgáljuk, a marxista gazdaságtani írók és politikusok közül eddig csak Bernstein Ede tette magáévá, aki éppen az angol gazdasági élet fejlődésmentével kapcsolatban írja a következőket: «Angliába kivándorolt német munkások többször adtak előttem afölött való csodálkozó-

¹ V. o. «Jahrbuch für Wirtschaft, Politik und Arbeiterbewegung» 1925-26 Berlin, 1927. 611. old.

suknak kifej ívest, hogy mennyire elaprózódnak az ipari üzemek, különösen a fa-, fém- és más feldolgozó iparágban». És a gazdasági tények alapján Marxszal szemben kénytelen megállapítani, hogy az üzemi koncentráció szempontjából a technikai változásnak legjobban alávetett iparágakban egyáltalán nem tapasztalható «valami abnormális összpontosulás».¹

Az ipari fejlődésnek mai állapotáról sokkal pontosabb képet nyújt Franciaország és Németország, ahol időnként pontos statisztikai fölvételeket eszközöltek ebben az irányban. Franciaországban az 1896. évi statisztikai fölvétel hasonló képet mutat az angol ipari állapotokhoz.

Ezen jelentés szerint² Franciaország összlakosságából teljesen önálló, független kézművesek, művészek száma, akik maguk dolgoznak, minden idegen segítség alkalmazása nélkül, 1,530.000 személy. Ezek közül tisztán ipari foglalkozású volt 483.000 személy. Ezenkívül volt 37.705 olyan ipari műhely, amelynek tulajdonosa nem alkalmaz bér munkást, hanem családtagjaival dolgozott együtt. A kimutatás szerint 520.000 műhely tartozott az egészen apró ipari műhelyek csoportjába. Ezután jön 575.530 műhely és gyár, amelyek 3,000.000 személyt foglalkoztatnak; ezek ölelik fel a francia ipar tömegét, amely magában foglalja a kis-, közép- és nagyipart. Ezen üzemek közül 539.449, tehát az összes üzemek 40%-a olyan, amely 1-10 munkást foglalkoztat és ahol mindkét nembeli összmunkásságnak egyharmada, azaz 1,134.700 munkás dolgozik. Olyan üzem, amelyben n-15 munkás dolgozott, ebben az időben 28.626 volt s a foglalkoztatott munkások száma ezekben 585.000-16 rúgott. A kisipari üzemeknek kétharmada, vagyis 17.342 üzem, melyben 240.000 munkás foglalatokodott, átlag 20 munkással dolgozott. Olyan üzem, amelyben 50-100 munkás dolgozott, mindössze 3865 volt, az

¹ V. ö. *Bernstein*, Eduard: «Die Voraussetzungen des Sozialismus und die Aufgaben der Sozialdemokratie». Új kiadás. Stuttgart, 1920. 94., 95., 96. old. és folyt.

² V. ö.: «Resultats statistiques du recensement des industries et des professions. I-IV.» Paris, 1901. – A statisztikai számokat könnyebb áttekinthetőség kedvéért kikerekítve közöljük.

összes üzemeknek tehát 5½%-a, ahol mindössze 27½%-a dolgozott az összes alkalmazottaknak. Olyan gyárüzem, ahol a munkások száma 101-500 között váltakozott, 3145 volt, 616.000 alkalmazottal; olyan üzem pedig, amelyben 501-től 1000-ig terjedt az alkalmazottak száma, mindössze 295 volt, 195.000 alkalmazottal. Ezt a két utóbbi csoportot egybefoglalva, az összes üzemeknek 1%-át tették ki, amelyben az összmunkásságnak 26%-a dolgozott. Végül *valóban nagyüzem*, amelyben több, mint 1000 alkalmazott dolgozott, mindössze 149 volt, ezek közül 108-ban dolgozott üzemenként 1001-2000 munkásig, míg 21-ben 2001-től 5000 munkásig és csupán tíz üzemben volt a foglalkoztatott munkások száma több, mint 5000. Ezekben a nagyüzemekben a hárommilliónyi francia ipari munkásságból mindössze 313.000-en dolgoztak, vagyis az összmunkásság 10%-a. A statisztikai adatokból nagyon érdekes jelenség derül ki Franciaországban is az ipari fejlődés menetére nézve; az ugyanis, hogy százestendős ipari fejlődés után itt is csak három iparágban beszélhetünk igazán erős koncentrációs irányzatról: a bányászatban, a nehéz vasiparban (ehhez tartozik a vas- és fémöntőipar is, amelyben a nagyüzemek mellett számos kisüzem virágzik) és a textiliparban, amelyben viszont szintén nagyszerűen virágoznak az apró, speciális célokat szolgáló textilműhelyek is.

Tíz esztendő múltán, 1906-ban, Franciaország összlakosságának önálló keresettel bíró része 15,675.446 személyről 20,126.978-ra emelkedett (ebben a számban benne vannak az országban dolgozó külföldi idegen állampolgárok is), amely a következőképp oszlott meg:

önálló iparos és kereskedő	6,286.507
Alkalmazott... ..	1,523.586
Bérmunkás	7,906.959
Munkanélküli bérmunkás és alkalmazott	238.657
Egyedül dolgozó kézműves és művész ...	4,171.269

Ebből a statisztikából az világlik ki, hogy Franciaországban az önálló iparosok és kereskedők meg az egyedül dolgozó kézművesek és művészek száma (10,457.876) meghaladja az ipari mun-

kasok és egyéb alkalmazottak számát (9,669.202), tehát az úgynevezett «proletárréteg» az iparban és a kereskedelemben nem jelent többséget, különösen nem akkor, ha figyelembe vesszük, hogy a bér munkások nem alkotnak egységes kategóriát, mert a bér munkások osztálya is erősen tagozódik, ennek az osztálynak is megvan a maga külön «arisztokrácia»-ja és proletáreleme minden országban s e két csoport érzelm- és gondolatvilágában is ugyancsak megoszlik és nem alkot lelki egységet. A húszmillió önálló kereső lakosságból Fontaine Arthurnak, a munkaügyi minisztérium igazgatójának statisztikai adatai szerint a *munkáltatók* szarna 8,300.000, míg a *munkavállalóké* (bér munkásoké és alkalmazottaké) 11,700.000. És ha amellett figyelembe vesszük még azt is, hogy ugyancsak az ő adatai szerint, az ipari vállalatok száma 1896-tól 1906-ig 603.000-ről 632.000-re emelkedett s ezekben, kerek számban véve 8,000.000 bér munkás dolgozik, vagyis üzemenként átlag 10-12 személy, akkor nagyon bajos egy olyan üzemi koncentrációs folyamatról komolyan beszélni, amely tönkreteszi a kis-, közép- és kézművesipart. Franciaország az elmúlt száz esztendő ipari fejlődése mellett ipari szempontból mind a mai napig megmaradt tipikusan kisipari országnak, néhány óriási gyára dacára is.¹

A harmadik számottevő ország Európában ipari fejlődés szempontjából Németország, amelynek iparosodása a XIX. század folyamán a leggyorsabb volt. Németországban 1907-ben készítettek hivatalos statisztikát az ipari állapotokról. Aki nem számol az elektromosságnak, mint mechanikai munkaerőnek újabkori alkalmazásával és a szerszámgépek, technikai eszközök fejlődésével, amelyek a kis-, középipari és kézműves műhelyek berendezését is teljes mértékben modernizálják, az könnyen abban a hitben ringathatta magát, hogy ebben a legmodernebb kapitalista államban az ipari fejlődés valamiképpen mégis igazolja az üzemkoncentráció marxista nemzetgazdaság-

¹ V. o. *Kropotkin*, P.: I. m. 284. old.-tól 324. old.-ig (Petty Trades in France) és *Deslinières*, Lucien: «Délivrons-nous du marxisme». Paris, 1923. 103., 104., 105., 106. old.

tani babonáját. De lássuk a valóságos képet, amelyet az alábbi részletes statisztikai kimutatás, ad az 1907. évi állapotról.¹

Egyedül dolgozó művészek és kézművesek	Üzemek száma 994.743	Alkalmazottak száma 994.743*	Átlag uzemenkent
1—5 alkalmazottig.	875.518	2,205.539	2'5
6—10 «	96.849	717.282	7'—
11—50 «	90.225	1,996.906	22'—
51—100 «	15.783	1,103.949	70'—
101—500 «	11.827	2,295.401	194'—
500 alkalmazotton felül	1.423	1,538.577	1.081'—
Összesen (Önálló művészekkel és kézművesekkel együtt)	1,091.615 (2,086.368)	9,858.120 (10,852.863)	9 (5)

* Ez a szám tulajdonképpen itt nem az alkalmazottaké, hanem maguké az önállóké,

Hogy az ipari fejlődés menetét az üzemenkoncentráció szempontjából a valóságnak megfelelően ítélhessük meg, hasonlítsuk végül össze három számlálás adatait, kerekszámba véve, hogy miképpen fejlődtek az egyes üzemszoportok:

Üzemszoportok	1882	1895	1907
Egyedül dolgozó művészek és kézművesek .	1,430.000	1,237.000	995.000
1—5 alkalmazottig . . .	746.000	753.000	875.000
6—50 « ..	85.000	139.000	187.000
50 alkalmazotton felül	9.000	18.000	30.000
Összesen (Egyedül dolgozó művészekkel és kézművesekkel együtt)	830.000 (2,270.000)	910.000 (2,147.000)	1,092.000 (2,086.000)

¹ «Das Statistische Jahrbuch» alapján.

A néniét ipari fejlődés is ugyanazt a jelenséget mutatja tehát, mint az angol és francia, vagyis: hogy jelentékenyebb üzemi koncentrációt csak bizonyos iparágakban találunk, főképp azokban, amelyek *állami*, helyesebben szólva: *hadicélokot szolgálnak*. Az ilyirányú üzemenkoncentrációnak a leg-tökéletesebb típusát mindenesetre a Krupp-féle művek szolgáltatták a háború előtt, amelyekben az utolsó számlálás alkalmával 69,500 személy talált alkalmazást. Németország *tízmilliónyi ipari munkásából* azonban mindössze alig valamivel több, mint *másfélmillió munkás* dolgozott olyan nagyüzemben, amely 500 személynél többet foglalkoztat, míg a túlnyomó többség - *több, mint hatmillió ipari munkás* - kis- és középüzemekben kereste meg kenyerét s ezeknél valamivel nagyobb üzemekben, gyárakban is *mindössze két és egynegyedmilliónyi* munkás talált elhelyezést. Nagyüzemi koncentrációról, történelmi, sorsdöntő szempontból igazán nehéz ott beszélni, ahol egy gyorsütemű ipari fejlődés mellett is *csak 9 munkás jut átlagban egy üzemre* végső eredményképpen, mint ahogy ezt a németországi statisztika mutatja, márpedig, mint Kautsky mondja, a termelés szocializálása - marxista értelemben -, elsősorban és mindegyestül *«csak a nagyüzemek munkásainak, a bérmunkás proletariátusnak volna az erős érdeke»*¹ Ez a társadalmi réteg azonban, bármily jelentékeny is gazdasági és társadalmi szempontból, ezidőszerint Európa legfejlettebb ipari országaiban is nagy kisebbséget jelent s abszolút uralomra jutása a társadalomban és az államban *csak egy kisebbség természetellenes - s így múló - uralmát jelenthetné csupán* és mindenütt a jelenlegi szovjet oroszországi állapotokhoz hasonló állapotokra vezet-e. De ha a vén Európa iparilag legfejlettebb három nagy vezető országa után a történelmi tradíciók nélkül teljesen szabadon, minden gátló körülmény nélkül fejlődött fiatal Amerikát nézzük, akkor szintén azt tapasztaljuk, hogy az Amerikai Egyesült Államokban, az igazi nagyipar hazájában se nőnek az ipari koncentráció fái - az égis s bár Európától

¹ V. ö. Kautsky, Karl: «Die proletarische Revolution und ihr Programm». Stuttgart, 1922. 14. old.

függetlenül alakulva, ipara mégis fölvette az európai ipari fejlődés általános képét a kis-, közép- és nagyüzemek egymáshoz való viszonyában és arányszámában.

Miután az Amerikai Egyesült Államok ipari statisztikája a legrészletesebb s az ipari fejlődésnek úgyszólván minden mozzanatára kiterjed, így gazdasági és társadalompolitikai szempontból valósággal döntő jelentőségű képet ad a valóságról és ezt véve alapul, igazán szilárd talajon állhatunk a szükséges gazdasági és társadalmi reformok iránya és tartalma szempontjából, tekintettel arra, hogy az ipari fejlődésnek amerikai képe semmi lényeges eltérést vagy különbséget nem mutat Anglia és Németország ipari fejlődésének általános képétől.

Az Amerikai Egyesült Államok ipari fejlődése 1910 óta.

Év	A vállalatok száma	Növekedés %-ban	A munkások száma	Növekedés %-ban
1909.	268.491	—	6,615.046	—
1914.	275.791	2·7	7,036.337	6·3
1919.	290.105	5·6	9,103.200	29·0
1921.	196.297	—32·3*	6,946.570	23·6*
1923.	169.309	—	8,778.950	—

* A háború után kezdődő általános gazdasági válság 1920-21. év között már erősen érezte hatását az Egyesült Államokban is és sok vállalat ment tönkre.

Az ipari vállalatok – üzemek száma 1920-tól kezdve a háború után bekövetkezett gazdasági válság következtében, mint látjuk, három év alatt rohamosan csökkent, ami azonban jellemző erre az időszakra az, hogy erős megrázkódtatásnak elsősorban a hadianyagot gyártó nagyüzemek s ezekkel kapcsolatos egyéb ipari vállalatok és bányaművek voltak kitéve s a kis- és középüzemek, amelyek a napi általános és kulturális szükségletek kielégítésére szolgáló iparcikkek termelésével foglalkoznak, szilárdabban állták a gazdasági válság első viharát – ami természetesen is -, mivel gyökerük nem a háborús kon-

junktúra talajába ereszkedett, így nagyon érdekes az alábbi statisztikai adat, amely 1921-ben az első nagy összeomlás után mutatja az üzemmegoszlás képét.

A vállalatok nagysága 1921-ben

Foglalkoztatott munkáslétszám	Üzemek száma % -ban	A munkások száma % -ban
—	Egyedül dolgozó kézműves és művész : 4·4	—
1—5	43·5	3·2
6—20	27·5	8·6
21—50	12·2	11·1
51—100	5·6	11·4
101—250	4·4	19·1
251—500	1·5	14·1
501—1000	0·6	12·4
1000-en felül.....	0·3	19·6

Ha az üzemkoncentráció szempontjából nézzük az Egyesült Államoknak ezt a statisztikáját, akkor íme kitűnik, hogy az amerikai munkásoknak 22.9%-a kisipari üzemekben dolgozik (az első három kategória, 1 munkástól 50-ig) és igazi nagyüzemben, amely 1000-en felül foglalkoztat munkásokat, mindössze csak 19.6%-a dolgozik a munkásoknak, kisebb gyárakban pedig (501-től 1000 munkásig) 12.4%, míg a közbeeső középüzemek foglalkoztatják a legtöbb munkást, az összmunkásságnak 44.6%-át. Vagyis: a világ legfejlettebb ipari államában, amelyet se tökehiány, se vállalkozói kedv hiánya, se semmiféle más gátló ok nem akadályozott meg ipari fejlődésében, a kis- és középüzemek oly nagy gazdasági szerepet játszanak, hogy azokban dolgozik összmunkásságának 67.5%-a. Ha pedig az üzemkoncentrációra leghajlamosabb iparágakat vesszük szemügyre, akkor az amerikai üzemkoncentráció képe – a Ford-féle

vállalatokhoz hasonló más óriási gyárvállalatok ellenére is – a következőképpen alakul ki előttünk: *a textilüzemek* száma 1923-ban 26.797 volt, amelyek 1,719.434 munkást foglalkoztattak, egy-egy üzemre jutott *átlagban 64 munkás*, ami azt mutatja, hogy ebben az iparágban is erős a kis- és középüzemek száma épügy, mint Angliában, Franciaországban, vagy Németországban. *A vas- és acéliparban* az üzemek száma 6358 volt, a foglalkoztatott munkásoké pedig 892.660, egy-egy üzemre jutott *átlag 14 munkás*, ami megint nem vall valami nagyarányú üzemi koncentrációra. *A gépgyárak száma* 12.147 volt, ezekben 907.707 munkás dolgozott, egy-egy üzemre jutott *átlag 74 munkás*; tehát az üzemkoncentráció ebben a tipikusan gyáripari szakmában sem lépi túl átlagában a középüzemek határát a több ezer munkást foglalkoztató hatalmas gépgyárak ellenére sem. *A legerősebb az üzemkoncentráció a közlekedési eszközöket gyártó iparban* -, ahová az automobilgyárak is tartoznak -, ebben az iparágban az üzemek száma 3873 volt, amelyek 606.328 munkást foglalkoztattak; itt egy üzemre *átlag 156 munkás jut*, pedig nem egy automobilgyár van, amely 20-30.000 munkással dolgozik, de vannak jóval kisebb üzemek is, amit a munkásoknak aránylag elég alacsony átlag létszáma mutat.¹

Az Amerikai Egyesült Államoknak ezek a statisztikai adatai az ipari fejlettség mai fokáról, világosan mutatják tehát, amit már leszögeztünk fejtegetésünk során, hogy az üzemkoncentráció folyamata az iparban nem érvényesül «természet-törvényszerűen»), hogy ez a marxista közgazdaságtani elméleti tétel is csak részigazság, egy hipotézis, amely alkalmas a gazdasági élet egyes jelenségeinek a megvilágítására, de nem maga «az igazság», amelyre a jövőt okvetlen fel lehet építeni, vagy amelyre szükségszerűen felépül. Márpedig az üzemkoncentráció és a nagyüzemek döntő jelentőségű kialakulása egyik leg-szilárdabbnak vélt történelmi és gazdasági alapja lenne a marxista szocializált termelési rend megvalósulásának, amelyre

¹ V. o. «Jahrbuch für Politik, Wirtschaft und Arbeiterbewegung». 1925-1926. Berlin, 1927. 1000-1001. old.

vonatkozólag Kautsky a következőket írja: «... vannak szocialisták, akik a nagyüzem győzelmes előrenyomulását nem akarják elismerni. Jobban mondva: vannak emberek, akik ebben a haladásban kételkednek és mindamellett szocialisták tudnak maradni. Én erre nem lennék képes. Azon a napon, amidőn arról győződnek meg, hogy nem a nagyüzem a jövő, az én szocialista meggyőződéseim biztonsága alapjaiban inogna meg.»¹

Kautsky jól és helyesen érzi és látja, hogy a jövő fejlődése szempontjából tényleg az játszik döntő szerepet, hogy az üzemkoncentráció és a nagyüzemek kifejlődése olyan arányú és olyan méretű lesz-e, hogy a dolgozó nép széles rétegét, nagyobbik felét, teljesen proletarizálja, bérmunkássá, bérrabszolgává teszi, vagy nem jut el a gazdasági élet fejlődése és alakulása erre a fokra, fiiért a kis- közép- és kézműipari üzemek és műhelyek ellensúlyozzák és más irányba terelik az ipari termelés fejlődését. Ezzel együtt pedig a gazdasági és társadalmi élet kérdései is más jelleget és jelentőséget kapnak: s a marxizmus ideálja, a «Fabrik und Zuchthaus» – a termelőeszközök államosítása – marxista értelemben vett szocializálása csak ábránd marad és csak itt-ott előforduló hiú, erőszakos kísérletezésről lehet szó csupán, mint a marxista szocialista politika eredményéről, hogy végül kiábránduljanak a munkások is belőle és utána egészségesebb és tisztább emberi ideálok megvalósítására fordítsák erejüket és lelkesedésüket.

Magyarország ipari fejlettségi foka az ország agrárjellege mellett aránylag elég magas. Iparunk az ország feldarabolása előtt, a határokon belül található nyersanyagoknak megfelelően fejlődött úgy, hogy alapszerkezetében megfelelt egy egészséges autarkikus gazdálkodás követelményeinek, noha még nem volt elég fejlett arra, hogy az ország lakosságának összes ipari szükségletét kielégíthette volna, de miután minden főbb ipari feldolgozásra szolgáló nyersanyag: vas, szén, kőolaj, bauxit, arany, ezüst, réz, horganyérc, antimonérc, kénkovand, mangánérc, kősó, különböző fánemek, továbbá kender, len, gyapjú,

¹ V. ö. Kautsky, Karl: «Die proletarische Revolution» stb. 14-15. old.

állati bőrök, szaru ésatöbbi, tetemes mennyiségben állt az ipar rendelkezésére, az ország ipara egy fél évszázad alatt sok tekintetben versenyképes társa lett a nála öregebb nyugat-európai ipari termelésnek, nemcsak az ország határán belül, a belső piacon, de az ország határán túl is. A feldarabolás előtt Magyarországon 100 önálló iparosra átlag 225 alkalmazott jutott, ez az arányszám a feldarabolás után azonban megváltozott, mert az ország nagyiparának jelentékeny része Budapest központi fekvésénél s a dunai hajóútnál fogva, amely a fővárost átszeli, ide s közvetlen környékére (Újpest, Csepel, Pesterzsébet, Kispest, Pestszentlőrinc ésatöbbi) koncentráldott, míg a kis- és középipar túlnyomólag az elszakított területeken oszlik el. A trianoni békediktátum után Csonkamagyarországon 100 önálló iparosra így már 248 alkalmazott jutott, ami 2.25-ről 2.48-ra emelte fel az egy önállóra jutó átlag alkalmazotti létszámot. Ez az eltolódás mindenesetre kedvezőtlen gazdasági és társadalmi szempontból, de nem azért, mintha ez egy egészségtelen industrializálódásra mutatna, hanem azért, mert a magyar ipar elvesztette az ország határain belül megszereshető nyersanyagának legnagyobb részét, minélfogva ipari munkástömegét az ország mai határai között nem tudja megfelelő módon és mértékben foglalkoztatni; legalább is addig nem, amíg az általános európai helyzetben és a szomszéd államokhoz való viszonyunkban valamikép egy egészséges irányú változás be nem áll. E kedvezőtlen alakulás azonban a magyar ipar fejlettségi fokának képét a kis-, közép- és kézműipari üzemek és műhelyek, valamint a nagyüzemek, nagyipari vállalatok, gyárak egymáshoz való arányát lényegesen nem változtatta meg. Az ország ipara túlnyomólag kis- közép- és kézműipar, mamut-gyáraink (Krupp, Ford stb.) a háború előtt sem voltak, most pedig még kevésbé lehetségesek. Olyan gyár, amely 1000-en felüli munkáslétszámmal dolgozna, húszt sincs az országban. «Gyáripari» statisztikánk az adatfelvételnél a 20-on felüli munkáslétszámból indul ki, ilyen alapon aztán 1923-ban 2729 gyárüzem volt az országban, amely 241.239 munkást foglalkoztatott, míg az ipari munkásságnak 442.270 személyt kitevő összlétszámából 201.031 munkás olyan kisipari

üzemekben, műhelyekben dolgozott, amelyekben 1 és 20 között változott a munkáslétszám. Azonban, *ha a középipari üzemeket, amelyek munkáslétszáma 20-, 50-100 és 200 munkás között, váltakozik, nem nevezzük ki «gyárak»-ká, akkor igazi gyáripari proletariátusunk száma -, amely 300 vagy 500 munkásnál több munkást foglalkoztató üzemben dolgozik – alig haladja meg a 110-120 ezret, azaz: ipari munkásságunk összlétszámának ¼ részét.*

Ezzel az ország nyolc és félmilliónyi lakosságának összlétszámához viszonyítva, csekélyszámú ipari proletariátussal szemben a segéd nélkül dolgozó kézműiparosok száma – kerek számban – 128.000-et tesz ki; az 1-20 segéddel dolgozó kisiparosoké 83.000-et; a többi középiparosok és gyárosok száma 4139, amiből a gyárosok létszáma mindössze 2075. Vagyis: Csonkamagyarország önálló iparosainak a száma -, amely 215.239 személy – majdnem a teljes jelét teszi ki az ipari munkásság összlétszámának, ami a gazdasági élet szempontjából azt jelenti, hogy a magyar ipar nagyon, de nagyon messze áll az ipari üzemeknek attól a koncentrációjától, amely «egy roppant nagy ipari hadsereget teremt egy kevészámú kapitalistával szemben».

Magyarország ipari termelésének az alapkérdése tehát a kis-, közép- és kézműves ipari üzemek fejlődésének, életképességének és megerősödésének a kérdése; méghozzá elsősorban azokban az iparágakban, amelyek szerves összefüggésben állnak az ország nyersanyagtermelésének jelenlegi állapotával, továbbá amelyek elsődleges szükségleteket kielégítő iparcikkeket gyártanak, amely szükségleteknél főképp az ország népességének többségét kitevő agrárlakosság szükségleteire gondolunk.

Egy üvegházi tenyészetű – mesterségesen, állami szubvenciókkal létrehívott, túlmagas védővámokkal körülbástyázott – gyáripar a nemzet testén gazdasági szempontból csak kártékony, élősdi képződmény, amely egyrészt fölöslegesen szaporítja a gyáripari proletariátust, másrészt, mint a fagyöngy a tölgyfán, amely a törzs éltető nedveit szívja el, a nemzetgazdasági életerőt pusztítja. Ezt a típusát tehát a gyáriparnak,

amennyiben van ilyen, meg kell szüntetni, illetve minden különleges kedvezményt és védelmet, amely miatta az ország népét terheli, meg kell tőle vonni, ha nincs, keletkezését nem szabad előmozdítani az egészséges gazdasági élet fejlődése érdekében. Ezzel szemben a korszerű kis-, közép- és kézművesipar megerősödése és kifejlődése egyenesen életérdeke az országnak és a nemzetnek. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy a nagyüzemek kialakulását vagy a gyáripár fejlődését egy pillanattig is meg kellene akadályozni, vagy bármily úton, mesterséges gátak emelésével megnehezíteni, ha ez a maga normális és egészséges útján halad, mert ez döreség, gazdasági analfabétizmus volna. Csupán arról van szó, hogy áttekintve a világ legnagyobb és iparilag leghaladottabb országainak ipari fejlettségi fokát, azzal összehasonlítva a magyar ipart, magától vetődik föl a kérdés: mik azok a tennivalók, amelyeket gazdasági és társadalmi szempontból komolyan végre kell hajtani az országban, hogy a magyar nemzet, a magyar nép gazdasági élete egészséges irányban fejlődjék és kikerüljék a tömegek proletarizálódásának kísérő jelenségeit, a forradalmi katasztrófák szakadékait. Ezekre akarunk az ipar fejlődéséről szóló fejtegetéseink végén -, mint tényekből eredő tanulságokra és követelményekre -, ha röviden is, de rámutatni.

Egy egészségesen fejlődő társadalmi és nemzeti élet alapját elsősorban a társadalom tagjainak anyagi jóléte, aztán az erkölcsi és szellemi színvonalnak – a nép kultúrájának – általános emelkedettsége s a polgári szabadságjogok teljessége alkotja. A mamut-gyáripár, ha annak munkája, szervezete elsősorban és mindenekfelett vállalkozói profítcélokat szolgál, mint a mai liberális kapitalista munkaorganizációban és társadalmi rendben, a társadalom normális és egészséges gazdasági és erkölcsi alapját megbontja, mert a társadalmat két egymással szemben álló részre osztja: kevésszámú túlgazdagra – kapitalistára – és egy hatalmas, nincsetlen tömege, – proletárra, amely társadalmi réteg még csak álmában sem remélheti, hogy munkája, szorgalma révén egyénileg valaha is a termelőeszközök birtokába juthat s anyagi jólétet, függetlenséget teremthet a maga számára. Éppen ennek a kapitalisztikus mamut-

gyáriparnak a terméke az az ipari proletariátus, amely elfogadta azt agitatori jelszót, hogy: *«A biztosított megélés a bér-munkás számára a szabadságnak legszebb fogalmazása»*.¹ Vagyis az állandóan vissza-visszatérő gazdasági válságokkal kapcsolatos munkanélküliség és nyomorúság lelket sorvasztó hatása alatt magáévá tette a «Fabrik und Zuchthaus»-ideált s a munkásosztály ezenközben nem veszi észre, hogy amikor a marxista szocializmus révén a szabadság útját keresi a szolgaságból és a nyomorból, tulajdonképpen a rabszolgaság és a barbárság útjára lépett, amely minden eddigi társadalmi nyomorúságnál nagyobb nyomorúságba juttatja.

Az egészséges megalapozású kis-, közép- és kézművesipar virágzása az emberek millióit juttatja gazdaságilag független helyzetbe és biztosítja számukra a mozgás, a gondolkodás és cselekvés szabadságát s az egyéni kezdeményezés lehetőségét, amely minden társadalmi, gazdasági és kulturális fejlődés alapfeltétele. Minden gazdasági és politikai törekvés, amely végső, gyakorlati következményeképpen arra vezet, *hogy az emberek millióit megfossza független gazdasági létalapjuktól, szükségképpen a polgári szabadságjogok megsemmisítését s az egyéni értékek kibontakozásának, kifejlődésének megakadályozását vonja maga után*. Az ellentét az anyagi, vagyoni függetlenségen felépülő szabad társadalmi rend és munkaszervezet, valamint az államilag és központosilag szervezett – szocializált – termelőforma és marxista szocialista társadalmi rend között tökéletes megvilágításban és éles körvonalakban áll a szemünk előtt, ha a keresztény középkor szabad városainak, független polgárainak céhekbe és testvérközösségekbe szerveződött gazdasági életét, ipari és kereskedelmi tevékenységét, – amelyből egy csodálatos általános jólét s tényleg egy magasabbrendű kultúra és művészet sarjadt ki – összehasonlítjuk a szovjet oroszországi társadalmi renddel és munkaorganizációval, amely a gyárat, a műhelyeket, a bányákat, a földeket egyaránt fegyenctelepekké alakította, anélkül, hogy az agitatori jelszó ígérését, a «megélést» biztosítani tudná mások számára is, mint az új «csinov-

¹ *V. ó. Szabó* Ervin: «A szocializmus. (Megjelent a «Társadalmi fejlődés iránya» című kötetben.) Budapest, 1904. 44. old.

nikok»-nak, az új teljhatalmú bürokratáknak, kulturális pusztításairól és meddőségéről nem is szólva. A keresztény középkor szabad városainak munkaszervezetében és testvérközösségeiben volt igazi „szocializmus»), – ha ezalatt *mindenki* gazdasági ellátottságát és polgári szabadságjogainak biztosítottóságát értjük;¹ – de vajjon hol a «szocializmus» abban a «szocialista munkaszervezetben és társadalmi rend»-ben, amelyben a központi államhatalmat kezében tartó pártklick tagjaival szemben *mindenki* egyformán nulla, az egyéni szabadságjog pedig «idejét múlt polgári ideológia» s a dolgozó tömegek rosszul ellátott rabszolgái az államnak, azaz a «szocializált üzemek»-nek?

A marxista társadalmi és gazdasági ideálnak, a «Fabrik und Zuchthaus» ideáljának megvalósulása útjában *erős gátként a városokban csak a gazdaságilag erős és független kis-, közép- és kézműiparosok százezrei és milliói állhatnak széttéphetetlen érdek-kapcsolatban egy olyan munkásosztállyal, amelynek gazdasági jóléte és polgári szabadságjogai éppúgy biztosítva vannak a szabad munkaszervezetben és társadalmi rendben, mint ahogy a keresztény középkor céhorganizációiban és testvérközösségeiben biztosítva voltak a mesterlegények számára* s egyszersmind megvolt számukra a mód és a lehetőség arra is, hogy egyéni értékeik kifejlesztésével, szorgalmukkal és kitartásukkal, mint anyagilag független, szabad városi polgárok érvényesülhessenek majd a társadalomban.

Társadalmi és gazdasági életünknek ilyen irányú átszervezése nem utópia: mert a mai liberális kapitalista társadalmi rend és termelési forma a maga visszatérő gazdasági válságival, az egyszerre jelentkező tömegnyomorúsággal egy állítólagos «túltermelés» mellett s borzalmas imperialista háborúival csödbe jutott és tarthatatlan, amiből a marxista szocialista ideál megvalósítása -, mint a szovjetországi példa mutatja – nem a kivezető út. *Marad tehát egy olyan társadalmi és munkaszervezetnek a kialakítása az emberiség számára, amely*

¹ V. ö. Kropotkin, Péter: «Die historische Rolle des Staates»; 24., 25., 26. old. és «Die gegenseitige Hilfe in der Entwicklung» című művében a középkorról szóló fejezeteket. («Gegenseitige Hilfe in der Stadt des Mittelalters.») - 157. oldaltól 228. oldalig.

a múltból átveszi és megtartja mindazt ami jó, ami történelmi fejlődésének folyamán hasznosnak és célszerűnek bizonyult s kiegészíti olyan új munkaszervezeti és jogi formákkal s szociálpolitikai intézményekkel, amelyeket a jelenkor megkövetel úgy a gazdasági, mint a kulturális és erkölcsi fejlődés szempontjából. Nem a régi rossznak a toldásáról-foltozgatásáról van tehát szó, amikor a kis-, közép- és kézművesipar gazdasági és társadalompolitikai jelentőségének és történelmi szerepének a hangsúlyozásával, ennek a gazdasági és társadalmi kategóriának *jelenlegi szükségleteire és igényeire* mutatunk rá, hanem egy rendezett, emberhez méltó társadalmi élet egyik leglényegesebb és legfontosabb gazdasági alapjának földerítéséről és megővéséről, amelynek erőszakos szétrombolása a társadalom és civilizáció pusztulását jelenti, míg megerősítése és védelme a bank- és uzsorakapitalizmus szabadjára engedett rablóhadjárataival szemben az egészséges társadalmi szervezetnek, a civilizációnak s a kultúrának a megmentését jelenti a forradalmi zürzavarok veszedelmeitől.

Az üzemi koncentráció kérdésével kapcsolatban rámutatunk arra, hogy miképpen állította meg ezt a folyamatot gyakran pusztító útjában az elektromos energiának gyakorlati alkalmazása és a kisdinamó feltalálása, továbbá a modern kis munkagépek, a gáz- és benzinmotorok feltalálása, amelyek lehetővé tették a kis-, közép- és kézművesipar számára a mechanikai munkaerő alkalmazását s így versenyképpé tették műhelyeiket a gyári termeléssel.

Milyen gyakorlati követelmény származik ebből egy józan gazdaságpolitika számára?

Mindenekelőtt az, hogy nagy súlyt kell helyezni a kis-, közép- és kézművesipar racionalizálásának keresztülvitelére és termelőerejének fokozására, tehát az ipari célokat szolgáló villanyerőt és gázt az ilyenmő állami vagy községi közüzemeknek megfelelő olcsó árban kell szolgáltatni, hogy a kisüzemek a géptechnika mai fejlettségét termelő munkájukban felhasználhassák s versenyképességük a mechanikai munkaerő felhasználásának terén töretlen maradjon.

A nyersanyagbeszerzés és áruértékesítés kérdésében a

kisüzemek szintén versenyképesekké váltak mindazokban az iparágakban, amelyeknek iparossága annyi értelmességet és rátermettséget tanúsított, hogy meg tudta szervezni a maga számára a nyersanyagbeszerző és áruértékesítő szövetkezeteket és raktárakat. Különösen nagy haladást mutatnak ezen a téren Anglia, Franciaország, Belgium, Dánia, Németország és Svájc kis-, közép- és kézművesiparosai. Erre az útra a magyar kisiparoságnak is teljes erővel rá kell lépnie. Ezeket a szövetkezeti formákat magának kell azonban megteremtenie. Egy egészséges kormányzati politikának ezen a téren az a feladata és kötelessége, hogy a szövetkezeti szervezkedést semmiféle bank- vagy nagytőkés érdek hivatalos istápolása meg ne nehezíthesse. Márpedig a nyersanyagbeszerző kisipari szövetkezetek munkáját és virágzását könnyen megakaszthatják a különböző kartellek és trösztök, mint például a nyer s vaskartell, az acéltröszt, a szénkartell, a fakartell, a bőrgyárak trösztje s a bőrkartell, a cementkartell, a téglakartell, a textilkartell ésatöbbi. Mivel a kartellek az áruuzsora eszközei, – amelyek tulajdonképpen indirekt úton szolgálják a bankkapitalizmus uzorahadjárátát a termelőmunkával szemben-, a kartellek áruuzsorájának törvényhozásilag kell végetvetni, mert ha a kartellirozott áruuzsora lehetetlenné válik, akkor a kisiparosok nyersanyagbeszerző szövetkezetei és raktárai komolyan betölthetik hivatásukat a kisipari termelés szervezetében a nagyüzemekkel és tőkeerős gyárakkal szemben a nagyban való, olcsó nyersanyagbeszerzés terén, míg ellenkező esetben a kisiparosok minden ilyenmű szövetkezése bankkapitalizmus szolgálancaira fel-fűzött kartellek függvényévé válik s fennmaradása vagy csődje a messze háttérben meghúzódó nagybankkapitalista érdek-szövetségétől függ.

Az áruértékesítő szövetkezetek, raktárak, kiállítások megszervezése, fenntartása, azok munkájának, tevékenységének irányítása tisztán a kisiparosság intelligenciájának és kereskedelmi rátermettségének a kérdése. Ezeket a gazdasági organizációkat tehát teljesen maguknak kell megalkotni és életképesekké tenni. Az állam és a községek – a városok – csak annyit tehetnek ezen a téren, hogy vásári és kiállítási célokra

megfelelő helyiségek megteremtésében, felállításában, valamint azok fenntartására segítőkezet nyújtanak nekik.

Elsőrendű és fontos szerepet játszik a kisüzemek életképességének, fennmaradásának és virágzásának a kérdésében – *a tőkeerősség kérdése*. Ennek a kérdésnek a gyakorlati megoldását -, mint azt külföldi, több nyugateurópai ország kisiparosainak példája mutatja – *a kis-, közép- kézművesiparosok takarékpénztárai és hitelszövetkezetei* szolgálják. Ezeknek is olyan autonóm gazdasági szervezeteknek kell lenniök, mint a többi szövetkezeteknek; az államhatalomnak, a józan, célszerű kormányzati politikának azonban -, hogy ezek a szövetkezetek hivatásukat betölthessék és virulhassanak – be kell avatkoznia a bankkapitalizmus alapkérdéseibe s lehetetlenné kell tennie, hogy a bankok a tiszta banküzleten kívül mással is foglalkozhassanak, így ipari, kereskedelmi vállalatok megszerzésével és túl magas kamatigényükkel a magánipari és kereskedelmi – kisipari és kiskereskedelmi – vállalatok termelő munkáját és kereskedelmi vállalkozásait valósággal megfojtsák és lehetetlenné tegyék. A kisipari takarékpénztárak és hitelszövetkezetek csak olyan országban életképesek s csak ott virulnak, ahol a bankkapitalizmus állandóan fokozódó kamatigényével és profithajszájával nem folytathat uzsora- és rablóhadjáratot a termelőmunkával szemben, amely egyszerűen indirekt úton a fogyasztók kifosztására is irányul. A gazdasági életnek ezt a pusztító rákosodási folyamatát azonban a termelőosztályoknak öntudatos és erőteljes társadalmi és gazdasági szervezkedése mellett csak egy kemény és határozott kormányzati politikával lehet megakadályozni és meggyógyítani. Jaj annak az országnak, amelynek kormányzati politikája nem áll egyébből, mint a bank- és kartellkapitalizmus lakájszerű kiszolgáltatásából – a termelőosztályok rovására. Egy ilyen politika az ország, a nemzet, a nép sirját ássa meg. Elengedhetetlenül fontos gazdasági és társadalmpolitikai kérdés tehát nálunk Magyarországon, ahol a kis-, közép és kézművesipar oly jelentős szerepet játszik úgy a termelésben, mint a benne foglalkoztatott munkások nagy létszámánál fogva, hogy a kisipari hitelügyek kielégítését és a kisipari

tőkeképződést meg ne akadályozhassa és lehetetlenné ne tegye a bankkapitalizmus brutálisan önző kamatpolitikája, profit-hajszája, ezért a kormányzati politikának minden erővel elő kell mozdítani a kis-, közép- és kézművesiparosságnak mindenemű olyan autonóm jellegű törekvését, amely a kisipari takarékpénztárak és hitelszövetkezetek létesítésére irányul. Az általános gazdasági jólétet a tőkeképződésnek és tőkekihe-lyezésnek, a termelő hit el nyújtásának ez a formája jobban és igazabban szolgálja, mint a_ mai nagy bankkapitalista gazdaságpolitika, amelyet csak egyetlen cél irányít: a profit, a vezérigazgatói fizetés, a tantiém és az osztalék. És éppen ez oEbzza, hogy egész gazdasági és társadalmi életünk úgy fest, mintha itt a földön minden csak a telhetetlen profitéhes emberek kedvéért volna s a termelőosztályokat éppen csak, hogy meg-tűrik, mert mint alantas közegekre szükség van rájuk, hogy a profitembereket munkájukkal, verejtékükkel és vérével ki-szolgálják. Pedig ipar, mezőgazdaság, árucserforgalom, vallás, kultúra, tudomány, művészet minden előbb volt, sőt nagyon régóta megvan, még mielőtt bankok, börzék, részvénytársaságok, kartellek, trösztök s más mai formájukban egészségtelen, élősdi képződmények, rákdaganatok keletkeztek volna az emberi társadalom testén. És ahogy megvolt hosszú évszázadokon, sőt évezredekén át az emberiség nélkülök s egy cseppet se volt boldogtalanabb, mint a mai emberiség, sőt emberibb életet éltek a nagy néptömegek sok tekintetben a mai proletár-tömegéletnél: nagyon valószínű, hogy az emberiség megmarad a földön s megmarad a termelőmunka is, az ipar, a kereskedelem, a vallás, a tudomány, a kultúra, a művészet akkor is, ha az emberi nem és történelem torzszülötte, a profitember a maga «intézményei»-vel, amelyekkel a társadalmi és gazdasági életet ma megnyomorítja s egyik katasztrófából a másikba viszi, megszűnik, elmúlik. Utó végre nincs másról szó, mint arról, hogy az emberek fölébredjenek a liberális kapitalista gazdasági világnézet mákonyos hatásából s rájöjjenek, habár egyelőre fájó fejjel is, de józanodó aggyal arra, hogy a termelőmunka talán mégsem a bankokért van s ha már vannak bankok, talán mégis csak nekik kell magukat alárendelniük a termelőmunka

s az általános társadalmi jólét érdekeinek és követelményeinek s nem játszhatják tovább a megfordított szerepet.

A kis-, közép- és kézművesipari műhelyek és üzemek teljesítőképességéről is szólnunk kell még egyet-mást, tekintettel arra, hogy a nagyüzemi, gyáripari termelési formának úgy a liberális kapitalista érzelmű és világszemléletű mániákusai, mint marxista társadalmi csodadoktorai egyaránt azt vallják és hirdetik, hogy *a kis- és középzemek – a kézművesipari műhelyekről nem is szólva – „képtelenek nagyobb feladatok megoldására, nagyobb munkák lebonyolítására.»*. Hihetetlen, hogy ez az alapjában véve nagy-kapitalista érdekszülte előítélet mily mélyen beitatódott a közvéleménybe még olyan körök és egyének között is, akik aggodalommal szemlélik és szemlélték mindig a kapitalista gyáripar társadalmi pusztításait. Az igaz, hogy vannak iparágak, amelyeknél egyenesen esztelenség volna a nagyipari, a gyáripari üzemforma megszüntetése, így a vas- és acélgégyártásban, a textilipar egyes ágaiban, a bőrkikészítő iparban (bőrgégyártásban), a papírgégyártásban ésatöbbi. De ezek mellett van az ipari munkának egy egész hosszú, nagy sora, amelyet a kis-, közép- és kézművesipari műhelyek, a kisüzemek látnak el, hiszen ezen alapszik fennmaradásuk titka s az a tény, hogy a világ iparilag leghaladottabb országaiban is a kisüzemek foglalkoztatják mind a mai napig az ipari munkásság legnagyobb részét, általában jó kétharmadát. Hogy meglássuk és helyesen ítéljük meg, mi mindenre képes és alkalmas a kisipar és a kézműves munka, talán a legjobb, ha az emberiség civilizációjának történetére vetünk egy rövid pillantást s aztán a multat összekapcsoljuk a jelenkor ipari és kézműves munkájának lehetőségével.

Hol volt a nagyipar – a gyáripar -, az üzemkoncentráció, a kapitalizmus még az idő méhében, amikor Valerius mester remekművét, a római Pantheont Kr. e. 26-ban megépítették a »*Collegium Fabrorum*»-ban megszerveződött római kézművesek. A Pantheon kupolájának átmérője és magassága 41 méter, amelyet rendkívül vastag falak tartanak s az egész kiképzése olyan mesteri műrekek, amelyet a *mai kor* építészei is méltányolnak.

Vagy gondoljunk Maximus császár cirkuszára, amely egykor a Via Appián állott s amelyet Július Cézár alatt fejlesztettek tovább. Ennek a cirkusznak a befogadóképessége oly nagy volt, hogy 260.000 ember fért el benne. Kőből és téglából építették, háromemeletnyi magasságban, felül oszlopsorral díszítve. Caracalla fürdőjét pedig 16.000 négyzetméternyi területen építették föl, nagyszámú csarnokkal, oszlopsorokkal, kertekkel, fürdőmedencékkel, úgyhogy egyszerre 6000 ember fürödhetett benne. Az ókori népek civilizációjának minden alkotása, reánk maradt csodálatos emlékei mind-mind kézművesek munkájának a terméke.

A keresztény középkor csodálatos dómjait, székesegyházait, templomait, kolostorait, középületeit, városházait, céhházait, fejedelmi palotáit, várait szintén kézművesek építették föl, akik a régi görög-római «Collegium Fabrorum» (Structorum) munkaszervezetéhez hasonló céhszervezetben – gildekben – megszerveződve végezték a maguk munkáját nem kapitalista prof it hajszában, de «a közjó és közérdek szolgálatában Isten dicséretére.»

Mily rettenetes nehéz és nagy feladatok előtt álltak az ókor és a keresztény középkor kézművesei, akik még nem ismerték a ma használatban lévő mechanikai munkaerőket, a gőzt, a villanyt, a gáz- és benzinmotorokat, a modern szerszámgepeket, munkaeszközöket: de legyőzték minden nehézséget az organizáció erejével.

Ma, az ókori vagy középkori építkezésekhez hasonló nagy 'építkezések lebonyolítását kapitalista vagy marxista-szocialista előítélettel nem mernék – kisiparosokra bízni: hanem a bankkapitalizmus érdekláncaira fűzött nagyvállalkozókra bízják, akik nagy haszonnal – profittal – bizonyára gyorsan és hitványul el is végeznék a nagy építkezések lebonyolítását, mint ahogy erről korunkban oly sok és közismert szemléltető példa tanúskodik, hogy ezek felsorolását fölöslegesnek tartjuk.

Igenis: a technika mai fejlettségi foka mellett a kis-, tőzép- és kézművesipari műhelyek nagyon sok és sokféle nagyarányú munka elvállalására és végrehajtására alkalmasak, azaz alkalmasakká válhatnak, *ha a nagyobb munkák lebonyo-*

*lítására az egykori «Collegium Fabrorum» és a középkori céhszervezet – gildék – mintájára modern munkaszövetkezetekbe tömörülnek, amelyeknek alapját egymással összedolgozó kisebb-nagyobb munkaközösségek (kisipari műhelyek összeműködése, munkafelosztás alapján) alkotják. Különösen szépen keresztülvihető ez az építőiparban, mint ahogy ezt nemcsak a múlt, de már a jelenben is ismét meg-megújuló több külföldi példa bizonyítja. Éppen ezek a külföldi példák – kis iparimunkaszövetkezetek, munkaközösségek alakulása nagyobb arányú munkák lebonyolítására – mutatják, hogy *misem állja útját annak, hogy a mi korunkban is feltámadjon és új formát öltve előbbre ne vigye az ipari termelést a kapitalizmus kátyújából a keresztény középkor nagyszerű céhszelleme, a kis-, közép- és kézművesipari műhelyek különböző, itt felsorolt kooperatív organizációiban, amely az egyetlen lehető mód és eszköz arra, hogy az emberi munka újra megnemesedjék és tényleg szabad tevékenység legyen. A modern marxista barbárság «Fabrik und Zuchthaus»-ideáljával szembe kell állítanunk a szabad ipari munka szövetkezeti ideálját!**

2. A mezőgazdaság.

A kis- és nagybirtok termelőképessége.

Amint jelen fejtegetésünk során kimutattuk, a gazdasági élet fejlődése az iparban lényegesen más irányt vett, mint ahogy azt Marx és követői feltételezték; elmaradt az üzemkoncentrációnak az a mérve, amelynek proletarizálnia kellett volna az iparban és kereskedelemben foglalatostkodók túlnyomó többségét; nem ment tönkre az iparban a kisüzemi termelőforma, sőt megerősödött és számarányában a nagyüzemekhez viszonyítva emelkedett, úgy hogy a nagykapitalisták és az igazi nagygyáriparban foglalkozó proletariátus közé egy erős kisipari középosztály került, amely számbelileg szinte vetekedik a gyáripari proletariátussal s különösen erős és nagy ez a polgári középosztály, ha ideszámítjuk az önálló kiskereskedők és a különböző szabadfoglalkozásúak tömegét, valamint a gyárak, üzemek, vállalatok magas fizetésű vezetőit, mérnökeiket. Az osztály tagozódást a kapitalizmus, bármily romboló hatást mutatott is fejlődésének első szakaszaiban, nem egyszerűsítette a «kevés számú tőkés és óriási proletártömeggé, amely kiengezelhetetlenül szemben áll egymással». Az osztály tagozódás inkább sokrétű lett, nemcsak különböző foglalkozási ágak szerint, hanem az egyes kategóriákon belül is; így például a középosztály maga is több rétegre tagozódik: a közigazgatási, a tanácsadói, a jogászok, a szabadfoglalkozásúak, a szabadfoglalkozásúak osztagja s az ipari és kereskedelmi középosztály; sőt magán a munkásosztályon belül is erős rétegződés mutatkozik, a magasabb képzettségű, specializálódott szakmunkások és a közönséges munkások s gyáripari napszámosok között,

úgyhogy «a városi lakosságának nevezett társadalmi réteg - egyáltalán nem alkot olyan egyöntetű «proletártömeget», amelyet a tőke- és üzem koncentrációnak kellett volna létrehoznia a kapitalista termelési renden belül. A marxista társadalombölcselet osztály tagozódási sémája a tényleges társadalmi fejlődés menetére nézve tehát hasznavehetetlenné vált, tudományos szempontból általában rossz hipotézisnek bizonyult.

Ámde, míg a városi, ipart és kereskedelmet űző lakosság újabbkori történelmének alakulásaiból a gazdasági élet jelenségeiben, mint láttuk, kimutatható a marxista társadalombölcseletnek egynémely részben helytálló megállapítása, például az üzemkoncentráció, nem mint «általános érvényű gazdasági törvény» ugyan, de mint egyik gazdasági tünet, addig a mezőgazdaság újabbkori fejlődéstörténetében egyáltalán semmi nem igazolta a marxizmus idevonatkozó megállapításait; egyetlen úgynevezett «tudományos igazsága» a mezőgazdasági termelés fejlődésmenetére, annak alakulására nézve be nem vált. Itt még «részigazságai» sincsenek, ami annyit jelent, hogy a termelési rend jövő fejlődésének marxista konstrukciója alapján esik szét, amit a legszemléltetőbb módon a szovjetországi példa bizonyít, ahol a mezőgazdasági termelés átszervezésének kísérletében még sokkal nagyobb a csőd és kirívóbb a marxista szocializálási elmélet gyakorlati képtelensége, mint az ipari termelés szocializálásának kérdésében.

A mezőgazdaság kérdése különben is már kezdettől fogva gyöngye oldala volt a marxista gazdasági elméletnek és társadalombölcseletnek. Marx, Engels a XIX. század első évtizedeinek angol nagybirtokait s az amerikai mamut-farmokat tekintették a mezőgazdasági kultúra magasabb fejlődési formáinak a technikailag elmaradottabb parasztgazdaságokkal szemben. S úgy ők, mint későbbi követőik, Eccarius, Liebknecht Vilmos, Kautsky azt hitték, hogy a mezőgazdasági gépek alkalmazása – gőzekék, vetőgépek, aratógépek, cséplőgépek, rosták ésatöbbi – ugyanolyan hatással lesznek a mezőgazdasági termelésre, illetve a parasztgazdaságokra, mint az ipari gépek voltak a kisiparra s a mezőgazdaságban is bekö-

vetkezik az üzemkoncentráció, vagyis: az industrializálódott nagybirtok tönkreteszi, fölfalja a kisbirtokokat, a parasztbirtokokat s az öngazdálkodó szabad parasztok milliói földművesproletárokká lesznek. «A vidék és a város ellentéte és társadalmi átalakulási szükségletei így kiegyenlítődnek» – jövendöli Marx.¹

A fejlődés azonban a mezőgazdaságban éppen az ellenkező irányban halad, mint ahogy azt Marx, Engels és híveik föltételezték: nem a kisbirtokrendszer van szűnőfélben, hanem megfordítva, a nagybirtokrendszer mutat minden országban hanyatlást s válik úgy gazdasági, mint társadalompolitikai szempontból tarthatatlanná.

Először is, a mezőgazdasági munka természeténél s így lényegénél fogva más, mint az ipari munka, minélfogva a géptechnika bevezetése és alkalmazása a mezőgazdaságban szintén más, mint az iparban. Marx pedig a két munkafolyamatot - az iparit és a mezőgazdaságit - teljesen azonosnak vette s így az ipari fejlődés tendenciáját minden kritika nélkül ráhúzta a mezőgazdaságra is, holott mint fejtegetéseink során láttuk, az iparban sem állja meg egészen a helyét.

Az alapvető és főkülönbség a két munkaterület között mindjárt az, hogy amíg az ipari munka teljesen *mechanikus* jellegű, addig a mezőgazdasági munka *organikus*. Egy ipari terméknek, bútornak, ruházati cikknek vagy bárminek, az előállítását bármikor meg lehet kezdeni s míg a nyersanyagkészlet tart és az egyéb szükséges hozzávalókból telik, végnélkül folytatható a munka, vagy tetszésszerűen időközönként megszakítható, anélkül, hogy a munka tárgya ezáltal romlásnak, pusztulásnak lenne kitéve. Egészen más azonban a mezőgazdasági munka képe. A búzát, a rozsot, a zabot, az árpát ésatöbbi, nem úgy termeli a gazda, mint az iparos a maga készítményeit. A mezőgazdaságban a munkafolyamat nem indítható meg és nem folytatható tetszés szerint: a munka megkezdését a *természet szabja meg* s elvégzése és befejezése is *időhöz kötött*. Minden munkanemnek megvan a maga külön ideje: a szántásnak, a vetésnek, az aratásnak, a betakarításnak, a cséplésnek s min-

¹ V. ö. Marx: «Das Kapital». (6-ik kiadás.) I. k. – 470. old.

den növény más munkát igényel; mást a szemesek, mást a kapásnövények s megint más munkát igényelnek a kertgazdasági növények majd egyszerre, naponta vagy megszakítva, majd különböző időközökben. A munkát se lehet úgy felosztani és specializálni, mint az iparban; egy-egy munkás szánt, trágyáz, vet, boronál, kapál, kaszál, arat, behord, csépel, fuvaroz, tisztogat, jószágot gondoz ésatöbbi; a munkájukat tehát a mezőgazdaságban vagy kertgazdaságban dolgozó emberek *szükséglet* szerint változtatják. A munkabeosztás és a munkafelosztás minden vonatkozásában egészen más, mint az iparban. És más a mező- és kertgazdálkodás maga is, mint az ipari termelés. Az ipar specializálódhat *kizárólag egy, vagy egy-két árucikk* nagyban való *gyártására*. A mező- vagy kertgazdálkodásban ezt nem lehet megcsinálni. Egy gazdaság nem termelhet kizárólag csak búzát, csak rozsot, csak kukoricát, csak burgonyát vagy bármi egyebet, mert akkor se a földjét nem tudná a gazda megfelelő módon kihasználni, se munkaerejét gazdaságosan hasznosítani. A föld termőerejének a megtartása, fokozása egyenesen megköveteli a benne termesztett növény ék változtatását. A mezőgazdasági és kertgazdasági munka folyamatosága tehát *a különböző növénynemek termesztéséhez* van kötve, ami megint szoros kapcsolatban van *az állattenyésztéssel s az aprójószágtenyésztéssel*. A mező- és kertgazdasági munka tehát oly sokféle és soknemű, hogy azt az ipari munka módjára megszervezni természeténél fogva képtelenség; *se időbelileg, se módjára nézve* nincs meg az a folyamatosága, mint az ipari munkának; aztán *térbelileg is változó*: egyszer a mezőn, egyszer a szántóföldön, egyszer a kertben, a gyümölcsösben, a szőlőben, egyszer az istállóban, egyszer az udvaron, az ólban, a magtárban, a szérűskertben ésatöbbi kell dolgozni. A gépeket se lehet úgy alkalmazni, mint az iparban. A növény a földhözköttten fejlődik s a gépeket mindig a helyszínére kell szállítani, tehát nem lehet velük állandóan egyhelyben dolgozni, mint az iparban. A mezőgazdasági gépek így vándorló egyes munkagépek, amelyek mellé -, ha gőz-, benzin-, vagy nyersolajmotor hajtja őket – az energiaforrásul szolgáló motorokat is oda kell szállítani. Mindezek a tények és adottságok nagyon szűk határok

közé szorítják a mezőgazdasági munkagépek felhasználását s ezenkívül, ha még tekintetbe vesszük azt is, hogy a mezőgazdaságban az egyes gépeket csak rövid ideig, mindössze pár hétig, használják s az év legnagyobb részében használatlanul hevernek, rögtön szemünkbe tűnik az ok, hogy miért jár oly kevés haszonnal az egyes mezőgazdasági üzemeknek nagyobb és drágább gépekkel való felszerelése s az egyszerű munkaeszközök és kevésbé komplikált szerszámszerűgépek, amelyeket emberi munkaerővel vagy igásállatok befogásával lehet használni, miért tartják meg előnyüket a motorral hajtott nagyobb gépekkel szemben. Aztán a föld termőképességének a megtartása összefüggésben van a rajta élő és dolgozó emberek és állatok számával; a föld csak akkor terem, ha a növényzet által belőle kivett kémiai alkatrészeket vissza is kapja, amit műtrágyával nem lehet minden tekintetben pótolni; a mezőgazdaságban és a kertgazdaságban *a természetes trágya nélkülözhetetlen*, mert a szerves trágya mikroorganizmusokat visz a földbe, ami a műtrágyában nincs s ezek a mikroorganizmusok bontják meg a trágyát s teszik lehetővé, hogy a növények a szükséges tápanyagokat felszívhassák. Embert és állatot a mező- és kertgazdálkodásból nem lehet száműzni s nem lehet őket gépekkel Behelyettesíteni. Teljes egészében más tehát az alapja és a föltétele a mező- és kertgazdaság fejlődésének, mint az iparnak s miután Marxnak és Engelsnek, valamint kritikátlanul gondolkozó híveiknek *csak egyetlen sémájuk volt a gazdasági élet fejlődésmenetére nézve: a gépmunkával kapcsolatos nagyüzemi koncentráció elmélete*, így ennek a teóriának kellett volna győzedelmeskednie az élet és a természet fölött, ha másért nem, hát a marxizmus igazolásáért. De hát ez a marxista teória a mezőgazdasági termelés menetére nézve annyira nem vált be, mintha valaki az acélgyártás technikájának a fejlődésével akarta volna valamiképp egybekapcsolni a búza acélosságának és sikértartalmának a kérdését.

A mezőgazdaságban, a kertgazdaságban a jobb minőségű termelésnek és a többtermelésnek a kérdése – elsősorban és legfőképp nem géptechnikai kérdés: hanem növény- és állatbiológiai kérdés, ami a gazda és tenyésztő szakismeretétől és

gyakorlatától függ; ismerni kell a növény vagy az állat természetét, fejlődési és szaporodási képességét s annak összes feltételeit, ápolási és gondozási módját: s mindezt nem lehet gépekre bízni, mert ez emberi értelmi munka, aminek irányítására, elvégzésére, ellenőrzésére ember és nem gép kell. A föld terméshozadékának határai bővíthetők ugyan még mindig, a végső határokat még nem ismerjük, mert ez ismereteinktől, a tudomány és technika haladásától függ; azonban minden növényi és állati kultúrának – tenyésztési műveletnek – van egy intenzitási foka, amelyen túl hiábavaló minden anyag- és munkabefektetés, mert a terméshozadék mennyisége, a szaporulat minősége változatlan marad, vagy megfordul s esetleg csökken és romlik.

A mező- és kertgazdaság, valamint az állattenyésztés *produktivitása* az itt elősorolt tények s az esetleges «csökkenő földhozadék törvényé»-nek érvényesülése következtében, amikor a befektetett anyagérték és munka már nem áll arányban a termésmennyiséggel s annak minőségével, *csak úgy növelhető, ha a művelés alá vont föld területét kiterjesztjük s az állatállományt is sokszorosán megnöveljük*. De ennek az értéke is függ megint a termesztett növényzetre és az állatállományra kedvező vagy kedvezőtlen klimatikus viszonyoktól s függ a művelés alá vont terület talaj minőségétől még akkor is, ha a tudomány eredményeinek teljes felhasználásával a gazda «maga csinálja is a jó földet.»

Ez a pont – a mezőgazdaság- és kertgazdaság *produktivitásának*, valamint az állatállomány növelési lehetőségének az összefüggése a *földterület nagyságával* -- volna talán az, ami esetleg némileg igazolhatná a marxista elméletet a *mezőgazdasági nagyüzemek* szükségszerű kialakulására nézve, *tekintettel az emberiség állandó szaporodására*, ami az élelmiszerszükséglet folytonos növekedését vonja maga után.

A mezőgazdaságban, a kert gazdaságban és állattenyésztésben, apró jószágnevelésben föltétlenül szükséges és nélkülözhetetlen emberi munkát azonban nagyon nagy mértékben befolyásolja kultúrfoka mellett az ember – a munkás – közvetlen vagy közvetett érdekeltisége. Másképpen dolgozik a

gazda, a paraszt, a földműves, a földmunkás, a gazdaságicseléd, a napszámos – önmagának és másnak; idegen birtokon vagy a saját földjén; másképp gondozza, ápolja a jószágot, a sertést, az apró jószágot a saját istállójában, a saját óljában, a saját udvarán, mint más tulajdonában. Miután pedig a mezőgazdasági munka, a kertgazdálkodás, a gyümölcsstermesztés, az állattenyésztés nem mechanikus munka, hanem organikus, amelynek alapja az emberi kvalitásos munka: az idegen, fizetett munkaerővel való dolgoztatás értéke és minősége egy bizonyos munkáslétszámon túl nagyon kétséges, sőt egyenesen eredménytelen, mert nem lehet minden munkás hátamögé felügyelőt, ellenőrző közeget állítani. A nagybirtokrendszer a mezőgazdasági nagyüzem gazdaságosságának a technikai gátakon és akadályokon túl vannak tehát legyőzhetetlen pszichológiai gátjai és akadályai is. *És éppen ezek a gátak és akadályok idézik elő mindenütt az egész világon a nagybirtokrendszernek és a mezőgazdasági nagyüzemeknek a válságát s felozslását kis parasztgazdaságokká vagy középbirtokokká*, amelyek a kvalitásos emberi munkára s így a produktivitás fokozására úgy mennyiségileg, mint minőségileg egyaránt alkalmasabbak a mezőgazdasági termelésben, a kertgazdaságban, a gyümölcsstermesztésben és az állattenyésztésben, mint a nagybirtokok, a mezőgazdasági nagyüzemek, amelyekkel szemben a géptechnika vívmányainak felhasználása tekintetében sincsenek semmi hátrányban.

A legtöbb és legfontosabb mezőgazdasági gépet a parasztgazdaságokban, a kis- és középbirtokokon éppúgy lehet használni, mint a nagybirtokokon, a mezőgazdasági nagyüzemekben; géptechnikai előnye tehát a nagybirtoknak nincs a parasztgazdaságokkal, a kis- és középbirtokkal szemben. A gépek használata a mezőgazdaságban nincs semmiféle összefüggésben a birtok terjedelmének, nagyságának a kérdésével; az egyaránt lehet kisbirtok, középbirtok vagy nagybirtok. Az egyetlen gőzeke volt az, amelynek a használata tényleg a nagybirtokhoz volt kötve, méghozzá ez is csak – egyenletes, síkterületű s elég kemény talajú birtoktesten. A gőzeke *mély szántásának előnyei* zavarták aztán meg a marxisták fejét annyira, hogy a mező-

gazdaságban is elkezdtek hirdetni a nagyüzemek előnyét és a parasztbirtok szükségszerű tönkremenetelét. De ezt a mélyszántást az azóta feltalált és sokkal kisebb és mozgékonyabb benzinmotorekék és traktorok is elvégzik, amelyeket már a kis parasztgazdaságok is igénybe vehetnek minden nehézség nélkül, sőt olyan fekvésű földeken is lehet őket használni, amelyeken a gézekkel lehetetlen volt bármit is kezdeni. A gézekével kapcsolatos marxista fantazmagóriáról Dávid Ede a következőket írja: «Érthető és megbocsátható, ha Marx a múlt század ötvenes-hatvanas éveiben, amikor az angol mezőgazdaság oly gyorsan vette alkalmazásba a gézekeszántást, az egész mezőgazdasági termelés átalakulását látta a gőzerőnek ezen a téren való alkalmazásában s ha Liebknecht Vilmos a gőzeke szerepét és hatását a gőzerővel hajtott szövőszékekkel hasonlította és kapcsolta össze. De ma, amikor a fejlődés ezt a fantáziát tévedésnek minősíti, nem szabad hozzá ragaszkodni és mindenáron a fenntartását akarni. A gőzeke se «forradalmat» nem idézett elő a mezőgazdaságban, sem egyetlenegy kis-parasztot nem szántott maga alá.»¹ Dávid Ede maga különben ama kevésszámú szociáldemokrata teoretikusok közé tartozik, akiknek volt bátorságuk a tényekkel szembenézni s a konzekvenciákat belőlük levonni. Itt idézett munkája a közgazdaságtani irodalomban egyik legkitűnőbb szakmunka az agrárkérdésről, amely azonban elejétől végig nem egyéb, mint kényszerű bevallása a marxizmus elméleti és gyakorlati csődjének az agrárkérdésben. David a mezőgazdaság eddigi fejlődése alapján feladja a nagybirtokrendszer állítólagos előnyeiről szóló elméletet; feladja a mezőgazdasági üzemkoncentrációról szóló marxista tantételt, mert a mezőgazdaságban távolról sincs olyan üzemkoncentráció, mint egynémely iparságban; teljes mértékben elismeri a parasztgazdaságok, a kis- és középbirtokok összes előnyeit a nagybirtokrendszerrel szemben, ha azokon okszerű, modern gazdálkodás folyik; bevallja és elismeri, hogy *a mező- és kertgazdaságok intenzívebb művelése tekin-*

¹ V. ö. David, Eduard · «Sozialismus und Landwirtschaft». II. kiadás. Leipzig, 1922. 149. old.

tétében a magántulajdon eddig jobban bevált, mint akár az állami, akár a községi vagy szövetkezeti tulajdon/orma, tehát a mezőgazdasági termelés «szocializálása» szinte megoldhatatlan probléma, amit egyébként azóta a szovjetoroszországi kísérletezés teljes sikertelensége immár gyakorlatilag is bizonyít, amint azt fejtegetéseink során láttuk.

Mindezek alapján érthető, ha a marxista pártok az agrárkérdésben Janus-arcot mutatnak. Az európai szociáldemokrata pártok az utolsó két évtizedben, hogy a parasztságot -, amely úgy gazdasági érdekei alapján, mint érzelmi és gondolatvilága tekintetében távol áll mindenféle marxista elgondolástól a termelés szervezetének kérdése szempontjából – maguknak megnyerjék, *igyekeznek „parasztvédő agrárprogramot» adni az átmeneti időre;* és ugyanezt teszik a kommunisták is – agitációs szempontból, azaz «taktikából»: azonban a marxizmus elméletének régi tokjába berozsdásodva, a valóságban mindkét árnyalat ragaszkodik a nagybirtokrendszerhez, a kollektivizált mezőgazdasági termeléshez és állattenyésztéshez, szóval a föld birtok szocializálásához. A legjellemzőbb erre a politikai két-színűsége a magyarországi szociáldemokrata párt legújabb - 1932 tavaszán kiadott – agrárprogramja, amely magában foglalja a magántulajdon alapján álló haladó parasztpártok (kisgazdapártok) összes követeléseit s mélyen hallgat arról az elvi megállapításról, amelyet az 1918. évi októberi forradalom után, a következőképp rögzített *§e a párt: «... éppen az a lényege a szociáldemokráciának és éppen abban különbözik minden más párttól, hogy nem áll meg a polgári társadalom határán, hanem a magántulajdon szocializálását követeli, a kommunizmus megvalósítását tűzi ki dicsőséges végcélja gyanánt. A szociáldemokrata párt sohasem is titkolta, hogy lényegének a magántulajdon megszüntetését, végső céljának a kommunizmus megteremtését tartja.»¹*

Az új agrárprogramjában a magyarországi szociáldemokrata párt ezt az elvi álláspontot most nem ismétli meg, mint ahogy nem vette be a következő elvi megállapítást sem:

¹ V. ó.: «Népszava» 1918 november 16-iki szám. 2. old.

„Tulajdonképpen az volna kívánatos, hogy az állam az összes földbirtokot kisajátítsa és azt bérletképpen bocsássa a megművelőknek – köztük a jelenlegi kisbirtokosoknak is – rendelkezésükre. Ilyen módon az állam igen nagy és idővel növekedő jövedelemhez jutna.» Ugyanis – ez az elvi nyilatkozat szintén igiS-ban történt,¹ amikor a magyarországi szociáldemokrata párt hatalmon volt. A marxista alapelgondolások és elvi nyilatkozatok szöges ellentéte az időnként kibocsátott átmeneti agrárprogrammokkal – pár ászot szavazat okát halászó programmokkal – csak azt bizonyítja, hogy a marxista szociáldemokrata pártok és kommunista pártok képtelenek a mezőgazdasági termelés problémáit gyakorlatilag komolyan megoldani: mert vagy le kell mondaniok a szocializálásról, ami a marxizmus alaptétele, akkor nem marxista szociáldemokrata vagy kommunista pártok többé és céljaiktól eltértek, vagy ragaszkodnak a földbirtok és a mezőgazdasági termelés szocializálásához, akkor a parasztpusztítás útjára lépnek, ami viszont a mezőgazdasági termelés csődjére vezet.

Jellemző a mezőgazdasági termelés szocializálásának vagy kollektivizálásának szinte legyőzhetetlen nehézségeire, hogy az angol *szövetkezeti szocialisták* -, akik nem marxista fantaszták – például évtizedeken át kísérleteztek *mezőgazdasági termelőség-szövetkezetek* megszervezésével, kapcsolatban a *jólmenő és virágzó fogyasztási szövetkezetekkel és ipari termelőség-szövetkezetekkel*, de minden számbavehető siker nélkül. Amíg az utóbbi két szövetkezeti forma többé-kevésbé bevált, mezőgazdasági termelőség-szövetkezeteik egymásután tönkrementek. A fogyasztási szövetkezetek, hogy húsneműkkel, mezőgazdasági terményekkel, főzelékfélékkel, gyümölcsfélékkel lássák el magukat, több nagybirtokot és kertgazdaságot vásároltak meg Angliában s ezeket szövetkezeti birtokokká alakították. Az angol és skót nagybevásárló szövetkezetek 1900-as évkönyvében Long Jakab hosszabb ismertetést és beszámolót tett közzé ezekről a fogyasztási szövetkezetekkel kapcsolatos mezőgazdasági- és kertgazdasági termelő szövetkezetekről, *amelyeknek a piaca* tehát

¹ V. o.: «*Népszava*» 1918 november 2-iki száma. 2. old.

a fogyasztási szövetkezetek révén *biztosítva volt* s mindennek ellenére mégis a következő megállapításra jut:

«Ha a kérdést teljes egészében áttekintjük, arra a végkövetkeztetésre jutunk, figyelembe véve a rendkívül kedvező körülményeket is, amelyek a szövetkezeti gazdák terményeinek átvételét biztosították, *hogy a szövetkezeti mezőgazdasági üzem elhibázott kísérletnek bizonyult* s még hozzá olyan mértékben, hogy jó lelkiismerettel egyáltalán nem ajánlható a további kiterjesztésük).¹

Long 26 szövetkezeti gazdaságról ad részletes beszámolót, ezek közül 13 szövetkezeti gazdaság a nagyvágó szövetkezetekkel állott összeköttetésben s lényegükben arra szolgáltak, hogy a megvásárolt vágó-marhát egydarabig eleséggel látták el vagy az elcsigázott lovakat pihentették rajtuk. A tulajdonképpeni mezőgazdasági termelőszövetkezetek közül alig 3-4 mutatott föl olyan eredményt, ami némileg kielégítő volt s ezek is azok voltak, amelyek friss tej szállítására és borjúnevelésre rendezkedtek be. Ezenkívül még a kertgazdaságok dolgoztak valamelyes eredménnyel, míg a szarvasmarhatenyésztéssel és a gabonatermeléssel foglalkozó szövetkezeti nagygazdaságok csődöt mondtak, nagyon nagy veszte ségekkel dolgoztak.²

Az oka ennek az általános sikertelenségnek, amely a nagy mezőgazdasági termelőszövetkezeteket kíséri, nemcsak abban van, hogy nem igen akad olyan szövetkezeti vezető, aki egy önálló gazda átlagos tudását és képességét meghaladja, hanem mint Lloyd Henrik mondja, aki a «Woolwich» nevű kertgazdaságot meglátogatta, az, hogy «*a szövetkezeti munkások nagyon kevés érdeklődést tanúsítanak a szövetkezeti eszme iránt és saját személyükre nézve nem vonják le a következményeit*»* De még tökéletesebben állapítja meg a mezőgazdasági szövetkezeti üzemek sikertelenségének okát Dávid, aki ezeket mondja: «A legnagyobb nehézség, amellyel a munkások termelőszövet-

¹ V. o.: *Annual*. 441. old.

² V. o. *Dávid*, Eduárd: I. m. 484. old.

³ V. o. *Lloyd*, Henry Demerst: «Labor. Compartment». London, 1898. 40. old.

kezeteinek mindenkor küzdeniök kell, egyrészt *az önkéntes fegyelem hiánya, másrészt az egyes tagok önzése és uralomvágya, amelyről nem mondanak le és nem akarják magukat alárendelni másoknak.* Az üzemben mindegyik előnyösebb, könnyebb munkahelyre akar jutni a másíknál. A vezetők, gondnokok, előmunkások ésatöbbsi választásánál az arravalókkal szemben a legtöbbször a törtetőök és száő hősök érvényesülnek, akiknek gyakorlati értékük nulla s vagy megbízhatatlanok. Kicsinyes civakodások, intrikák az üzemen belül megakadályozzák a munka rendes folyamatát, mert állandó bosszúságnak és ellenségeskedésnek a forrásaivá válnak, arra nem való személyek töltik be a fontos állásokat s akik alkalmas személyek volnának, azok megundorodnak az egésztl.»¹

Érdekes itt fölemlíteni úgy társadalombölcseleti, mint kulturális szempontból Dávidnak a fenti megállapításával szemben egy másik megállapítását, amely a következőket mondja a mezőgazdasági termelőszövetkezetekkel való eddigi kísérletezésekröl: „*Az összes kommunisztikus jellegű mezőgazdasági telepek közül eddig csak azok mutatkoztak életképeseknek, amelyeknek tagjait nagyon erős vallási és szexuáletikai eszme hatotta át.* Ennek az extázisnak a megszünése és első vezetőiknek elhalása után a legtöbb ilyen telep többnyire előbb-utöbbs tönkrement, vagy széztüllött.»² Ez a megállapítás egyszersmind annak a bevállása is, hogy a marxista materialista társadalombölcseleti felfogás nem alkalmas arra, hogy az emberek primitív állati önzését megfékezze, lelkükből kiirtsa, söt ellenkezöleg, a materiális érdekharcnak felszításával az emberek antiszociális ösztön-érzelemvilágát erősíti, minélfogva kultúrképtelen eszme. Kultúrárt, az emberek között összhangot, megértést, önkéntes munkafegyelmet, az alsöbrendünek alárendelését a magasabbrendüvel szemben, tehát az emberek között igazi, bensö kapcsolatot csak a vallás tud teremteni. Vallás nélkül nincs kultúra és nem lehetséges se kicsiben, se nagyban semmiféle emberhez méltó gazdasági organizáció sem.

¹ V. ö. Dávid, Eduárd: I. m. 477. old.

² V. ö. Dávid, Eduárd: I. m. 476. old.

Az angol szövetkezeti kísérletezéseknek a sok sikertelenség mellett, a belőlük leszűrhető tanulságokon kívül azonban van egy konkrét eredményük, amely a gyakorlati agrárpolitikában sikeresen felhasználható. Amikor az angol szövetkezeti vezetők látták, hogy a nagyüzemű mező- és kertgazdasági szövetkezetek sehogy sem válnak be, kísérleteikkel más útra léptek, amire a szomszédos *írországi kisparasztok és kisbérlők szövetkezeteinek virágzása ösztökölte őket, akik a maguk szövetkezeteit dán mintára szervezték meg*. Plunkett Horace képviselő 1894-ben megalakította az *«Irish Agricultural Organisation Society»-t*, amely nagyarányú propagandát fejtett ki a szövetkezeti eszme és mozgalom érdekében, amelynek hatása alatt számos *szövetkezeti majorság, szárnyas-, tojás- és gyümölcsértékesítő szövetkezet, továbbá hitelszövetkezet és anyagbeszerző, trágya-, mezőgazdasági gép- és szerszámbeszerző szövetkezet alakult Írországbán. Több kísérleti telepet is állítottak fel, hogy a modern gazdálkodás módjára a gyakorlati eredmények bemutatásával megtanítsák a parasztságot*. A központi értékesítő szövetkezet révén pedig csakhamar elérték, hogy a megjavított minőségű ír mezőgazdasági termények, szárnyasok és állati termékek versenyképes formában jelenhettek meg a londoni piacon. Írországbán 1900 végén mintegy 500 paraszti szövetkezet működött, amelyek taglétszáma elérte az 50.000-et. Számbajöhető bajok egyetlen szövetkezetben sem voltak s anyagilag általában fényes eredménnyel működtek. Sikereikhez és fölvirágzásukhoz nagyban hozzájárult az ír földtörvény is, amelynek célkitűzése odairányult, hogy a *parasztbérlőknek a jobbminőségű termés hasznát lehető hosszú időre biztosítsa és a földszerzést számukra megkönnyítse*. Mindez természetes előfeltétele volt a szövetkezetek fölvirágzásának.

Ez az írországi példa arra ösztökölte az angol *birtokos fogyasztási szövetkezetek vezetőit, hogy a nagyüzemi mezőgazdasági termelőszövetkezeteket parcellázzák és hosszúlejáratú kisbérletek formájában adják át azokat a földmunkásoknak és a parasztbérlőknek (societies of small holders and cultivators)*.¹ A szö-

¹ V. o.: «The Cooperativ News». 1900. 23-ik és 24-ik szám.

vetkezeti vezetők az 1900. évi cardiffi kongresszuson az írországi példán kívül még különösen azokra az eredményekre mutattak rá új álláspontjuk helyességének igazolására, amelyeket *Carnington lord* ért el, aki harminc esztendővel azelőtt parcellázta a birtokát és *földnélküli parasztoknak adta át a parcellákat öngazdálkodásra, hosszú lejáratú bérlet alakjában*. Campbell Vilmos, a szövetkezeti eszme egyik legrégebbi harcosa arra mutatott rá a kongresszuson, hogy a fogyasztási szövetkezetek, ha a rendelkezésükre álló nagy vagyonból földet vásárolnak, akkor ennek csak az esetben van értelme, ha földjeiket parcellázzák és azokat kisbérloknek adják át, akik számára viszont biztosítják jóminőségű terményeik, aprójószágaik s állati termékeik (tej, tojás ésatöbbi) átvételét. A cardiffi kongresszus aztán ilyen értelemben is határozott s azóta a birtokos fogyasztási szövetkezetek amellett, hogy megkapják a kis parcellákat bérlő parasztoktól mindazt, amit terményekben, szárnyasjószágokban, állati termékekben tőlük igényelnek, még hozzá jó minőségben, egyúttal elérték azt is, hogy bérlőiktől pontosan megkapják a bérleti összeget s így földbirtokaikra nem fizetnek többé rá. Igaz, hogy ezek immár nem «nagyüzemű szövetkezeti birtokok» többé, de éppen azért, mert mint szabad bérletek biztosítják bérlőik egyéni munkájának szabadságát és érvényesülését s a rajtuk élő parasztok elsősorban önmaguknak dolgoznak, tehát életképtelen teóriákkal nem állítják fejetetejére a munka természetes rendjét, s nem követnek el erőszakot a jó munka pszichológiai törvényein sem, virágoznak és hasznot hajtának a köznek is, meg az egyénnek is. *Az angliai kísérletezéseknek a végső eredménye tehát, amit gyakorlati téren az agrárpolitikában hasznosíthatunk: a kisbérletek szaporításának és egy egészséges telepítési politikának nagy gazdasági, társadalompolitikai és kulturális jelentősége.*

Ismerve és figyelembevéve a mező- és kertgazdaság munkaviszonyait, körülményeit, pszichológiai feltételeit, rögtön megértjük, hogy a világon miért vezet ebben a gazdasági ágban úgy a technikai haladás, mint a mezőgazdaságban hasznosítható tudományok következtében a fejlődés a nagybirtok-

rendszer felbomlására és a kis- és középbirtokok állandó szaporodására. Németországban az 1907-65 számlálás üzemi statisztikája erről a fejlődésről például a következő képet nyújtja:

Üzemek száma 1882-1895-1907-ben.¹

Nagyság	1882	1895	1907	Szaporodás (+) és vesztesség (—) 1882 óta
2 hektárig	3,061.831	3,236.367	3,378.509	+ 316.678 = 10.3%
2—5 „	981.407	1,016.318	1,006.277	+ 24.870 = 2.5%
5—20 „	926.605	998.804	1,065.539	+ 138.934 = 15%
20—100 „	281.510	281.767	262.191	— 19.319 = 6.9%
100 hektáron felül	24.991	25.061	23.566	— 1.425 = 5.7%

A modern mezőgazdasági géptechnika, gépgyártás, az agrokémia, a gazdasági szakoktatás, az utolsó félszázad alatt Németországban kétségtelenül nagyot haladt: s mint a fenti üzemi statisztikai adatokból láthatjuk, szinte párhuzamosan haladt a kis- és középbirtokok – bérletek – szaporodása is.

A fejlődésnek ugyanezt a képét és irányát mutatja az amerikai mezőgazdaság is. *A nagy mamut-farmok ott is mindenfelé szűnő f élben vannak.* A búzatermelés igazi vidékén, a «North-Central államok-»ban a 3-20 acre nagyságú farmok² vezetnek úgy a búza, mint a rozs termelési átlagai tekintetében. S az egész Uniót tekintve, a rozs a 20 acerenál kisebb, az árpa 10-100, a zab 100-260 acre nagyságú gazdaságokban adja a legjobb termést. A kukoricának legjobb termésátlaga a 104-105 acre nagyságú farmokon a legjobb.³ Ezek a birtok-

¹ V. o. *Dávid*, Eduárd: I. m. 33. old.

² 1 acre = 0.4047 hektár, azaz 1125.23 négyszögöl.

³ V. ö.: Thirteenth Census of the United States. Abstract of the Census. Washington, 1913. 378-379. old.

kategóriák tehát, amelyek az Amerikai Egyesült Államok mezőgazdasági termelésének a lendületét, a bőségét szolgáltatják – igazán nem mondhatók «nagybirtokok»-nak, mezőgazdasági «nagyüzemekének.

A mezőgazdasági termelés fejlődésének egy másik irányvonalát a mezőgazdasági üzemeknek, a *kis- és nagyüzemeknek teljesítőképessége és közgazdasági és társadalompolitikai szerepe* mutatja. Amint már fejtegettük, a gépek alkalmazásának itt egészen más a jelentősége, mint az iparban és nem vonják maguk után azokat a következményeket sem, amelyek együtt jártak a géptechnika fejlődésével és alkalmazásával az ipari termelésben. *Az extenzív gazdálkodási fokon* a gépek alkalmazása a mezőgazdasági nagyüzemben kevés hasznot biztosít s ez is mindegyre veszít értékéből az intenzívebb mezőgazdasági és kertgazdasági kultúra terjedésével, míg a *kisgazdaságok erős oldala, a kvalitásos munka mindegyre nagyobb szerephez jut és jobban érvényesül.* Az intenzitás fokozódása szükségképpen az üzemek elaprózódását vonja maga után; viszont a területek elaprózódása az intenzitás fokozódását mozdítja elő. Nagy intenzitás és kis gazdálkodási terület kölcsönhatásban vannak egymással.

Vannak, akik azt hangoztatják, hogy a nagyüzem terméshozadéka nagyobb, mint a kisüzemké és összehasonlítást tettek a két üzemtípus között. Az ilyen összehasonlítás azonban csak akkor jelent valamit, ha földminőség, klimatikus s egyéb tényezők tekintetében a gazdaságok megegyeznek egymással. Ha azonban két teljesen különböző fekvésű és minőségű gazdaság hozadékát hasonlítja valaki össze, csak azt véve alapul, hogy az egyik kisüzem, a másik meg nagyüzem, úgy teljesen hamis eredményre jut. Természetes, hogy ezen az alapon a végső következtetés eredménye is hamis lesz.

A normális mezőgazdasági üzem a különböző növényfajok és állatok termesztésének és tenyésztésének a kombinációjával foglalkozik. A mezőgazdaságban, mint azt már kifejtettük, nem lehet ipari értelemben specializálni és csupán csak egyetlen termék előállítását keresztülvinni. Megtörténhetik, hogy egyik vagy másik növény- vagy állatfaj termesztésére és tenyésztésére nagyobb súlyt helyeznek, azonban ez az üzem keretén belül

összefüggésben marad a többi termelést ággal, mert a mezőgazdasági üzemet mindig egységes egésznek kell tekinteni, amelyet az adott természeti föltételek szerint kell vezetni. Mikor tehát a különböző üzemekategóriák teljesítőképességét tesszük vizsgálódás tárgyává, mindig az összeredményt kell tekintetbe vennünk.

A kisüzemek teljesítőképességéről a legalaposabb kimutatók egyikét dr. Laur Ernő, a svájci «Paraszt szövetség» titkára készítette. Öt csoportba osztva az üzemet: 1. csoport: 3-5 hektárig *kis parasztüzemek*; 2. csoport: 5-10 hektárig *kis középparasztüzemek*; 3. csoport: 10-15 hektárig *középparasztüzemek*; 4. csoport: 15-30 hektárig *nagy középparasztüzemek* és 5. csoport: 30 hektáron felül *nagy parasztüzemek*. Ez a felosztás tehát igen szűk határok között mozog és nem éri el a nálunk is ismert nagyüzemű gazdaságok határát. A nyershozadék hektáronként ezekben az üzemekben 1901-1913 között a következő volt:

	T e r u l e t	Nyershozadék holdanként frankban
Kis parasztüzemek	3—5 ha	900
Kis középparasztüzemek ...	10—15 ha	786
Középparasztüzemek... ..	10—15 ha	693
Nagy középparasztüzemek ...	15—30 ha	651
Nagy parasztüzemek... ..	30 ha-on felül	535

A nyershozadék csökkenése holdanként évről-évre ugyanazt az arányt mutatta üzemnagyságok szerint. A nyershozadék kétharmadrészben ezekben a gazdaságokban a jószágartásból származott. Első helyen állott a szarvasmarha-, másodikon pedig a sertésenyésztés. Az utóbbiban a kisüzem mutat nagyobb hozadékot. A tejtermékek hozadékának tekintetében mindegyik üzemtípus meglehetősen egyformán áll; a közepnagyságú üzemek azonban valamivel jobban állnak, mint a

kicsik és a legnagyobbak. Egyébként a szarvasmarhatenyésztés szempontjából egyenlően állnak úgy a kis-, mint a nagyüzemek.

A mezőgazdasági termények tekintetében is azt mutatja a tapasztalat, hogy a kisüzemek általában vezetnek; nem állanak a nagyüzemek mögött sem a gabona-, sem a burgonyatermesztésben, sőt jobb eredményeket mutatnak föl, mint amazok. Ugyanez áll a gyümölcs- és szőlőtermesztés tekintetében is. Átlagos jövedelme volt *holdanként számítva*, 1903-1917 között a kisparasztnak 696.60 fr., a kis középparasztnak 624.31 fr., a középparasztnak 540.13 fr., a nagy középparasztnak 498.26 fr., a nagyparasztnak 415.48 fr. Ami világosan mutatja, hogy: *minél kisebb a mezőgazdasági üzem, területegységre számítva annál nagyobb a nép összjövedelméhez való hozzájárulása.* Ezt a gazdasági tényt az utóbbi időkben a nagyüzemi gazdálkodás fanatikusai, a marxista szocialista teoretikusok kénytelenek voltak elismerni.¹

Laurnak ezzel a megállapításával szemben a nagyüzemi gazdálkodás szószólói azt az ellenvetést tették, hogy amit mond, speciálisan a svájci viszonyokra vonatkozik és nem lehet általánosítani. Ámde ezzel az ellenvetéssel szemben rá lehet mutatni arra, hogy mindenütt ugyanezt a képet, ugyanezt az eredményt mutatják a vizsgálatok, jóllehet, hogy a nagy- és kisgazdaságok dolgában egészen más a helyzet, mint Svájcban. Krafft Guidó híres mezőgazdasági tankönyvében,² melynek üzemi részét Falke tanár dolgozta át, a következőket mondja: «A nemét mezőgazdasági viszonyok szempontjából a kis- és középüzemek szaporítására kell törekedni, mert úgy a gabona-termesztésben, mint az állattenyésztésben a kisgazdaságok fölülműlják a nagygazdaságokat.»²) Ugyancsak erre az eredményre jutottak Keup Erich és Mührer Richárd is, akik 103 olyan kis járadékbirtokot vizsgáltak meg nyershozam tekintetében, melyet négy nagybirtokból létesítettek. Vizsgálataik során megállapították, hogy szemben a régi négy jól művelt és gazdaságilag jól vezetett nagybirtokkal, a fölöstás következtében keletkezett kis

¹ V. o. Dávid, Eduárd: I. m. 405-411. old.

² V. ö.: «Kraffts Lehrbuch der Landwirtschaft. Betriebslehre» 10. kiadás. (Bearbeitet von Prof. Falke.) 47. old.

járadékirtokok nyersshozadéka messze felülmúlja a nagybirtokokét. Ez egyike a legjobb és legbizonyítóbb összehasonlításoknak, mert ugyanazon talaj- és klimatikus viszonyok mellett folytatott termelés összehasonlítása történhetett meg más üzemtípus mellett.¹

A nagybirtok nemzetgazdasági szempontból semmi előnyt sem tud felmutatni a kisbirtokkal szemben. Az kétségtelen, hogy a nagybirtok területén kevesebb az ugar, ami a talaj jobb kihasználását jelenti, különösen ha ez a műtrágya használatának a kérdésével van összefüggésben, mivel a nagybirtokos ezt könnyebben be tudja szerezni, de ez is csak addig áll fenn, amíg a kis parasztbirtokosok meg nem csinálják a maguk trágya-, szerszám-, gépbszerző szövetkezeteit, amelyek minden előnyhöz hozzájuttatják őket, amelyeket esetleg a nagyobb forgó- és üzemi tőkével rendelkező nagybirtokosok élveznek ideiglenesen velünk szemben.

Mindent összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a mezőgazdasági és kertgazdasági kultúra tekintetében a kisbirtok, ha az kellőképpen nevelt, magasabb kultúrájú parasztság kezébe kerül, túlszárnyalja a nagybirtokot.² Mindenütt, ahol arról van szó, hogy egy bizonyos meghatározott területen érték termeltesék, a kisüzem válik be jobban. Mindenütt, ahol a nagybirtok felosztásra került s a földet öngazdálkodó parasztok kapták a kezükbe, akár örök magántulajdonban, akár járadékirtok alakjában vagy hosszabb lejáratú bérletben, annak minden egyes részét művelés alá fogták s nagyobb intenzitással művelték meg, mint ahogy azt a nagybirtok tette; az állatállomány emelkedett, a nemesített tény észfaj ok szaporodtak, ami ismét visszahatott a mezőgazdasági kultúra emelkedésére. Ezenkívül erősen fellendült a gyümölcsstermelés és a különböző kertivetemények s ipari és kereskedelmi növények termesztése is. A nagybirtokok megszűnésével áll elő egyszer-

¹ V. o. «Die volkswirtschaftliche Bedeutung von Groß- und Kleinbetrieb in der Landwirtschaft». Von Dr. Erich Keup u Richard Muhrer Berlin, 1913

² V. o. Farkas Geyza: «A legtöbbet termelő mezőgazdasági üzem». Budapest, 913.

smind mindenütt a paraszti szintetikus gazdálkodás is, amely az össznépeség számára nagyobb közgazdasági előnyt biztosít, mint a túltengő nagybirtokrendszer.

A nemzetgazdaság első igénye a mezőgazdasággal szemben, hogy a lehető legnagyobb nyersshozadékot adja. Minden országban arra kell ma törekedni, ha egészséges társadalmi helyzetet akarunk teremteni, hogy az ország élelmiszerét és nyersanyagszükségletét évenként lehetőleg a maximumig kitermelje. Az tehát ebből a szempontból a kérdés, hogy melyik üzemforma a gazdaságosabb: a kisbirtok adhat-e a piac számára főbbit, vagy a nagybirtok? Itt is az a helyzet áll elő, hogy *a parasztbirtoknak a piac szempontjából is nagyobb a teljesítőképessége, mint a nagybirtoknak.* A nagybirtok szószólói azzal állnak elő, hogy a paraszt családjával együtt többet fogyaszt, mint a nagybirtokos és így átlag kevesebbet adhat le a piac számára, mint amaz, a nem mezőgazdasági, tehát az ipari és kereskedelmi foglalkozású lakosság számára; s így nem a sűrű népességű pár ászt vidékek, de a ritkán lakott nagybirtok vidéke adna többet a városi piacoknak. Ennek az állításnak azonban éppen az ellenkezője igaz, mert a parasztbirtokok, az öngazdálkodó szabad parasztkok többet adnak a piac számára, mint a nagybirtokok. Ne felejtjük el ennél a kérdésnél a szovjet-oroszországi tapasztalatokat és eredményeket, ahol bármennyire szaporították, növelték és industrializálták is a nagybirtokokat, a mamutgazdaságokat, nemzetgazdasági szempontból - a városi lakosság élelmezése és az iparnak nyersanyaggal való ellátása szempontjából - a nagybirtokon folytatott nagyüzemű gazdálkodás csődöt mondott a kis- és középparaszti gazdaságok teljesítőképességével szemben, holott az orosz parasztságot szorgalom^gazdasági szaktudás és kultúra tekintetében nem lehet egy napon említeni a svájci, a német, a dán vagy a magyar paraszttal s a szovjet kormány még a legszükségesebb mezőgazdasági fölszereléssel se tudja ellátni őket.

A svájci «Parasztszövetség» kimutatása különben erről a kérdésről is érdekes képet nyújt. Egy hektárra eső nyersshozadék értékesítés szempontjából átlag a következőképp oszlott meg 1901-1913 között:

Piacra adott			Saját szükségletre:	
Üzem nagyság szerint	%	Fr.	%	Fr.
Kis parasztüzem (3—5 ha) ..	67·66	587	32·34	280
Kis középparasztüzem (5—10 ha)	75·45	551	24·57	180
Középparasztüzem (10—15 ha)	78·92	495	21·08	132
Nagy középparasztüzem (15—30 ha)	81·24	478	18·76	110
Nagy parasztüzem 30 ha-on felül)	86·09	422	13·91	68

Mint ezekből a statisztikai adatokból kitűnik, az öngazdálkodó paraszt, aki többet is dolgozik, nagyobb mennyiséget használ föl t érmei vényéből a maga céljára, *de a viszonylag kevesebb nyershozadék, amit a piacra ad, föltétlen nagyobb termés menny is éget képvisel, amit piaci jövedelme mutat meg.* Vagyis: a kisüzem nyershozadéka oly nagy, hogy saját szükségletét is jól kielégítheti a termelő és még a piacra is többet adhat nyershozadékának összmenyiségéből, mint a nagyüzem.

Mindaddig, amíg ilyen irányú alapos kutatások nem folytak, nagyban hozzájárult ahhoz a téves véleményhez, hogy a nagybirtok többet nyújt a piac számára az, hogyha valaki egydarabban látta maga előtt a nagybirtok bevetett területeit, sokat látott maga előtt, amiből aztán önkénytelenül is több termésre következtetett, szemben a parasztok apró, nyomorúságosnak látszó parcelláival. De hát ezt az igazi optikai csalódást a reális számítások megváltoztatják s az igazságnak megfelelően módosítják.

Társadalmi és népesedési politika szempontjából is nagyobb az előnye a kis- és középbirtoknak, mint a nagynak. A parasztgazdálkodás munkaintenzivitása maga után vonja, hogy több embert foglalkoztat s így több embert táplál s azonkívül több

nem mezőgazdasági foglalkozású ember szükségleteit is elégti ki. Képzelnünk csak magunk elé egy teljesen izolált országot, rögtön be kell látnia mindenkinek, hogy minden külföldi forgalomból kirekesztve, a népesség száma és anyagi élete az ország mezőgazdasági kultúrájától függ. Minél intenzívebb a mezőgazdaság, annál több embert tud eltartani. Mivel ennek a legalkalmasabb formája a kisüzem, ennél fogva egy sűrű népességű országban ennek kell uralkodni. És minden ország, amely arra van utalva, hogy lakosságát maga tartsa el, ebben az irányban fejlődik. Elég egy pillantást vetnünk Kínára vagy Japánra, hogy a fejlődésnek ezt az irányát lássuk. Európa országai közül a legsűrűbb népességű Belgium, amely úgyszólván teljesen industrializálódott. A lakosság tömege és élelmiszerszükséglete természetszerűleg megnövekedett, ami erősen befolyásolta a birtokmegosztás irányát, így Belgiumban 1846-tól 1895-ig az egy hektárnál kisebb birtokok 72%-kal szaporodtak, az 1-10 hektárnyi nagyságúak 15%-kal és a búza meg rozs átlagtermése ezzel kapcsolatban acre-ként 11-5, illetőleg 10.5 métermázsáról 14.75, illetőleg 14.25 métermázsára emelkedett, vagyis 36%-kal megnagyobbodott. A fokozódó intenzitású kisgazdaságok és kertészetek szaporodása vontatta maga után, hogy egy négyzetmérföldre eső 580 lakosságból hazai termékekkel 490-nek tudták kielégíteni a szükségletét s csak nagyon kis mértékben szorult Belgium élelmezési célokra mezőgazdasági termékek bevitelére.

Azonkívül, hogy a nagybirtok terméshozadéka általában kisebb s így nemzetgazdasági szempontból az ország összlakosságára nézve feltétlenül hátrányos, még nagyban hozzájárul ott, ahol túlteng, az ország elnéptelenedéséhez és nyomorúságba süllyedéséhez is. Háború előtt Németországban éppúgy, mint nálunk Magyarországon, a nagybirtok vidékén volt a kivándorlók száma a legnagyobb. És minden országban megállapítható az összefüggés a lakosság sűrűsége és a mezőgazdasági üzemek megosztása között. Az 1907. évi német üzemi statisztika szerint mezőgazdasági célokra használt területen 100 hektáronként foglalkoztatva volt:

Birtoknagyság hektáronként	Foglalkoztatottak száma		Az egyidőben foglalkoztított legmagasabb száma 1906 jun. 13-an és 1907 jun. 13-an	
	egyáltalán	ebből állandóan	egyáltalán	ebből nem állandóan
2—5	90	64	100	30
5—20	44	34	60	20
20—100	22	16	30	13
100-on felül	17	11	20	9

Eszerint tehát az 5 hektárig terjedő üzemek *ötször annyi embernek nyújtottak állandó munkát*, mint a 100 hektárt meghaladó birtokok.³

Nálunk Magyarországon is ugyanez a helyzet. Az egyes országrészekben és vidékeken a mezőgazdasággal és kertészettel foglalkozó emberek sűrűsége teljesen ugyanabban a mértékben nőtt mindig, amely mértékben a föld elaprózódott. Világos képet nyújt erről a tényről, ha megnézzük és összehasonlítjuk a trianoni békediktátum előtti Nagy-Magyarország birtokmegoszlási statisztikáját a népsűrűségi statisztikával.

Megye	Nagybirtok (1000 holdon felül) területe az egész terület %-ában	Száz hektar szántóra kertre, szőlőre és tő (1900) mezőgazdasággal és kertészettel foglalkozó egyen
Fehér	63·5	23
Somogy	58·9	34
Bihar	50·8	38·5
Zemplén.....	50·4	36
Brassó	2·4	49
Besztercenaszód.....	3·7	59
Szeben	3·9	75
Udvarhely	5·7	64

¹ V. ö. *Dávid, Eduárd*: I. m. 450-451. old.

A háború előtti magyar birodalomnak legaprózódottabb földü vármegyéje Várasd volt, ahol egy-egy birtokosnak átlag 2-2 hektárnyi szántóföld-, kert- és szőlőbirtoka van s ugyanez a megye volt a birodalom legsűrűbben lakott vidéke: egy négyzetkilométeren 109 ember élt s 100 hektár szántóföldjén 154-en keresték meg a mindennapi kenyerüket. Fehér megyében viszont, ahol a nagybirtok túltengett, a népsűrűség 51, a loo hektár szántón dolgozók száma pedig csak 23 volt, vagyis *kétszerié kevesebb*, mint Varasdban.¹

A nagybirtokrendszer túltengése tehát minden vonatkozásban hátrányos és káros egy országra nézve az összlakosság szempontjából. Kevesebb embernek ad megélhetési lehetőséget, kevesebbet termel, külterjesebben gazdálkodik; ehhez járul még az is, hogy termékeit aránytalanabban osztja el. Az öngazdálkodó szabad kisparasztság életszínvonala mindig magasabb, mint a nagybirtokon foglalkoztatott napszámosoké, nincstelen parasztságé. És ami nemzetgazdasági és társadalompolitikai szempontból még nagyon fontos: a sűrűn lakott kis- és középparasztagazdasággal bíró vidékek ipari és kereskedelmi élete is virágzóbb és fejlődésképesebb, tehát a belső ipari és kereskedelmi piacot is erősíti.

A mezőgazdasági termelés egész fejlődése és alakulása tehát szöges ellentétben áll a marxizmus minden elméleti elgondolásával: mert mint az itt elmondottakból láthatjuk, a szabad gazdasági versenyben a nagybirtokosok és a mezőgazdasági nagyüzemek soha sehol sem tették tönkre a kisüzemű parasztagazdaságokat, az öngazdálkodó szabad parasztoakat. És ahogy az iparban a modern fejlődésű kis- és középüzemek, a kis-, közép- és kézműiparosok a maguk különböző kiegészítő szövetkezetei formáival a legtökéletesebb módon biztosíthatják létezésüket és versenyképességüket a nagy- és gyáriparral szemben: hasonlóképpen a modern fejlődésű parasztagazdaságok is megszerezhetik és biztosíthatják maguk számára a különböző kiegészítő szövetkezeti formák megvalósításával -, *mint aminők a mezőgazdasági terményeket és állati termékeket fel-*

¹ V. o. Kenéz Béla: «Nép és Föld». Budapest, 1917. 98-99. old.

dolgozó és értékesítő szövetkezetek, továbbá a gép-, műtrágya s egyéb gazdasági eszközöket bevásárló szövetkezetek, takarékpénztárak és hitelszövetkezetek – mindazokat az előnyöket, amelyeket a nagyüzemű gazdálkodás technikai és kereskedelmi téren felmutathat. Míg ezzel szemben a nagybirtokoknak, a nagy üzemű gazdaságoknak *egyáltalán nincs módjukban, hogy megszerezzék és biztosítsák a maguk számára a kvalitásos munka előnyeit*, a paraszti gazdálkodás legerősebb alapját. Minden külső akadályon túl, amely gyakran a politikai érdekharcokból keletkezik és áll a kis- és középparasztbirtokok szaporodásának és fejlődésének az útjában, éppen ebben rejlik a kis- és középparasztagazdaságok nagy életereje és állandó térhódítása és ezért lehet egyik legbiztosabb gátja az önálló kis-, közép- és kézművesipar célszerű megszervezésével kapcsolatban, a marxista állami rabszolgaság megvalósulásának, ha az uzsorakapitalizmus egy esztelen és erkölcstelen bank- és kartellpolitikával gazdaságilag, pénzügyileg meg nem fojtja.

Egészséges, céltudatos telepítési politikával, becsületos, komolyan és jól végrehajtott földreformmal, a földművelő népesség megfelelő nevelésével, erkölcsi és szellemi színvonalának az emelésével a proletarizálódás folyamatát nemhogy csak meg lehet állítani, de nagy mértékben vissza is lehet útjában fordítani: azaz erősen lehet csökkenteni a már meglévő földműves proletárok számát, öngazdálkodó szabad parasztokat, kisbérlőket, járadékbirtokosokat csinálva belőlük.

3. Az új föderatív gazdasági rend.

Eddigi fejtegetéseink során több, mint négyszáz esztendő gazdaságtörténelme vonult el szemünk előtt, kapcsolatban új gazdasági és politikai eszmékkel és törekvésekkel, amelyek a liberalizmus alapeszméjéből sarjadtak ki, hogy a liberális kapitalista gazdasági és társadalmi rend ellentmondásait áthidalják vagy legyőzzék s így elviselhetővé és emberhez méltóbbá tegyék az életet, amelyet már a modern kapitalizmus milliók számára valósággal borzalommá, földi pokollá tett.

Mindaz, ami ezen idő alatt a civilizált világ gazdasági életében, társadalmi és politikai harcaiban, a nemzetek egymáshoz való viszonyában háborúkban és békékben lejátszódott és végbement, – nem véletlen, hanem szükségszerű folyamánya volt annak a gondolati és eszmei alapnak, amelyre a liberális kapitalista világrend felépült. A gondolatok és eszmék, ha önmagukban ellentmondást tartalmaznak, ezt az ellentmondást minden konzekvenciájukkal átviszik a gyakorlati életbe is, amennyiben a történelem folyamán realizálódhatnak. A liberális kapitalista társadalmi rend kialakulásának kiindulási pontja az egyén atomizálódása volt; a kiszakadás abból az egyetemes szellemi és erkölcsi életközösségből, amelyet az ókori pogány világ bukása és legyőzése után a kereszténység képviselt és valósított meg az emberi társadalomban, széttörve a régi rabszolgaság valóságos és szellemi bilincseit s így fölemelte az embert, benne az istenfiúság öntudatát fölébresztve, a szabadság birodalmába, miután megadta neki és biztosította számára az önrendelkezés jogát az isteni törvények és a természeti törvények keretein belül. A keresztény filozófia és erkölcstan széles

és szilárd alapokat rakott le a történelemben úgy az ember egyéni, mint társadalmi életének harmonikus fejlődése számára. A liberalizmusnak kezdetben nominalisztikus-averroisztikus filozófiája, majd később ennek materialista-szenzualista folytatása azonban széttépte az emberek lelkében a belső, vallási kapcsot, így megsemmisítette az élet ideális tartalmát s lesüllyesztette őket a puszta állati lét színvonalára. Az elkövetkezett, állítólagos «fölvilágosultság korának» embere az új tanok hatása alatt elhajtotta magától az evangéliumok Jézusának törvény tábláját, amelyre az volt írva: «Ez az én parancsolatom, hogy szeresétek egymást, amint én szerettelek titeket J» (Sz. János XV. 12.) És új törvényt kapott, amely nem a szeretet kötelmét teszi immár az emberi élet alaptörvényévé, hanem a «struggle for life»-et – a létért való küzdelmet, vagyis: az egymás ellen folytatott könyörtelen állatemberi harcot.

Az állatemberi önzés és bestialitás megnyilatkozási és érvényre jutási lehetőségét a gazdasági életben elnevezték aztán a «gazdasági élet természeti örvényé»-nek, kiirtva belőle, minden gátló, fékező erkölcsi, vallási erőtenyezőt, így lett a gazdasági élet és tevékenység «autonóm» társadalmi folyamat, amelyet «csak saját törvényei szabályoznak és irányítanak», mivel megtisztult minden nem hozzá tartozó «idegen elem»-től. A gazdasági életnek ez az autonómiája, ez az öntörvényszerűsége azonban alapjában véve – csalás, vagy legjobb esetben illúzió: mert tulajdonképpen az történt, hogy az embernek egy alacsonyabbrendű funkcióköre, az állatemberi önzés érzés- és gondolatkomplexuma lett ezentúl, a magasabbrendű erkölcsi és vallásos érzések helyett, a gazdasági életet befolyásoló és irányító erő, amely valójában – miután a cselekvő emberből indul ki ez is – éppúgy «kívül áll» a gazdasági organizáción, a munkaszervezeten és a termelőeszközökön, mint az erkölcsi és vallásos érzés- és gondolatkomplexum. Vagy helyesebben, ahogy a valóságban mutatkozik: éppúgy össze-szövődik, eggyé lesz vele. De az embernek ez a lezuhanása a szellemvilág régióiból a puszta állati színvonalra vájjon «haladás»-t jelent-e a középkori munka organizációval és rendezett gazdasági élettel szemben, vagy pedig visszako-
zást a

kereszténységet megelőző ókori rabszolgai életviszonyok felé, a pogányság barbárságába?

A liberalizmus magát az individuális kiindulási pont után nevezte el: míg ikertestvére, a marxista kommunizmus-kollektívizmus – az út torkolata, az abszolutisztikus végpont, az állami onnipotencia után. így volt adva az eszmei kiindulási pontban mindjárt a végpont is, az utolsó stáció, ahová szükségképpen el kellett jutni a liberalizmusnak, mint a gyakorlati életbe átmenő élet- és gazdasági elvnek. A liberális kapitalizmus az egyén atomizálásával és a létért való küzdelemnek, mint társadalmi és gazdasági életelvnek a kikiáltásával létrehozta a kevesek kezében felhalmozódott magánvagyon, amely semmiféle szociális kötelezettséget nem ismer, csak az egyéni élvezeteket és a hatalomvágy kielégítését szolgálja s állami és társadalmi szervezetében az embereket semmi ideális kapocs nem köti többé össze, csupán az anyagi és osztályérdek: így természetes aztán, hogyha a kizsákmányolt és elnyomott munkás- és paraszttömegek nem állnak meg hódoló tisztelettel a pénzeszsák vagy a páncélszekezély előtt, amelyből igazán nem áradhat ki rájuk semmi büvölő erő és nem eresztik le cselekvésre emelt kezüket, hanem levonják a liberális alapelvnek végső konzekvenciáját és «a többség érdekében» ráteszik azt a kapitalista magántulajdonra, mint ahogy ez Oroszországban meg is történt. A modern marxista szocializmus egy négyszázésettendős forradalmi útnak a befejező szakasza, mert lehető legtokéletesebb konzekvenciáját vonja le a liberális eszméknek, de egyszerűen vele végződik be az eszmeváltozási folyamat is, amely Európában több romot hagyott már hátra eddig is és hatalmasabb változásokat idézett elő, mint egykor a népvándorlás korszaka. A liberalizmus individualista alapelve végső konzekvenciájában nem vezethet máshová, mint az állami törvények «egyetlen uralkodó fenségé»-hez, amellyel szemben a társadalomban atomizálódott állat emberek tömege előtt nem lehet semmiféle magasabbrendű dologra hivatkozni, mert hiszen az erkölcsi világregnd valósága, az emberek benső, vallási köteléke a liberális kapitalista világregndben megsemmisült s így csak tényleg egyetlenegy fensőbbség áll velük szemben: az állami

törvények összessége, amelyeknek az ember feltétlenül engedelmeskedni tartozik. Ezen a ponton csap át aztán a XVIII-ik és XIX-ik század polgári forradalmaiban kivívott és megszerzett szabadság – logikailag és gyakorlatilag – ellentétébe, az állami rabszolgaságba. Az emberek tömegét ugyanis semmi más nem köti, nem tartja immár össze, mint az állami törvények kényszerítő ereje; ez az egyetlen szabályozó erő az egyéni életcélokat, öncélú hedonista örömeiket és élvezeteket hajhászó emberek életküzdelmében és az osztályok harcában, ahol mind-egyik csak eszközknek látja a másikat, amelyet úgy használ föl a maga céljaira, ahogy éppen tud. Az «egyenlő férgek, egyenlő állatok» bölcséleti elvéből logikusan következik *aztán* a liberális gondolatsor másik láncszeme: a marxista állami kommunista-kollektivista munkaorganizációnak, a «Fabrik und Zuchthaus» ideáljának *mindenkit egyenlősítő álláspontja és társadalmi programja*. A rabszolgaság új neme -, amely egyaránt lehet államkapitalizmus vagy államszocializmus -, az az utolsó határállomás, ahová tehát a liberalizmus vezet végső gyakorlati konzekvenciáiban, ami nem egyéb, mint az ókori rabszolgaság modern kiadása, a kereszténység előtti pogány világ megújulása a technikai civilizációnak egy magasabb fejlettségi fokán, amikor az ember nemcsak hogy nem ember többé, de már nem is állat, hanem csak szerszám, gép, kísérleti eszköz néhány eszeten fantaszta vagy örült kezében.

A kapitalizmus, a liberális állam keretében, mai magas fejlettségi fokán, ha romboló munkáját tovább végzi és végezheti, Európának Oroszországon kívüli részét is könnyen belekergetheti a marxista célkitűzésű forradalmak zűrzavarába s a civilizált emberiség millióit taszíthatja vissza a barbárság állapotába. Világos tehát a történelmi követelmény: olyan állami, gazdasági és társadalmi reformokra van szükség, amelyek ki-vezetnek bennünket a liberális kapitalista társadalom anyagi - gazdasági -, szellemi, erkölcsi és kulturális válságaiból s egyúttal megmentik az emberiséget a marxizmus barbárságától, a marxista államszervezet és termelési rendszer esetleges átmeneti megvalósulásától is.

Azt ma már minden józanul gondolkozó ember látja és

tudja, hogy a mai kapitalista termelési rendszer, amely a plutokrácia korlátlan uralmában csúcsosodott ki, fenn nem állhat. Ennek a rendszernek a következménye volt a világháború mérhetetlen borzalmaival s anyagi és erkölcsi pusztításaival; ennek a rendszernek a következményei azok a békediktátumok, amelyek lehetetlenné teszik az európai nemzetek között egy tényleges békeállapot kialakulását s ugyanakkor egy gazdasági világválságnak váltak politikai és gazdasági okaivá. A kapitalisztikus gazdasági fejlődésnek mai formája – a finánckapitalizmus uralma –, amely kevesek kezében nagy vagytonokat halmozott föl és millió és millió embert tesz évek óta Európában éppúgy, mint Amerikában munkanélkülivé s dönt kétségbeejtő nyomorúságba, elérte azt az érési fokot, amely innen már a rothadásba és a széthullásba csap át. Ennek az állapotnak szükségszerű bekövetkezését Czobel István 1904-ben a következőkben foglalta össze: «Kétségkívül a legkárosabb az elért anyagi eredmény, mert egy olyan nagy tőkét teremtett, aminő sohasem létezett, amely jövedelmezőbb a reálvagyonnál és termelésnél s amely *kamatigényeit és vállalkozási hasznát egy rendkívül ügyes, de erkölcsstelen rendszer segítségével képes a más vagyonából és munkájából kielégíteni.* Ez a spekuláció kezében összpontosított *agresszív tőke* oly gyorsan növekszik, hogy okvetlen bekövetkezik az az időpont, *amidőn az összes reáltermelés sem képes óriási kamatigényeit fedezni, azért kikerülhetetlen a katasztrófa.* A pénz forgalmi eszközből öncéllá lett, mert többet jövedelmez, mint az esélyeknek kitett termelés, amelyet agyonnyomott, *a spekulációt emelve a gazdasági élet főtenyezőjévé.* A nagytőke eme privilégiumai denaturálták az ipart és kereskedést, melyek hasznos és szükséges társadalmi funkciókból nyereszkeségi vállalatokká sülyedtek, *termelőt, munkást és fogyasztót egyaránt kizsákmányolnak,* csupán a piacra dolgoznak s a tőzsdére dobják a tömegárut anélkül, hogy a valódi igényekkel törődnének. Az ipar központosítása és a közvetítő kereskedelem e tekintetben a legkárosabbak, mert az első megakadályozza a lakott terület célszerű kihasználását s a munkásosztály állandó letelepedését, a második a termelő és fogyasztó közé tolatkodva drágítja a megélhetést anélkül, hogy a termelőnek méltányos árakat bizto-

sítana s így az egész vonalon terméketlenné és bizonytalanná teszi a munkát».¹

Ennek az erkölcstelen és céltalan gazdasági állapotnak és vele együtt egész társadalmunk és kultúránk képének kell megváltoznia – s hozzá még idejében-, ha Európa népei s az egyes országok ki akarják kerülni a nagy katasztrófát, a liberális kapitalista társadalmi és gazdasági fejlődés végpontját, a marxista gyár- és fegyházorganizációt, amely mindegyre fenyegetőbb veszedelme a szellemi életében és erkölcseiben elvadult és eldurvult «modern» emberiségnek.

Félmegoldások azonban semmit sem segíthetnek a kapitalizmus végső válságán s a bolsevizálódást meg nem akadályozhatják: a társadalmi és gazdasági életnek szabad emberekhez méltó megújódását csak mélyreható, gyökeres reformok keresztülvitele hozhatja meg. Ide pedig az első lépés az, ha állami és társadalmi életünket szemben a liberális kapitalista világfelfogással, egészen új, egészséges és szilárd szellemi és erkölcsi alapokra helyezzük. Vagy helyesebben szólva: kiemeljük a történelemből – a múltból – azokat a nagy és változatlan életigazságokat és alapelveket, amelyekre egyszer már igazi és virágzó kultúra és azóta soha el nem ért anyagi jóléte épült az embereknek és így újra sziklaszilárd alapokra helyezzük társadalmi és gazdasági életünk szervezetét.

Nem arról van szó, hogy visszamenjünk a múltba, hogy visszafordítsuk a fejlődés szekerét – vagy modern képpel élve, a fejlődés géperejű kocsiját – a középkor felé: hanem arról, hogy ezt a szekeret, ezt a géperejű kocsit az árokból, a pocsolyából, amelybe zuhant, mert letért a jól kövezett országútról, visszaemeljük arra az országútra, amelyen haladva célját elérheti. *A liberalizmus «szabad gazdálkodási elve»), amely azt követelte, hogy az egyének nagyobb szabadsága legyen a gazdasági tevékenység terén, mint amit az igazságosság és a polgári közjó követelményei megengednek: a gyakorlatban a történelem folyamán – a gazdasági és társadalmi világválság és a bolsevizmus*

¹ V. ö. Czobel István: «A társadalmi fejlődés iránya». – Hozzászólás a Társadalomtudományi Társaság által rendezett vitához. – A «Huszadik Század Könyvtára», 8-ik kötet. Budapest, 1904. 131. old.

veszedelmének tanúsága szerint – csődöt mondott, az emberiségre nézve károsnak, veszedelmesnek bizonyult.

A keresztény filozófia a liberális világfelfogással szemben viszont azt tanítja, hogy az ember, lényének természeti és szellemi törvényeinél fogva *amellelt, hogy külön egyéniség, egyúttal szociális lény is* s így az ember természete szerint kénytelen társadalmi életet élni, mivel «egyedülvalóságában az ápolás, a gondozás, tehát mindaz hiányzik neki, amire az életben szüksége van s éppúgy nem volna lehetséges a szellem és kedély képzése sem, ezért az isteni gondviselés úgy rendelte, hogy különböző emberi, családi és polgári életközösségbe szülessen bele, mert csak ez nyújthatja számára az összes élet föltételeket»,¹ És az ember, miután kénytelen a földön a természet erőivel megküzdeni, felettük tervszerűen uralomra törni, mert földi fizikai szükségleteit csak így elégítheti ki, ezt a harcot, ezt a küzdelmet a természet erőivel azonban izoláltan se mint egyén, se mint család nem vívhatja meg eredményesen: ehhez *szüksége van a társadalomra*, mint ahogy szüksége van a kezére és az eszére, mert uralkodói jogainak a fizikai világ fölött csak így tud érvényt szerezni. Amit az egyén soha el nem érhetne, azt eléri, céljához juttatja az egyesült erő. Ha minden egyénnek magának kellene elvégeznie mindazt a munkát, amely az emberhez méltó létet biztosítja, az emberiség régóta a legnagyobb nyomorúságban pusztult volna el s egyáltalán nem beszélhetnénk sem anyagi, sem szellemi haladásról. Amennyiben azonban minden ember egy meghatározott tevékenységre összpontosítja az erőit, teljesítőképességét hihetetlen mértékig képes fokozni; de ez csak a társadalmi szervezeten belül válik lehetségessé számára, amelyben tevékenységének és szorgalmának termékeit aztán kicserélheti más olynemű termékekre, amelyekkel szükségleteit kielégítheti. Az ember tehát ura a fizikai világnak, *azonban csak a társadalom útján és a társadalmi szer-*

¹ V. ö. XIII. Leó: «A keresztény államrendről» ... (A Herder-féle hivatalos kiadás nyomán. 1885. – 8., 9. old.): «... provisum divinitus est, ut (homo) ad coniunctionem congregationemque hominem nasceretur cum domesticam tūm etiam civilem, quae suppeditare quae sufficientiam perfectam sola potest».

vezetben. Ez azonban nem azt jelenti, mintha a társadalom adna az embernek jogot a fizikai világ fölött való uralomra és arra, hogy szükségleteit a természet adományáiból kielégítse: ez a joga az embernek saját természetében, saját lényében gyökeredzik, amely őt a fizikai világ fölé emeli; hanem uralmának tényleges érvényre juttatása, a fizikai világ fölött való uralma tulajdonítható csupán jórészt a társadalomnak. Az ember érdekei tehát összeszövődnek a társadalom érdekeivel, minél fogva saját egyéni érdekeit törekedhet ugyan a természet rovására kielégíteni, de nem cselekedhet! azt a társadalom rovására, mert tudnia kell, hogy másik embertársa számára a társadalmi élet ugyanazon áldások és javak forrása, amelyet ha megront, saját magának is árt vele és olyan tevékenység kifejtésénél, amelyben többek is közreműködnek, minden egyesnek alá kell magát rendelnie az összesség magasabb céljának.¹

A keresztény filozófiai szemlélet tehát, amely az egyént a társadalommal organikus egységben fogja fel, szöges ellentétben áll a liberalizmus atomisztikus individualista társadalomszemléletével, amely nem látja és így tagadja az ember és társadalom metafizikai háttérét s az ebből eredő organikus szerkezetet, amely a földi élet számára meghatározott alaptörvényeket ír elő, amelyek súlyos következmények nélkül, azaz büntetlenül meg nem szeghetők, A keresztény filozófiai szemlélet jelenti a társadalmi életben az együttműködésre való törekvést, a szolidaritásnak, a kölcsönös segítség természeti törvényének az érvényre jutását, míg a liberalizmus atomisztikus individualista szemlélete az egymástól való elidegenülést, az egymás ellen való harcot s legjobb esetben a múltó érdek vagy osztályszolidaritást, amely azonban harmonikus társadalmi fejlődésnek sohasem lehet szilárd alapja, mert ehhez az kell, hogy az egyének egocentrikus ösztöneikre, vágyaikra, törekvéseikre féket tudjanak rakni, azokat le tudják győzni, amire csak akkor képes az ember, ha lelkében, mint kiapadhatatlan energiaforrás ott él egy áthághatatlan természeti és isteni

¹ V. ö. *Pesch*, Heinrich S. J.: «Liberalismus, Sozialismus und christliche Gesellschaftsordnung». Freiburg im Breisgau, 1898. I. kötet. 45., 46., 47., 48. old.

törvényszerűségnek a tudata s ezt benne a nevelés, a vallás és a gyakorlat öntudattá módosítja. Miután úgy a liberalizmusnak, mint a marxista szocializmusnak szellemi háttérét a materialista-szenzualista világszemlélet alkotja, egyikben sincs meg az az szintetizáló erő, amely az embereket elszakíthatatlan érzelmi, gondolati, vagyis lelki szálakkal fűzné egymáshoz: ezért képtelenek a bennük rejlő centrifugális erő következtében egészséges gazdasági, társadalmi és kulturális élet kialakítására. Nem szabad elfelejtenünk, hogy a liberális kapitalista társadalmi rend négyezerévtizedes kialakulási folyamatában, mint társadalmat összetartó szociális és kultúrképző erő, a liberalizmus és a vele kapcsolatos materialista-szenzualista filozófia romboló hatása dacára is, még mindig megmaradt, ha nem is teljes épségben, a vallás és a hazaszeretet, amely két erőtevéző ennek a fejlődésnek utolsó szakaszában a marxista gyár- és fegyházállamban indul csak teljes pusztulásnak.

A keresztény filozófia organikus társadalomszemléletéből, amely az egyetlen lehető, biztos és szilárd alapja minden normális és egészséges politikai és gazdasági cselekvésnek s organizációnak, folyik, mint szükségszerű következmény, *a mai egész liberális kapitalista államélet elkerülhetetlen reformja.*

Az alapfőfogást, a bölcséleti kiindulási pontot tekintve, az állam kérdésében is mélységes szakadék választja el a liberális kapitalista, valamint a marxista szocialista államelméletet a keresztény államelmélettől. A liberalizmus, mint gazdasági elv, jóllehet a fejedelmi abszolútizmusnak, a macchiavellista államelméletnek volt a dédelgetett kedvence, amely aztán később, mint politikai elmélet és gyakorlat, felfalta saját nevelőjét, az abszolutisztikus államot, hogy helyébe – a kapitalista magánvagyon, pénzeszsákok és páncélszekrényt őrző «Nachtwächterstaat»-ot, a tiszta «jogállam»-ot tegye, minden komoly szociális feladat és kötelesség nélkül: éppúgy a romlás lejtőjére vitte a természetes államot, amely a társadalmi organizmus kiegészítő része, mint a termelést és a javak igazságos elosztását a társadalomban. A liberális állam mibenlétét és fejlődésének szükségszerű útját a marxista szocialista új abszolutisztikus államig, fejtegetéseink során már ismertettük, erre tehát

szükségtelen visszatérünk. Az államnak és az államéletnek ezzel a két torzszülöttével áll szemben – a keresztény filozófia organikus államelmélete és a keresztény alkotmányról szóló tanítása, aminek gyakorlati keresztülvitele, megvalósítása nélkül a mai társadalmi és gazdasági válságból kilábolni nem lehet. Választaniuk kell az egyes nemzeteknek: vagy az organikus, új rendi állam, keresztény alkotmánnyal, egymással szolidaritásban és jólétben élő szabad emberekkel, vagy a marxista abszolutisztikus kollektivistákommunista állam nyomorban tengődő rabszolgákkal és fegyencekkel, miután az, ami ma van, tarthatatlan s az emberiség mindenütt mozog, forrong, lázong, hogy a létezőt megváltoztassa, átalakítsa vagy elpusztítsa.

A keresztény filozófia az egyénről és a társadalomról szóló tanítása értelmében az államot is organikus képződménynek tekinti, amelynek mint legfőbb világi tekintély hatalomnak (auktoritásnak) az a célja és feladata, hogy a természetjog követelményeit polgárai számára a társadalomban keresztülvinni, megvalósítani segítse, vagyis: hogy megalkossa, megvédje és tökéletesítse az összesség érdekében mindazokat az általános feltételeket és szociális berendezkedéseket, intézményeket, amelyek által az állam minden egyes polgárának meg van adva és biztosítva az a lehetőség, hogy öntevékenység útján szabadon, saját képességeinek és a viszonyoknak megfelelően, az igazi földi boldogságot megszerezhesse és megszerzett javait megtarthassa.¹ A keresztény filozófia is az egyénből indul ki társadalom- és államszemléletében, amikor megállapítja, hogy «az ember ugyanis régiebb, mint az állam»,² de nem az atomizálódott, elvont egyénből, mint a liberális államszemlélet, hanem a konkrét, történelmileg adott egyénből, *tekintetbe véve azokat a szociális szükségleteket és ösztönöket*, amelyeket az Alkotó az ember egyéni természetébe oltott s amelyek így az isteni jogon nyugszanak, hogy az örök célt szolgálják. Az állam tehát, mint a társadalmi együttélés egyik tényezője *eszköz csupán*, hogy a maga-

¹ V. ö. Meyer, Theodor S. J.: *Institutiones juris naturalis*. II. n. 313. sqq. 317. sqq.

² V. ö. XIII. Leó: «*Rerum novarum*» . . . Magyar kiadás. Budapest, 1931. 18. old.

sabbrendű, isteni célú fejlődés útján az embert támogassa, segítségére legyen e cél elérésében s egyúttal a közjólétet is előmozdítsa: *így sohasem lehet öncélú szervezetté*, mint a liberális kapitalista állam fejlődésének utolsó szakasza, *a marxista kollektivistá-kommunista állam*, amely az egyént elnyeli, szabadságjogait megsemmisíti, *vagy akár a fascista állam*,¹ amely ugyanezen az úton halad. De ugyanekkor, amidőn elveti a mindent megemésztő Moloch-szerű államszemplémet, azért nem áll és nem állhat a keresztény államszemlélet kiinduló pontjának következtében «az abszolút szabad egyén» elvi álláspontján sem, *mert a társadalmi szolidaritás és a kölcsönös segítség törvénye, amelyet alapjául tekint, korlátokat szab az egyéni önkénynek*, amellyel szemben áll az összesség magasabbrendű joga s így minden olyan földi dolognak, magánérdeknek, amely összeközésbe kerül a közjával, háttérbe kell szorulnia.²

Az állam a keresztény filozófia szemszögéből tekintve, mint a legfőbb polgári tekintély és hatalom szervezete, nem jelenti azonban az emberi együttélésnek egyetlen formáját, amely központi hatalmával az emberi életet minden vonatkozásában szabályozhatja, intézheti kizárólagos felségjoggal. «Az államnak nem az a célja – mondja Cathrein –, hogy minden egyes tagját közvetlen boldoggá tegye, hiszen minden ember saját sorsának a kovácsa, csupán olyan társadalmi állapotot kell létrehoznia, amely mindegyik tagjának lehetővé teszi, hogy saját egyéni tevékenysége által elérhesse és megszerezhesse mindazt, amit földi jóléte megkíván, amennyire ez a körülményekhez képest elérhető».³ Az államon belül – amely, mint a társadalmi organizáció kiegészítő része a legfőbb földi szabályozó erőt és polgári hatalmat képviseli – mindenütt alakulnak tőle különböző társulatok és szervezetek. *Az ember csak másodsorban állampolgár* s az embereknek csak egy kis része, az állam hivatalnokai állanak vele naponta közvetlen összeköttetésben,

¹ V. ö. XI. Pius: «Quadragesimo anno». Magyar kiadás. Budapest, 1931. 51-52. old.

² V. ö. Pesch, Heinrich S. J.: I. m. I. 73-74. old.

³ V. ö. Cathrein, Victor S. J.: «Moralphilosophie». III. kiad. 1899. II. köt. 510. old.

hogy feladatainak végrehajtásában szolgálják. A többség parasztokból, iparosokból, kézművesekből, gyárosokból, vállalkozókból, munkásokból, művészekből, tudósokból, írókból s más egyéb foglalkozási ágak embereiből áll. A közös érdek s a közös célok elérése az embereket szükségszerűen különböző társaságokba, társulatokba, szervezetekbe tömöríti, akik így az államon belül külön önálló egységeket alkotnak. Elsősorban a nép gazdasági életének és tevékenységi formáinak a szükségéi hoznak létre ilyen kisebb-nagyobb önálló egységeket, szervezeteket, társulatokat, amelyek mint ilyenek természetes tagozódások; de a különböző szellemi, művészeti, irodalmi, tudományos törekvések és célkitűzések is hoznak létre társulatokat, szervezeteket: s *ezek a természetes tagozódások társulati egységek, amelyek közül* nem egynek tevékenysége az állam határain is túlterjed, alkotják együttesen a társadalmat. A polgárok anyagi jóléte, szellemi és erkölcsi fejlettségi foka, a tudomány, a művészet virágzása, a kultúra és civilizáció fejlődése egyáltalán nem attól függ, hogy az állami hatóságok keze benne van-e mindenben, hanem elsősorban attól, hogy a társadalom egyes autonóm tagozatai, szervezetei jól végzik-e funkcióikat, mennyi az önállóságuk, van-e iniciatívájuk, milyen fokú az öntevékenységük s így kielégítik-e azokat az anyagi, szellemi, kulturális szükségleteket, amelyeknek kielégítése céljuk és feladatuk.

Ezt a természetes szervezeti formát juttatta érvényre a középkor rendi organizációja, amennyiben a kereszténység, mint lelki, szellemi és erkölcsi szabályozó erő és nevelő, segített kiküszöbölni úgy a társadalmi életből, mint az államéletből azokat az antiszociális lelki mozzanatokat, amelyek a társas együttműködésre zavarólag, akadályozólag vagy robbantólag hathatnak, mint az önzés, kicsinyesség, bátortalanság, tétlenség; másrészt segített fejleszteni és erősíteni az emberek között a legfőbb és legfontosabb belső kapcsolatot, a szeretetet, amivel a társadalmi együttműködés útját egyengette. Az akadálytalan egyesülési] szabadság, a társadalom természetes tagozódása révén létrejött társulatok és céhek, gildek, testvérközösségek, egyházközösségek, faluközösségek, szabad városok, szö-

vétségek tökéletes autonómiájával párosulva, alkotta hosszú évszázadokon át a társadalmi és állami élet szilárd alapját. Az emberiség anyagi jólétének és igazi kulturális haladásának és fejlődésének ez az egyetlen lehető széles és erős alapja a liberális kapitalista társadalomban összezsugorodott, elcsenevészedett, a marxista abszolutisztikus gyár- és fegyházállamban pedig, mint a szovjetoroszországi példa is mutatja, teljesen elpusztul, holott az állam polgárainak szabad társulása s e társulatoknak lehető tökéletes autonómiája egyik leglényegesebb alkotó eleme és biztosítója az ember szabadságának és függetlenségének. Az embernek ezt az elvitathatlan felségjogát kívánja a keresztény társadalom- és állambölcsélet biztosítani, amidőn XIII. Leó pápa, minden állami omnipotenciával szemben határt vont a mai liberális kapitalista korszakban a marxista szocializmussal kapcsolatban az állam és az egyén természetes joga között s megállapította, hogy: «... az állami törvényeknek csak annyiban tartozunk engedelmeskedni, amennyiben a józan ésszel és az Isten örök törvényeivel megegyeztet hét ök». Mert, amint ugyancsak ez az apostoli körlevél kifejti: «... az államkormány nem a hatalomért, hanem az alattvalókért van, amint a természetes bölcsélet és a kereszténység egyaránt vallják».¹

A középkorban a kézműves, az iparos, a művész, a kereskedő, a paraszt megszervezte a maga céhébe, gildjébe, faluközösségébe, szervesen illeszkedett a társadalmi életbe s annak tényleg szerves alkotó része volt és ez a hivatás szerint való szövetkezés, társulás, a rendi szervezet alkotta egyúttal a gerincét az államnak, az állami életnek. Ma ellenben az emberek, az állami törvények külső, kényszerítő erejének a keretei között – alapjában véve szervezetlenül élnek s csakúgy halmozódnak egymásra a milliós ipari és kereskedelmi centrumokban, a városi kórházak rengetegében, mint a városok határain túl a puszták homokszemei, minden organikus, igazi, benső kapcsolat nélkül. A nép, a társadalom tehát a középkorban tényleg meg volt szervezve s éppen ez a rendi szervezettsége, amely nem nyelte el az egyént, hanem éppen ellenkezőleg: biztosította a polgárok

¹ V. o.: «Rerum novarum ... 40. és 53. old.

egyéni szabadságát, iniciatíváját, megteremtette a haladó városi kultúra mellett azt az általános népjólétet, amelyet se az azelőtti korok, se az azóta kialakult liberális kapitalista társadalom felmutatni nem tud. Ezt a történelmi tényt az újabb korban Kropotkin Péter hercegen, az orosz anarchista természet-tudóson és szociológuson kívül Garbai Sándor, a volt «Magyar Tanácsköztársaság» elnöke is kénytelen elismerni és megállapítani egyik legújabb munkájában, amely az építőcéhek történetével és munkásságával foglalkozik, amidőn a következőket írja: «... a szakszervezeti mozgalom képtelen volt eddig a reális munkabérek terén elérni azt, amit a megelőző korok felmutatnak, ami az alábbi adatokból is kitűnik:

Az ókorban a görögöknél egy kőműves napi munkabére 20 font kenyérnek és 12 font marhahúsnak felelt meg.

A középkorban az építőcéhek tevékenységének virágzása idején egy kőműves napi keresményén vásárolhatott – 48 font kenyeret s egy nyolcad ökröt (40 font húst).

A jelenkorban, a kapitalista bérmunka idején egy kőműves napi keresete 26 font kenyérnek és 8 font marhahúsnak felelt meg».¹

Amint ebből az adatból is kitűnik, a jelenlegi liberális kapitalista társadalomban a munkás életszínvonala az ókori társadalom munkásainak, rabszolgáinak az életszínvonalára süllyedt vissza s a marxizmus gyakorlati keresztülvitele pedig, a termelő eszközök államosítása s a termelés központi igazgatása, amiképp az orosz példa mutatja, azt eredményezheti csupán, hogy az ókori munkások és rabszolgák életszínvonalánál is alacsonyabbra süllyed a munkásosztály általános életszínvonala.

Az ok, hogy úgy a pogány ókorral, mint a jelenlegi liberális kapitalista korszakkal szembeállítva – a marxizmus gyakorlati keresztülvitele által teremtett szovjet oroszországi nyomorúságos állapotokról nem is szólva – miért állott a középkorban a munkásság életszínvonala, általában a polgári élet-

¹ V. ó. Garbai, Alexander: «Die Bauhütten». Ihre Vel gangenheit und Zukunft. Verl. Deutscher Baugewerksbund. Hamburg, 1928. 123. old. és Kropotkin Péternek idézett munkáiból a középkorra vonatkozó részei.

színvonal sokkal magasabban, egyáltalán nem rejtély. A középkor általános népjólétének az okát tisztán abban kell keresnünk és megtalálnunk, hogy a rendi társadalomban a termelőmunka célkitűzése nem a kapitalista magánprofit elérése és megszerzése volt, hanem az ember anyagi, földi szükségleteinek a kielégítése s egy túltengő állami organizáció nem szívhatta ki a társadalom életerőit, mert az állam funkcióköre a maga természetes határai közé volt szorítva.

Minden bürokráciának, amelyet egy állami mechanizmus teremt magának funkciói elvégzésére, a lényegéhez tartozik, hogy minden, amit alkot, szintén mechanikus természetű alkotás lesz: szervesen egymás mellé, alá s fölé rakja, sorakoztatja és rendezi a dolgokat s az ily módon, tisztán bürokratikus szempontok szerint elrendezett részeket aztán csak kényszerrel lehet a számukra önkényesen meghatározott helyen megtartani. Ez a mechanikus-bürokratikus elrendezése, rétegezése az állam és a társadalom dolgainak egyébként teljesen megfelel a materialista-szenzualista filozófiai szemléleten felépülő liberális kapitalista korszak antiszociális fejlődésének, amely minden igazi organizmust felbomlasztott és az embereket két egymással ellentétes társadalmi osztályra tagolta: szegényekre és gazdagokra, akik közül az egyiket, a szegényeket, az éhség kényszeríti a másikkal, a gazdagokkal a kiszolgálására.¹

Miután a liberális kapitalista állam kialakulásának folyamán összetörte a középkor organikus társadalmi rendjét s az államban az embereket *közvetlen alattvalókká* tette, az állam tagjait nemcsak gazdaságilag, de politikailag is két részre osztotta: egy keskeny uralkodórétegre, a nagyipari, gyáripari tőke és a banktőke (a plutokrácia) uraira, akiknek osztályérdeke befolyásolja és irányítja működésében az államhatalmat és az alattvalók nagy tömegére, akik így az állammal is ellenséges viszonyba kerültek. Ez az állapot szükségképpen a mai, liberális kapitalista államszervezet összeomlására vezet, abban a harcban, amelyet az alattvalók tömege folytat ellene. Az így

¹ V. ö. *Jenisch*, Karl: «Weder Communismus noch Kapitalismus». Leipzig, 1893. 364. old. és folyt.

akuttá lett államválságból a marxizmus azért nem jelentheti a kivezető utat, mert célkitűzése csupán abban áll, hogy az uralkodó kapitalista osztállyal szemben a társadalomnak egy másik keskeny rétegét, a proletariátust, elsősorban az ipari proletariátust, emelje az államban gazdasági és osztály érdekei vei a döntő szubsztancia és a hatalom képviselőjének a rangjára, A társadalomnak ez a másik keskeny, alsó rétege sem tudja az állami organizációt természetes hivatása szerint irányítani, mint a másik, felső keskeny réteg sem, amelynek befolyása a liberális kapitalista államszervezetben jut károsan érvényre.¹ Az államszervezet lényegében mindkét esetben változatlanul megmarad a társadalommal, a dolgozó rétegekkel szemben mechanikus, bürokratikus öncélú alakulatnak; szabályozó erő és erkölcsi tekintély helyett állandóan harcban álló ellenfélnek. Itt megint csak a jelenlegi orosz példára kell hivatkoznunk, ahol a „proletariátus kormányzása» nem egyéb, mint egy uralomra jutott bürokratikus klikknek a diktatúrája – mindenki felett, aki rajta kívül áll.

Az államelmélet egészséges reformjának alapja és kiindulási pontja tehát elkerülhetetlenül csak a keresztény filozófia organikus felfogása lehet, amely az államot *nem osztályállammá alakítja ki, hanem a részleges osztály érdekek felett álló erkölcsi és hatalmi tekintéllyé, amely a közjót szolgálja és mozdítja elő* azáltal, hogy az egyén és a társadalom érdekeit a természetjog és az igazságosság követelményei alapján összhangba hozza., mivel «... az államhatalomnak meg kell védenie a közösséget és annak tagjait. A közösséget, mert annak megoltalmazása a lég főbb hatalomnak természetes föladata úgyannyira, hogy a közjő oltalma nemcsak a legfőbb törvénye, hanem létalapja is».²

Az állam reformjával és a keresztény alkotmány megvalósításával szoros összefüggésben áll társadalmi és gazdasági életünk szervezeti reformja, aminek alapját gazdasági életünk s a vele kapcsolatos társadalmi osztálytagozódás jelenlegi fejlődési foka szolgáltatja.

¹ V. o. XI. Pius: «Quadragesimo anno . . . » 56-57. old.

² V. ö. XIII. Leó: «Rerum novarum ...» 40. old.

Amint az ipar százesztendős fejlődéséről szóló fejezetünkben kimutattuk, bármily nagy mértékben tört is előre a kapitalisztikus koncentrált nagyüzemi forma, a kis-, közép- és kézművesipart mégsem tudta megsemmisíteni; a kisiparosok és kiskereskedők osztálya még mindig nagyon erős és széles középréteget alkot a gyári ipari és finánckapitalizmus képviselőinek keskeny rétege és az ipari proletariátus között. Ez a középréteg az ipar százesztendős fejlődésének folyamán egyetlen országban sem pusztult el, vagy fogyott meg számbelileg, sőt erősödött. És ha a gazdasági élet egészséges alapokon, normális és észszerű körülmények között fejlődik tovább, akkor társadalmunk és államszervezetünk a szükséges reformok megvalósításával csakhamar elveszti mai kapitalista-proletár jellegét és emberhez méltó gazdasági és állami renddé alakul át.

A mezőgazdasági termelés fejlődése pedig, amely éppen ellenkező formát és irányt mutat, mint az ipari fejlődés, amelyben bizonyos iparágak nagyüzemi formája és koncentrációja szinte elkerülhetetlen: különösképp szolgálja – sőt egyenesen megköveteli – az új társadalmi és gazdasági szervezeti reformot. A mezőgazdasági és kertgazdasági termelésben, amint láttuk, a parasztbirtok és középbirtok, valamint a kisbérlet, *állandósult üzemforma*, amely még kedvezőtlen politikai behatások alatt is egyre szaporodik és erősödik.

Az ipari és kereskedői középosztálynak, valamint a nagytömegű, öngazdálkodó, független, szabad parasztságnak a proletarizálódástól való megvédése az egyik alapföltétele az egészséges társadalmi életnek és fejlődésnek s ezért ezt a széles társadalmi középréteget meg kell védeni az uzsorakapitalizmus, a mai bankkapitalizmus minden irányú rablóhadjárataival szemben és elő kell mozdítani mindazoknak a szövetkezeti formáknak a kifejlődését, amelyekről az ipari és mezőgazdasági termelés fejlődéséről szóló két előbbi fejezetben részletes említést tettünk. Egy bölcs és okos kormányzásnak ezenkívül elő kell mozdítani, hogy e két társadalmi kategória, úgy az ipari munkások, mint a nincsetlen földművesek táborából, az önállósághoz és a szabad magángazdálkodáshoz szükséges anyagi eszközök és földtulajdon megszerzésének lehetőségével állan-

dóan növekedjék és erősödjék. A keresztény társadalomból cselét szerint a kormányoknak és a törvényhozásoknak *«kötelességük a magántulajon szerzésének kedvezni és minél többet annak megszerzésére indítani.* Hiszen elsőrangú előnyök származnak belőle. Először is a javak helyes megoszlása. A társadalmi fejlődés ugyanis két osztályra bontotta a polgárokat s nagy úrt támasztott a kettő között. Egyik oldalon a hatalmasok s nagyon gazdagok pártja, amely az ipart és kereskedelmet egészen a kezében tartja s a termelés eszközeit a saját hasznára és javára fordítja, az állami életben pedig jelentékeny hatalmat képvisel. A másik oldalon a gyöngék tömegei, elkeseredett lélekkel és a zendülésre folyton készen. Ha már most a szegény népben fölbresztjük a reményt, hogy ő is szerezhethet magántulajdont ezen a földön, akkor a két osztály lassan közeledik egymáshoz és megszűnik a kiáltó különbség a gazdagság és a nyomorúság között . . . *Másik következmény a föld termésének a fokozása.* Az emberek nagyobb szorgalmat és igyekvést tanúsítanak, ha sajátjukon dolgozhatnak, *sőt megszerezhetik a kezük munkájával megmivelt földet,* amelytől önmaguknak és öveiknek nemcsak a mindennapi kenyeret, hanem bizonyos fölösleget is remélnek. *Ez a szorgalom természetszerűen fokozza a föld termékenységét és növeli a közvagyon.* Ebből folyik aztán a harmadik nagy előny. Ahol az ember született, ahhoz a hazához ragaszkodik s a saját hazáját idegen országért sohasem cserélné el, ha a haza a megélhetéshez szükségeseket nyújtani tudná. *A mondott előnyöket persze csak úgy lehel elérni, ha a magántulajdont embertelen közadókkal és közterhekkkel tönkre nem teszik.»*¹ Ez a cél azonban csak akkor érhető el, ha az egész állami apparátus s annak minden tevékenységi köre a maga természetes határai közé szorul vissza s az állam nem fog és nem akar olyan tevékenységet kifejteni, amely lényegénél és természeténél fogva társadalmi tevékenység és az egyes társadalmi szervek feladata. Ez viszont csak egy egészségesen tagozódott új rendi társadalomban, egy új föderatív – szövetséges – gazdasági rendbe érhető el. Egyet ugyanis nem szabad elfelejtenünk, mégpedig

¹ V. ö. XIII. Leó. «Rerum novarum . . .» 49-50. old.

azt, hogy az állam minden formájában – még az organikus felépült rendi társadalomban is, amelyben természetes szerepét tölti be – *improduktív szervezet*, amely a társadalomnak anyagiakban nem adhat semmit, s amennyiben ad valamit, *csak abból ad vissza egy részt, amit a társadalomtól elvett, vagy tőle kapott*. Az állam a társadalmi, a nemzeti vagyont nem tudja megsokszorozni, megnövelni, csak legföljebb – jól-rosszul eladminisztrálni, ezért nem végezhet társadalmi gazdasági funkciót s hatásköre ezért nem terjedhet túl tevékenységének természetes határain. A túlnagy közterhek és adók tehát csak úgy kerülhetők el, ha az állami adminisztráció költségei egy bizonyos felső határt túl nem lépnek, vagyis, ha olcsó marad. Olcsó viszont csak akkor maradhat, ha a társadalom gazdasági szervezete egészséges alapokon nyugszik, saját szükségleteit ki tudja elégíteni és szociális feladataiból semmit sem akar az államra áthárítani. Ma, amikor a gyáripari nagytőke és a banktőke, általában a nagy magánvagyon, nem ismer el a maga részéről semmi szociális kötelezettséget s amikor a termelőmunkát úgy az iparban, mint a mezőgazdaságban az uzsorakapitalizmus hajtotta igájába a maga túl magas kamatigényeivel: az iparosok, a kereskedők, a gazdák, a munkások s az intellektuális középosztály mind-mind az államtól vár, tőle követel anyagi támogatást, anyagi segítséget s az állam, hogy a vele szemben támasztott igényeknek eleget tehessen, mivel önmaga nem produktív szerv, kénytelen az adókat és közterheket növelni s ezzel kapcsolatban saját adminisztrációját is megdrágítani, anélkül, hogy a társadalmi gazdasági problémák közül egyetlenegyét is megoldana. De nem is oldhat meg ezen a téren semmit, mert a gazdasági élet és az állami élet anyagi bajait, válságait a hibás és beteg alapszerkezet idézi elő. Ezen az alapszerkezeten kell tehát elsősorban változtatni.

A kis-, közép- és kézművesiparosoknak, valamint a gazdáknak és bérlettulajdonosoknak, a különböző szövetkezeteiken kívül, amelyek műhelyeik és gazdaságaik produktivitását és árucsereforgalmát fokozzák: a társadalmi gazdálkodás célszerű keresztülvitele érdekében és szempontjából *külön önálló társulatokba* is meg kell szervezkedniök. Ez a szervezkedés

tulajdonképpen egynemely formában, ha nem is teljesen kiépülve, de részleteiben már meg is van, mert az önvédelem szüksége megteremtette őket egyrészt az *ipartársulatok, kereskedelmi és iparkamarák, másrészt a faluszövetségi szervezetek és a mezőgazdasági kamarák alakjában*. Ezeket a szervezeteket kell jobban kiépíteni, tökéletesebb formában kifejleszteni, *megfelelő autonómiával felruházni* s az önálló iparosok, kereskedők és gazdák részére egy új rendi organizációnak alapjává tenni. E történelmi korszak nagy célja azonban *a proletárok megváltása*, mint XI. Pius pápa mondja apostoli körlevelében, amely a társadalmi rend megújításáról és az evangéliumi törvényhez való alkalmazásáról szól.¹ Mindaz, amit eddig az ipari és mezőgazdasági termelés újabbkori fejlődéséről, az állami élet reformjának szükségéről, az ipari, kereskedelmi és mezőgazdasági középosztály megerősítéséről, a magántulajdon nagyobbarányú kiterjesztésének elengedhetetlenségéről mondtunk, ennek a nagy történelmi célnak az érdekében történt. A nagyvárosok és tönkrement falvak proletariátusát a nyomorúságtól s a velejáró szenvedésektől és kultúrátlanságtól ugyanis megváltani nem lehet, ha megfelelő széles alapot nem teremtünk a produktív munka számára, szélesebbet, nagyobbat és szilárdabbat, mint az egyéni profitcélokat hajszoló liberális kapitalista gazdálkodási rendszer. Amint az előző két fejezetben kimutattuk, az ipari kis-, közép- és kézműves műhelyek, az ipari kisüzemek és a parasztgazdaságok sokkal több embernek adnak munkát és kenyeret, mint mindkét nembeli nagyüzemek. Mivel az ipari kisüzemeknek és a parasztgazdaságoknak a megerősödése, szaporodása és virágzása egyik legfőbb előfeltétele annak, hogy a proletariátus megváltása érdekében sikeresen munkálkodhassunk, azért toltuk ezt a problémát, mint a gazdasági és társadalmi élet újjászervezésének kiinduló pontját, előtérbe, tekintettel arra, hogy «*Λ proletársors megszüntetése magántulajdon juttatásával*», mint ahogy az apostoli körlevél ezt célul tűzi ki,² csak ebben a keretben valósítható meg igazán eredményesen.

¹ V. ö. XI. Pius: «*Quadragesimo anno...*» 34. old.

² V. ö.: «*Quadragesimo anno . . .*» 36. old.

A másik lépés a kitűzött cél felé pedig az, hogy szembe kell helyeznünk a kapitalista promtgyazdálkodás munkaelméletével a keresztény munkaelmélet elvét s társadalmi és gazdasági életünk szervezetében ismét ezt az elvet kell diadalra vinnünk, mint ahogy egyszer már ez az elv diadalt aratott a társadalmi és gazdasági életben az ókori római birodalom bukása után. Amilyen élesen szemben áll a liberális kapitalista társadalom- és államelmélettel a keresztény filozófia társadalom- és államelmélete, ugyanolyan élesen áll szemben a munkaelmélete is, amelynek kiindulási pontját nem a kapitalista profit, a rideg pénzszerzés, a vagyon- és tőkehalmozás, hanem az ember s annak fizikai, földi szükségletei alkotják. Miután a keresztény filozófia munkaelméletét az úgynevezett klasszikus nemzetgazdaságtani iskola a maga áltudományosságával elhomályosította s valósággal eltemette a szemek elől elméleteinek sokféle és sokszínű hulladékaival, ezt az elméletet a maga teljességében ki kell emelnünk a múltból s az elfelejtés homályából újra napfényre kell hoznunk s megmutatni, mint az egészséges gazdasági és társadalmi élet másik sziklaszilárd pillérét a rendi organizáció s a keresztény alkotmányosság mellett.

A munkának a keresztény társadalombölcselet tanítása szerint *közvetlen* természetes célja a dolgozó saját anyagi, fizikai szükségleteinek és családja szükségleteinek a kielégítése. *Közvetett* természetes célja pedig a társadalmon belül, amelyben az ember szükségszerűen él, a társadalom többi tagjainak a szükségletét is kielégíteni, végső fokon az egész társadalom javát, tehát a közjót szolgálni. A középkorban így arra a kérdésre, hogy – «miért dolgoznak az emberek?» – a felelet nagyon egyszerű és világos volt: azért, hogy mindenki megéljen, akár magának, akár másnak dolgozik is az ember.¹ Ezzel a felelettel a kérdés el volt intézve. Nem a birtok, nem a vagyon, hanem a megélhetés, az élet állott a munka céljának központjában. Minden arra volt beállítva, hogy mindenkinek meglegyen, amire szüksége van. De mivel világos volt az is, hogy senki nem

¹ V. c. S. Tamás: II-II. Qu. 187, a 3. és Weiss, Albert, Mária O. P.: «Sociale Frage und sociale Ordnung oder Institutionen der Gesellschaftslehre». Freiburg, 1896. IV. kiad. i. r. 361., 432., 435. old. 2. r. 492. old.

élhet izolált egyéni, családi életet, mert az emberi élet természetes előfeltétele a természet erőivel való küzdelemben a társadalmi együttélés, ebből következett aztán az is, hogy a társadalmat az emberi élet- és munka céljainak megfelelően igyekeztek berendezni a kölcsönös támogatás, a kölcsönös segítség alapelvei és szükségletei szerint. *Nem a birtokra, nem a vagyonra voltak az emberek tekintettel, hanem a kötelességekre önmagukkal és az összességgel, a társadalommal szemben, úgy a termelésben, mint a javak elosztásában.*

A munka nem választotta szét az embereket, hanem egymáshoz hozta, összekapcsolta őket. A fizikai munkás nem vonta kétségbe a szellemi munkásnak az élethez és a tulajdonhoz való jogát, a szellemi munkás sem nézte le, vetette meg a fizikai munkást és nem törekedett az élethez való jogainak a megrövidítésére. A kölcsönös megbecsülés volt a társadalmi béke alapja. Éppen ezért Szent Tamás munkaelmélete szerint, a keresztény munkaszervezet ideálját és mintaképét az embernek a szerves természet tevékenységében kell keresnie, ellentétben a későbbi, a liberális kapitalista munkaelmélet atomisztikus materialista felfogásával. A keresztény munkaelmélet szerint az embert tehát semilyen vonatkozásban nem szabad atomizálni s a társadalmi szervezetben is arra kell törekedni, hogy megtarthassa emberi méltóságát és önállóságát. Ebből a szempontból ítélve meg a munkát, azt úgy kell megszervezni és beosztani, hogy az ember mindig valami egészet végezzen s így munkaanyagába valami szellemit vihessen be még akkor is, ha ebből kevesebb haszon háramlanék rá. Az emberméltóság megőrzése és fenntartása minden más szempontnál előbbre való, mert az emberi élet főcélja a szellemi tökéletesbülés. A létért való küzdelemnek és a földi javak megszerzésére való igyekvésnek sohasem szabad az embert annyira elfárasztani, megőrölni, tönkretenni, hogy ne maradjon se ideje, se ereje Isten számára.¹

A munkának ezt a nemes és magasztos elméletét, amely az embert az állati és rabszolgasorból ki- és fölemeli, vetette el

¹ V. ö. Dr. *Horváth*, Alexander O. P.: «Eigentunisrecht nach dem hl. Thomas von Aquin». Graz, 1929. 117-118. old.

a liberalizmus és a kapitalizmus «tudományos gazdaságtan» munkaelmélete», amely a munkát «*áru*»-vá tette, amelynek «a kereslet és kínálat arányában» egyszerűen «piaci ára» van a külön munkapiacon, ahol a munkások az éhségtől hajtva kínálják a «profitra» dolgozó vállalkozóknak, tőkésnek munkaerejüket, akik e munkaerő «bérét» belakalkulálják vállalkozásaikba, mint olyan befektetést, amelynek szintén meg kell hoznia «a maga kamatát». Nem volt-e igaza Ruskin-nek, a nagy angol művészet- és társadalombölcseletnek, amidőn a múlt század közepén hazájában, a liberális kapitalista gazdálkodás anyaországában, látva az embert pusztít ó, keresztényietlen munkaorganizációt, amelynek egyetlen célja csak a «minél nagyobb profit» megszerzése, így kelt ki magából: «Aki más nyomorát arra használja föl, hogy annak javait olcsóbban vegye meg, vagy hogy munkabérét leszállítsa, azt megrabolja. Az út önálló rablólovagoknál nem különb, csak aljasabb, gyávább és kegyetlenebb. Kegyetlenebb, mert azok inkább a gazdag emberektől raboltak, akiknek még maradt vagyonuk; mi a szegényeket fosztjuk ki. Még imádságos könyveink aranyozása is gyermekek és beteg emberek kizsarolt munkája».¹

A proletárság megváltásának egyik alapföltétele, de egyzersmind az egészséges társadalmi gazdálkodásnak is, hogy a termelés megszervezésében és irányításában ismét a keresztény munkaelmélet kerekedjék fölül és kiszorítsa a liberális kapitalista munkaelméletet, amelynek gyakorlati keresztülvitele arra vezetett, hogy *a tőke igazságtalan igényei a munkával szemben egyre növekedtek*. «Bizony sokáig túlsókat vett el magának a tőke. A termelt javakat, a jövedelmet a tőke igényelte magának – állapítja meg XI. Pius pápa apostoli körlevele - s a munkásnak alig hagyott eleget erőinek pótlására és helyreállítására.» A liberális kapitalista munkaelmélettel szemben ezért követeli a keresztény munkaelmélet, hogy a munkás *igazságos bért, azaz szociális bért* kapjon, amely «*elégséges a munkás és családja életfenntartásához.*»²

¹ V. ö. Ruskin, John: «The two paths». 185-186. §.

² V. ö.: «Quadragesimo anno . . .» 31-39. old.

Miután azonban a munkabér méltányos megállapításához sok tényezőt kell figyelembe venni, úgy ennek a kérdésnek, mint a többi összes munkásvédelmi és szociálpolitikai kérdésnek helyes gyakorlati megoldása szükségszerűen megköveteli, hogy ez a gazdasági életnek *organikus egységében* történjék: tehát a munkásokat olyan egységes, az egész országra kiterjedő, törvényes megalapozású szakmai, ipari társulatokba, szakszervezetekbe, ipari szövetségekbe kell tömöríteni, amelyek a munkaadók hasonló társulataival, szervezeteivel szövetkezve, kooperálva, *megalkothatják azt a gazdasági csúcsszervezetet, az illető iparág nemzeti céhszervezetét, amely megfelelő autonómiával felruházva önállóan intézi az illető szakma, iparág vagy termelőág összes gazdasági és szociális ügyeit,*

Az iparágaknak vagy termelőágaknak ezek a csúcsszervezetei, nemzeti céhei, kell, hogy irányítsák a termelést, vezessék a közjő szempontjából a gazdasági életet, intézzék el, oldják meg a szociálpolitikai kérdéseket; az ő hatáskörükbe tartozik a bérkérdés, a munkaidőkérdés, a női és gyermekmunka kérdéseinek a megoldása és szabályozása; a munkásbiztosítás különböző nemeinek és ágazatainak, mint a beteg-, baleset-, aggkori-, rokkantsági és munkanélküliség esetére szóló biztosítási, továbbá a munkás-nyugdíjpénztári ügyek intézése; nekik kell megoldani és szabályozni a gyári, üzemi alkotmány - az üzemi tanácsok - kérdését, a fizetési szabadságidő kérdését ésatöbbi: szóval mindazokat a korszerű szociálpolitikai kérdéseket, amelyeknek megoldása és gyakorlati keresztülvitele újra visszaadja az életben a munkások emberméltóságát, biztosítja számukra és családjuk számára társadalmilag hasznos munkájuk után az emberséges megélhetést s így kiemeli és megváltja őket a mai proletárállapotból.

Az olyan kérdésekben pedig, amelyekben a munkaadók és munkavállalók között nézeteltérések merülnek föl és önmaguk dönteni nem tudnak, *az ellentétek áthidalására paritásos alapon működő állami munkügyi bíróságnak* kell megadni végső fokon a határozati és döntési jogot.

A liberális kapitalista szabadgazdálkodás esztelen, ember-telen profithajzás beteg formáját csak ezen az úton lehet

visszavezetni egészséges alapokra s csak ezeknek a reformoknak a keresztülvitelével alakulhat ki az új föderatív – szövetséges – gazdasági rend, a korporatív gazdálkodás, amelynek vezető csillaga nem a sáppadtfényű arany, nem a luciferi profit, hanem az ember a maga természetes és isteni jogaival, aki felett s akinek lelkében a krisztusi szeretet minden utat megvilágító napfénye ragyog. A munkás és munkaereje csak akkor nem lesz többé közönséges «áru», holt «cseretárgy» a pusztá forgalmi gazdaságban, csak akkor válik ismét igazán gazdasági tevékenységet kifejítő szabad emberré, mint aminő volt a keresztény középkorban, ha a korporatív gazdálkodás kérdése megoldódik.

Az emberek tömege az értelmi fejlettség mai fokán nem tudja már hosszabb ideig elviselni, hogy akkor, amidőn a gazdaságban ő végzi a produktív munka legjelentékenyebb részét, amikor a javak termelésének közvetlen részese, a javakban való részesedése, a munkabére nyomorúságos alamizsna legyen s emberméltóságát megbecstelenítsék, eltiporják. Ez az állapot elkerülhetetlenül harcra, lázadásra vezet. A társadalmi és állami szervezetnek ezt a folyton emelkedő lázas állapotát, amelyet a liberális kapitalista szabadgazdálkodás idézett elő, csak úgy lehet megszüntetni, ha a munkások azt érzik, hogy foglalkozásuk, munkájuk szilárd alapokon nyugszik és mint emberek, akik hasznos, produktív tagjai a gazdasági életnek, teljes elismerésben és megbecsülésben részesülnek.¹

Az összes iparúzóknak nemzeti céhszervezeteinek, a kereskedők gildjeinek, az öngazdálkodó szabad parasztok és földműves munkások faluszövetségeinek, mezőgazdasági kamaráinak kell megalkotniok az új föderatív – szövetséges – gazdasági rendet, a társadalom új, célszerűen tagolt organikus egységét, amely nélkül nincs kivezető út sem a társadalmi, sem a gazdasági válságból, sem az államélet válságából. Csak a föderatív gazdasági rend hozhatja meg a «foglalkozási ágak együttműködésének rendjét», az osztályok és foglalkozási ágak között ma dúló osztály- és érdekharcok helyébe a társadalmi békét, az összes szociális problémák kielégítő gyakorlati meg-

¹ V. ö. Dr. Getzeny Heinrich: «Kapitalismus und Sozialismus». Verl. Friedrich Pustet, Regensburg, 1932. 238-239. old.

oldását; ez teremtheti meg úgy az egyéni, mint a családi és társadalmi jólét alapját; ez mozdíthatja csupán elő a nemzeti és állami élet igazi virágzását, zavartalan fejlődését.¹

Mélyreható változást jelent a társadalmi élet gazdasági alapszerkezetében, ha a keresztény filozófiának a *tulajdonjogról* szóló tanításai és meghatározásai érvényre jutnak. A társadalmi és gazdasági válságból kivezető útnak ez is egyik nagyjelentőségű és döntő fontosságú szakasza. A liberalizmus a régi pogány római jog szellemében a magántulajdonjogot abszolútnak tartja s vele szemben a másik póluson a marxizmus tagadja a magántulajdon jogosultságát. Hogy egészséges, józan, emberhez méltó társadalmi és gazdasági életforma egyik véglet gyakorlati keresztülvitelére sem épülhet föl, azt eddigi fejtegetéseink során láthattuk, különben is ezt ma már gyakorlati tapasztalati eredmények bizonyítják. A keresztény filozófia elveti mind a két szélsőséges álláspontot. (A magántulajdon jog szociális és közjelleget tagadása és legyöngítése individualizmushoz, vagy legalább ennek közelébe vezet, míg a magán vagy egyéni jellegének félreismerése vagy kiüresítése a kollektívizmushoz vezet, vagy annak álláspontját súrolja.)² A keresztény filozófia ugyanis a legteljesebb mértékben elismeri az embernek a magántulajdonra való jogát – amely a természetjogból és a munkából ered –, de ugyanakkor megállapítja a magántulajdonnak kettős jellegét is, tudniillik az egyéni és társadalmi vonatkozását. A földnek s a természet összes kincseinek, javainak abszolút tulajdonosa csak az Isten, az ember abszolút formában semmit magáénak nem mondhat, ő csak az Isten által reábizott javaknak a *kezelője, sáfárja, haszonélvezője*, akinek magántulajdonjogát nemcsak erkölcsi törvények és követelmények, de többi embertársainak szintén a természetjogban és az isteni jogban gyökeredző ősjogai is korlátozzák.³ Eppen azért, mint azt XIII. Leó pápa is kifejtette

¹ V. o. XI. Pius: «Quadragesimo anno . . . » 43., 44., 45., 46., 47. és 48. old.

² V. ö. XI. Pius: «Quadragesimo anno . . . » 25. old.

³ V. ö. *Szent Tamás*: Sum. theol. 2, 2. q. 66, t; i, 2, 106, 3 c. és Di. *Horváth*, Alexander O, P.; I. m. III. fejj. 107-168, old.

a «Rerum novarum»-ban, *a magántulajdonig és annak használata két különböző dolog.* A magántulajdonjog kettős jellegéből - egyéni és társadalmi vonatkozásából – világosan következik tehát, *«hogy a magántulajdon használatánál nemcsak az egyem érdeket, hanem a közjót is tekintetbe kell venni».* Vagyis: magántulajdonnal kötelesek járnak s az idevágó kötelezéseket *«a jelentkező szükségletek szerint* közelebből körülírni az államnak a joga, amennyiben azokat a természetjog már eléggé világosan meg nem határozza. *Az állam tehát – mindig a természetjog és az isteni jog keretein belül – a közjó valóságos követelményei alapján pontosabban és részletesebben előírhatja, mi szabad a tulajdonosoknak a tulajdon használatában és mitilosá¹* A tulajdonjogot tehát a keresztény társadalombölcselet elismeri, de nem tartja abszolútnak, mint a liberális felfogás, nem hirdeti a teljes megsemmisítésének szükségét, mint a marxizmus: hanem természetes határai közé szorítja s a közjó érdekében az állam kötelessége és feladata azt szabályozni. *«Amint ugyanis a társadalom egyéb alaptényezői, úgy a magántulajdon sem föltétlen változatlan – mondja idézett apostoli körlevelében a pápa; majd az olasz «Actio Catholica» képviselőihez intézett szövegéből idézve a következőket fűzi hozzá: «Milyen különböző alakot mutatott a tulajdon, kezdve az ókori formájától a vad népeknél, amelyeknek elszórt tanúi még napjainkban is élnek, egészen a pátriárkális időkig s aztán fokról-fokra tovább a zsarnokság (ezt a szót a maga klasszikus értelmében használjuk) idejének sokféle alakjáig; azután a hűbéri-ség intézményén át a monarchikus alkotmányok változatai, végül a legújabb idők folyton módosuló alkotmány formái idején.»²* Az államnak, mint a társadalmi szervezet fölött álló szabályozó erőtevézőnek a kötelessége a magántulajdon formáját, terjedelmét a közjó, a társadalmi és gazdasági élet szükségletei szerint megszabni, meghatározni, hogy *«a magántulajdon jogintézménye túrhetetlen állapotokat ne teremtsen s így önmaga sírját meg ne ássa»*, amint ezt ugyancsak a pápa mondja.

¹ V. o. XI Pius «Quadragesimo anno . . .» 25., 26 , 27. old,

² V. o.: «Quadragesimo anno . . .» 27-38, old,

A keresztény filozófiai, társadalom- és állambölcseleti álláspont tehát minden irányban megadja az alapot arra, hogy józan eszű politikusok, kormányférfiak, egészséges társadalmi, gazdasági, birtok- és szociálpolitikai reformokat hajtsanak végre, amelyeket korunk történelmi szüksége a népek, nemzetek békés továbbfejlődése és életbenmaradása érdekében megkövetel.

A tőke a munkától külön nem választható: a tőke és munka egymásra vannak utalva, mert egyik rész sem megy semmire a másik nélkül. Hogy ellentmondás, zűrzavar, elégedetlenség, ellenségeskedés ne kerekedjék a termelésben, a javak elosztásában bizonyos rendnek kell lenni. Ahogy a keresztény filozófia munkaelmélete a munka céljául az ember szükségleteinek és a társadalom szükségleteinek a kielégítését jelöli meg és nem a «vállalkozói profit»-ot, úgy a tulajdonjogra vonatkozó elmélete is – a természeti és isteni jog alapján – az embert és az emberi társadalom érdekeit tartja minden tekintetben szem előtt. Miután az embernek a földön szellemileg és erkölcsileg fejlődnie kell Isten felé, ezért: «Nem akármilyen fölosztása a vagyonnak és a gazdagságnak alkalmas az Istentől megszabott cél valamelyes vagy éppen tökéletes elérésére. Ugyanezért a gazdasági és szociális haladás nyomán folyton szaporodó vagyont az egyes emberek és osztályok közt úgy kell elosztani, hogy ... az általános haszon megóvassék, vagy más szavakkal, az egész emberi társadalom közjára kárt ne szenvedjen. A társadalmi igazságosságnak ez a törvénye tiltja, hogy egyik osztály a másikat a haszonrészesedésből kizárja. Vét a törvény ellen a gazdagok osztálya, ha vagyonának nyugodt élvezetében azt tartja a dolgok helyes rendjének, hogy neki minden, a munkásnak semmi se jusson; s vét a jogban megsértett és szenvedélyesen izgatott szegények osztálya, midőn jogérzékében és jogának keresésében egyoldalúvá válik s mindent, mint állítólag kezeinek munkáját magának igényel *és kivétel nélkül* minden nem munkával szerzett vagyont és jövedelmet, nem tekintve annak fontosságát és szerepét, a köz javára, egyedül mint ilyent támad és eltörlelőnek mond ... *Oda kell hatni, hogy a teremtett*

javak elosztása a közjó és a szociális igazságosság kívánalmaival összhangba hozassék, mert ma a kevésszámú túlgazdag és a vagyontalanok beláthatatlan tömegei közt fennforgó ellentét megzavarta, amit minden jóézésű ember elismer.»¹

Ezt a szükséges összhangot azonban a tőke és a munka, a szellemi és fizikai munka, a magántulajdon és a köztulajdon különböző formái között csak a már hangoztatott és körülírt alapvető állam- és társadalomszervezeti reformok keresztül-vitelével lehet megteremteni. A bank- és kartellkapitalizmus kinövéseit, a javak igazságtalan eloszlásának egészen durva formáit a liberális kapitalista társadalmon belül megszüntetni a legszigorúbb külső rendszabályokkal sem lehet, mivel társadalom- és államszerkezeti alapbaj, összefügg az egész gazdálkodási rend menetével, a vele kapcsolatos pénzügyi és bankpolitikával, tehát ha egyik formájában el is nyomják átmenetileg, nyomban jelentkezik új formában. Minden orvoslása tüneti kezelés marad mindaddig, amíg maga az alapbaj végérvényesen meg nem gyógyul.

A keresztény társadalombölcseletnek a tulajdonjogra vonatkozó álláspontja, ahogy azt XI. Pius pápa korunknak megfelelően, a kapitalizmus mai fejlődésfokára alkalmazva kifejti, útmutatást ad arra nézve is, hogy a gyáripari kapitalizmus mamut-üzemei, vagy más üzemek sem nőhetnek *gazdasági és hatalmi erejükkel* az égig: vagyis a közjót, a közérdeket, a «magántulajdon sérthetlenségéinek a régi pogány római jogban gyökeredző liberális kapitalista elvére hivatkozva, nem veszélyeztethetik, mivel «... bizonyos fajta javaknak a közösség számára fenntartását teljes joggal lehet követnem, mert a velük járó túlságos hatalmat a közjónak veszedelme nélkül nem szabad magánosoknak átengedni?»

A társadalmi vagy gazdasági szempontból, avagy államérből szükségesnek mutatkozó «szocializálásának, állami vagy községi tulajdonba vételnek természetesen ez egészen más formáját jelenti a föderatív gazdasági rendszerben, mint a

¹ V. o. XI. Pius: «Quadragesimo anno

33-34. old.

² V. o.: «Quadragesimo anno ...» 61. old.

marxista kommunista-kollektivista államszörny szocializációs eljárása, amely mindent szocializálni akar a vargamester háromlábú kis kerekszékjétől a csillagok járásáig és egyaránt agyoncsap mindent: a magánérdeket éppúgy, mint a közérdeket s gazdasági virágzás, általános jólét helyett általános nyomort zúdít az emberekre.

A keresztény filozófia, társadalom- és állambölcsélet alapvető tanításainak itt nyújtott tárgyalása során egyes részletkérdések tárgyalásába, így például: hogy miképp oldható meg a lakáskérdés kapcsolatban a föld- és telekértékadóval; milyen legyen és mit tartalmazzon az új munkajog; hogyan kell megoldani a nemzeti bankkérdést kapcsolatban a közszégi takarékpénztárakkal s a különböző takaré- és hitelszövetkezetekkel; milyen irányt kell követni a vámpolitikai kérdésekben és a többi, ezúttal nem bocsátkozhatunk, a legfőbb kérdéseket pedig fejtegetéseink folyamán amúgy is érintettük, mivel munkánknak tisztán az a célja, hogy rámutasson abból a társadalmi és gazdasági válságból, amelyet a liberális kapitalista gazdasági rend idézett elő, *az egyetlen lehetséges kivezető útra*, szemben a marxizmus kommunista-kollektivista irányzatával.

A részletkérdések megoldási módjának kidolgozása politikai és gazdasági pártprogramkérdés, e műnek azonban nem pártprogrammadás volt a célja, hanem azoknak *az általános alapelveknek az ismertetése*, amelyeket az állami, társadalmi és gazdasági életben érvényre kell juttatni, ha meg akarjuk menteni kultúránkat és civilizációnkat a szétzülléstől és a barbárságba való visszaeséstől, ahová a marxizmus gyakorlati keresztülvitele juttathat minden népet, minden országot. A liberális kapitalista gazdasági, társadalom- és államszervezetben az emberiség lejtőre jutott, amelyen föltartózatlanul gurul lefelé a szakadékba, ha idejében meg nem kapaszkodik azokban a keményen álló sziklatömbökbe, amelyeket a gazdasági élet mai fejlettségi foka, az ipari és mezőgazdasági kisüzemek életképessége, a kis-, közép- és kézművesiparosok, valamint az öngazdálkodó szabad parasztok sok százezres és milliós tömegei alkotnak s vissza nem tér a haladásnak arra a jól kikövezett

sima útjára, amelyet a keresztény filozófia, társadalom- és állambölcselet épített meg számára.

Se egyes nemzetek, se az emberiség számára nincs más választás a történelem mai, sorsdöntő fordulóján: vagy az új föderatív – szövetséges – gazdasági rend, amely biztosítja az egyéni szabadságot, a magántulajdon jogos formáját, az egyéni és a közjó szolgálatában s összhangot teremt az egyén, a társadalom és az állam között, vagy – mindegyre gyorsabb tempójú menetelés a marxista «Fabrik und Zuchthaus», gyár- és fegyházállam felé!.. .

4. Zárszó.

Korunk nagy átalakulások előtt áll. A társadalmi és állami élet szerkezetének eresztékei meglazultak. Széthullóban, összeomlóban van minden. A történelem vajúdása szemünk előtt folyik. Mi lesz? Tönkremegy, elpusztul a nyugat európai népek, általában az egész fehér emberiség kultúrája és civilizációja, vagy újjászületik? Mert nemcsak a gazdasági és politikai élet elavult, elkorhadt irányzatai és intézményei állnak összeomlás, pusztulás előtt, hanem válságba jutott a mai embernek szellemi, erkölcsi és vallási élete is. Korhadttá, rothadttá lett az egész világ, amit a liberális kapitalizmus az utolsó másfélszázasztendő alatt felépített. Milliók nyomorából, szenvedéséből, könnyéből és véréből táplálkozott; gyárai, üzemei, bankjai kizsarolt, kizsákmányolt munkások, asszonyok és gyerekek korán pusztulásnak indult tetemeire és korhadó csontjaira épült. S most: kivirágzásának teljében, mint finánc- és kartellkapitalizmust, mint vámpír uzsorakapitalizmust, a saját maga által felidézett világháború borzalmainak és szenvedéseinek nyomán fakadt új és még nagyobb nyomorúságnak a szörnyűségei fenyegetik a teljes megsemmisüléssel.

Mi jön utána: egy új, magasabbrendű, emberibb gazdasági és társadalmi rend? Szellemi ikertestvérének, a marxista szocializmusnak kommunista-kollektivistá gazdasági és társadalmi rendje, a borzalmas Moloch-állam, amivé ezidőszent az orosz birodalom alakult; vagy valami más, kevésbé rossz kísérlet a gazdasági, társadalmi és állami organizáció terén, amely azonban éppúgy nem tudja megoldani a problémákat, mint a marxista eszmék gyakorlati keresztülvitele?

Az erőszakos kísérletezések egész sorát láthatjuk Európá-

ban. Eredményük: ingatagság, bizonytalanság, újabb zűrzavar. A sok változásban csak egy dolog állandó és változatlan: a nyomorúság és a tömegek szenvedése. Az erőszak – vak; vak a liberális kapitalista profitember kezében és vak a marxizmus lázadó mániákusainak kezében. És ha vak vezet világtalant, mint a közmondás tartja, mindketten verembe esnek. Ez ma a sorsuk a vezetőknek és a vezetetteknek.

Hol a látás, hol a világosság, hol a szellemi napfény, amely megvilágítja a földet, a járható utakat s a vermeket és szakadékokat?

Az állapotemberi önzés, az izzadtságos és vérszagú profit-hajsza, a létért való küzdelem alantas szenvedélyei elfoglalhatják-e azoknak a magasabbrendű erkölcsi és szellemi erőknél a helyét, amelyeket a kereszténység állított be a történelmi fejlődés árájába, mint szabályozó erőket?

A liberalizmus a renaissanceban újraéledt ókori pogány életfelfogást vette alapul s erre építette föl gazdasági, társadalmi és állami szervezetét; legyőzte a keresztény embertípust, a társadalmi szolidaritásban élő lelki jóságra, tisztaságra törekvő embert, aki a szeretet törvényét és isteni parancsát igyekezett követni, hogy megalkossa helyébe az új pogányság embertípusát: a kapitalista profitembert. Az emberek között a legyőngített vallás nem volt immár többé benső, lelki összekötőkapocs, helyébe az anyagi érdek s az osztályérdek lépett s a vallási életnek ezzel a fokozatos aláhanyatlásával, az úgynevezett felvilágosultság korával együtt megkezdődött az emberiség elállatiasodásának folyamata.

Az anyagi érdekharcban *az intellektus egyoldalú használata és csiszolása* teremthet ugyan folyton fejlődő *civilizációt*, azaz: létrehozhat csodálatos technikai vívmányokat, de *kultúrát*, amely az embereket külső kényszer nélküli együttműködésre képessé teszi, lelki tisztaságot, kiegyensúlyozódottságot, belső harmóniát, túlradó szeretetet soha létre nem hoz. Az emberiség történelmének tanúbizonyossága szerint minden kultúra eddig – vallásból fakadt. Vallásból, mégpedig a keresztény vallásból sarjadt és fejlődött ki a mi kultúránk is, amelyet Európa egész területén a középkor keresztény embere alapozott meg. Azzal,

hogy a liberalizmus s a kapitalizmus materialista-szenzualista világfölfogásával és természettudományi álműveltségével legyőzte időlegesen a keresztény embertípust: az ember nem előre ment a történelemben, nem hágot magasabb fokára a kultúrának, a szellemi és erkölcsi életnek, hanem lezuhant arról a magaslatról, ahová a kereszténység egyszer már föl-emelte. *A mi „modern világunk» a civilizáció minden haladása, a technikai vívmányok, találmányok minden csodája ellenére is - lelki barbárságban, kultúrátlanságban él* s nem igaz, hogy «túlhaladott a keresztény eszmekörön tudományával és felvilágosultságával», hanem a kanyarodon, amit a renaissance óta megtett, évszázadokkal került újra a kereszténység mögé.

Miben haladta volna meg a mai világ civilizált, de kultúrát - lan embere a kereszténységet? Abban talán, hogy «természettudományi alapon» magát besorozta az állatvilágba és állatnak kiáltotta ki, amikor a kereszténység a szellemi élet öntudatának a fenségére ébresztette s elindította földi létében a lélek evolúciójának útján, megértetve vele Szent Pál apostol tanítása nyomán az élet nagy isteni törvényét, *a lelki fejlődés szükségét*: «Lőn az első ember, Ádám élőlényé; az utolsó Ádám éltető leiekké». (L Kor. XV-45.) Hát haladás, emelkedés volna vájjon az állati létforma szintjére való süllyedés? Túlhaladása volna vájjon kereszténységnek mindaz, amit ma átélünk, amit «gazdasági, társadalmi és állami életnek» nevezünk: a végtelen nyomorral, könny- és vértengerrel; osztályok, érdekcsoportok, országok, nemzetek egymás ellen folyó embertelen harcával?

Mi ennek az új pogány világnak a közvetlen bukása előtt állunk. Új kultúrának kell születnie. Ez az új kultúra azonban ismét csak a kereszténység szellemi és erkölcsi tartalmának az érvényre jutásából születhetik meg: a lelki megújulásból, a szívek tisztaságából, a lélek alázatosságából az élet nagy misztériumával szemben.

Vak szenvedélyek, osztály harcok, népi és nemzeti gyűlölködés hullámai hányják, vetik emberi életünk hajóját a világ fölött terpeszkedő szellemi éjszakában: világosságra, a szellemi élet új hajnalodására, új napfölkeltére és iránytűre van szükség, hogy el ne merüljünk és ismét révbe jussunk.

A profitember napja végkép leáldozott. Megszerezte magának az egész világot és minden kincsét Nyugattól Keletig és Északtól Délig. Gyárak, bányák, gyarmatok, bankok birtokában – hagymázos láz veri ki félelmében, mert inog lába alatt a föld. A pénzeszsák és a páncélszekrény meg nem menti. Övé lett a világ, de közben süketté és vakká lett, mert ahogy fokról-fokra veszítette el a lelkét a nagy profithajszában, úgy sorvadtak el a pusztulásnak indult lélekkel látó- és hallóidegei is. A profitember – szájalomraméltó ronccsá lett.

A társadalom és az emberi élet megújításáért folyó harcban és munkálkodásban tehát a profitember s az ő útja nem követhető, bár széles és kitaposott s eszeveszetten lehet rohanni rajta, de csak a veszedelembé. A példa előttünk áll.

Új embertípusra van szükség: megújhodott lelkű, szellemű emberekre, akik *szolgálni* akarnak embertársaiknak, a társadalomnak, népüknek, nemzetüknek s az embereknek tett jó szolgálat útján Istennek.

A társadalmi, gazdasági és államéletben szükséges mélyreható reformokat csak olyan emberek tudják keresztülvinni és megvalósítani, akik semmiben sem hasonlítanak a liberális kapitalista társadalom profitemberéhez: hanem akiknek mindennapi szellemi kenyerévé, szellemi táplálékává, kiapadhatatlan erőforrásává lett Krisztus tanítása és példája: «. . . aki közületek nagyobb akar lenni, legyen a ti cselédetek, és aki első akar lenni közietek, az lesz a ti szolgátok; miként az Emberfia nem azért jött, hogy neki szolgáljanak, hanem hogy ő szolgáljon és váltságul adja életét sokakért». (Szent Máté XX. 26, 27, 28.)

Amire a modern emberiségnek szüksége van: a kereszténységnek embert és társadalmat egyaránt átformáló szellemi és erkölcsi ereje. A mindegyre elmélyülő válságból és a küszöbön álló katasztrófából csak egy menekvés, egy kivezető út van: ha az emberek az ősbálványnak, Mammonnak százféle változattól elfordulva, Krisztust vallják és tekintik életük egyetlen iránytűjének!

Az intézmények, a társadalmi és állami szervezet, valamint a gazdasági élet reformja elkerülhetetlenül szükséges: de a reformok céljukat csak akkor érik el, ha az intézményeket

kialakító, irányító ember lélekben maga is újjászületik. Az intézmények átalakítása a régi emberanyaggal a régi emberanyagból, önmagában csak annyit jelentene, mintha valaki dohos lisztből nem kenyeret, de cifra formájú kalácsot sütné. A forma változnék csupán, a lényeg maradna. Az új gazdasági társadalmi és államszerkezeti formához új embertípus kell: nemcsak külsőleg, de a lelke legmélyén is keresztény ember, aki tud és akar – *szolgálva dolgozni* földi életének minden viszonylatában . . .

TARTALOM.

<i>Előszó</i>	3
---------------------	---

ELSŐ RÉSZ.

A liberalizmustól a marxizmusig.

1. A kapitalista világrend kialakulása	11
2. A liberalizmus mint gazdasági elv és gyakorlati követ- kezményei.....	29
3. A marxizmus társadalombolcselete és a szocializálási elmélet.....	45
4. Kautsky,-Lenin,-Troickij,-Sztálin.....	67

MÁSODIK RÉSZ.

A szocializálási elmélet a gyakorlatban.

1. Az ipar szocializálása Oroszországban és a munkások helyzete	81
2. A mezőgazdasági termelés szocializálása és a parasztság helyzete	128
3. Szocializmus vagy államkapitalizmus. A rabszolgaság új neme.....	147

HARMADIK RÉSZ.

A kivezető út.

1. Az ipari fejlődése az elmúlt száz esztendő alatt.....	165
2. A mezőgazdaság A kis- és nagybirtok termelőképessége	195
3. Az új föderatív gazdasági rend	220
4. Zárszó.....	251